

Kalauz az összehasonlító nyelvészet terén.

(IV. Közlemény.)

Az egyszerű önhangzóknak gyengítése különösen
a latinban.

A szabályszerű változásokon kívül, melyek következtében az eredeti *a e* és *o*-ba átmegy, valamint azon gyengítéseken kívül *u* és *i*-be, melyeknek ezek alávétvék, létezik a latinban még egy sajátos neme a gyengítésnek, mely ezen nyelv körén belől ősrégi időktől fogva egészen a classicus korig és a latin nyelv süllyedési koráig kifejlődött. Az önhangzó rendszer, a mint ezt a *fratres arvales* énekeiben, a XII. törvénytábla maradványain, a Scipiók sírjának feliratain, a *Senatus consultus* ban de *Bacchanalibus* olvashatjuk, ősrégi időben majdnem oly tiszta volt, mint a homeri görög nyelvben. Ezen önhangzó rendszer azonban időfolytával annyira változott, hogy a classicus korszakban, úgy szólván, majdnem egy új nyelv áll ellöttünk, mely ily természetes és változatos menetben az újabbkori román nyelvek előkészítőjének tekintendő.*)

Az önhangzók módosulásának első oka azon zavar, mely egyrészt az *e* és *i* másrészt az *o* és *u* önhangzók közt való használatában beállott. Ennek következménye vala, hogy a válto-

*) Jellemzőleg ír erről Horatius: *De arte poetica* 58—63

Licuit semperque licebit.

Signatum praesente nota producere nomen.

Ut sil. ae foliis pronos mutantur in annos.

Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas.

Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.

Debemus morti nos nostraque.

zott és gyengített *a*-nak használata a gyengítés általános rendszerét képezte, mely a nem hangsúlyozott szótagokra is kiterjedvén, azokat a következő hangok befolyása alatt változtatá. Ezen a következő hanghoz alkalmazkodó új nemnek, mely a latinban érvényre emelkedett, nem találjuk hasonmását sem a szanszkrit, sem a görög nyelvben. E jelenség a kettős irányban való haladásban leli magyarázatát és pedig egyrészt a szók egységében, melyekben az azokat képző elemek jelentőségei az öntudatból lassan elenyésztek, másrészt pedig a kiejtésben való kényelem utáni hajlamban, melynek következtében azon önhangzó választatott, mely a kiejtésre legalkalmasabbnak mutatkozott*)

Az *a*, a hol találtatik, mindig eredeti, semmiféle következő hangnak nincsen rá befolyása, úgy hogy azt magához vonhatná vagy állandósíthatná; ugyanez áll *o*-ról, kivéve a feljebb említett eseteket, hol *v* azt követi vagy megelőzi. Az *o* más hangok előtt csak gyengülhet és helyt enged más önhangzónak, mint gyakran hasonló körülmények között az *a*. Ennek különösen a ragozásban vagon helye. Föltételezhető, hogy minden *us*, *um*, *unt*-ra végződő rag a régi időkben *os*, *om*, *ont*-nak hangzott. Bizonyítják ezt a görög hasonmás alakokon kívül, minők: *os*, *ov*, *ovr* az ősrégi feliratokon található alakok, minők a Scipiók síremlékén: *h o n c*, *o i n o*, *du o n o r o*, *cons ent ion t*, *cons ol* stb.

423475 <

204

*) Shleicher az önhangzók módosulását azon törekvésből magyarázza, mely szerint a beszédszernek izomtevékenysége kiméltessék. Ezen tekintetben így szól (Deutsh. Spr. p. 49); „In Bezug auf die Vokale hat diese v i s i n e r t i a e das auf den ersten Blick befremdliche Resultat, dass, während die älteren Sprachen eine nur geringere Anzahl vokalischer Laute besitzen, die späteren eine ungleich mannigfaltigere Reihe von Vokalen hervorbringen. Aber die wenigen Vokale der älteren Sprachen sind einer vom andern scharf abstechend, die der späteren bilden eine vielgliederige Kette von Lauten, die zum grossen Theile Verbindungsglieder sind zwischen jenen älteren, weiter von einander abstehenden Vokallauten; Vokalschattirungen, Mischlaute treten auf, um jene Gegensätze zu mildern, um dem Sprachorgane das Sprin gen von einem Ansatz zu dem andern zu ersparen und ihm die B e q u e m l i c h k o i t unentschiedener, durch geringere Umstellung des Sprachwerkzeugs hervorzubringender Vokale zu verschaffen.“

A régi feliratokon található *tomolo*, *famolus*, bizonyítják, hogy a kicsinyítő *ulus* azelőtt *olus*-nak hangzott, a mint az *eolus* és *iolus* alakokban fennmaradt; pl. *filio-lus*, *Tulliola*, *capreolus*-szókban*)

A végmássalhangzónak eltünése folytán *i* és *u* őnhangzók *e* által helyettesítettnek; pl. *mage*, *pote*, *magis*, *potis* helyett; *amabere* = *amāberis*, *necesse* = *necessum*, *fecere* = *fecerunt*. Ide tartoznak az *en* végzetű főnevek is; pl. *agmen*, *tibicen* összehasonlítva *agminis*, *tibicinis* alakokkal. *E* áll *i* helyett *cineris* = *cinesis*, *u* helyett *operis* = *opusis* alakokban, valamint az *endus* végzetű igenévben *undus* helyett.

Az összetett szókban, melyekhez azon szók számítottak, melyek egyrészt gyökszóból és előszóból, másrészt gyökszóból és azt megelőző kettőztetésből állanak, az összetétel második része rendszeresen mutat gyengítést a gyök őnhangzóján. — És ez szinte egy új és a többi rokonyelvekben nem észlelhető sajátosság. Corssen**) ezen jelenséget az által törekszik magyarázni, hogy ezen esetben az összetétel második része *t. i* a meghatározott szó, elveszti az ékezetet, mely is az összetétel első vagy is meghatározó részére átmént. Ennek ellenében Baudry***) azt a szók egységéből és így az elemek teljes egygyeolvadásából magyarázza. Az utolsó magyarázat mellett szól azon körülmény, hogy a szanszkritban, jóllehet a hangsúlyozás ezen esetben ugyanaz, még is az összetétel második felében semmiféle gyengítés nem áll be, mert itt, a mint feljebb láttuk, az egybeolvadás nem oly mérvű mint a latinban; pl. *Katuranga*, négysoru sereg, miből a persa: *šetreng*, orosz *serenga*, magyar: *sereng* keletkezett.

Lássuk most a változásokat, melyek ezen esetben észlelhetők a kivételek tekintetbe nem vételével:

Az *a* átmegegy *u* és *i*-be az ajakhangok (p. b.) előtt pl. *corrupio*, később *corripio* *rapio*-ból; *contubernium* =

*) L. Bücheler. Grundriss d. lat. Declination 10—1? lap.

**) Corssen. Aussprache I, 323.

***) Baudry. Gram. comp. 41. l.

taberna; aucupio és accipio = capio; insipidus — sapidus.

L előtt az *a* átmegey első fokban *u*-azután *i*-be; pl. consulo és insilireiai gyökből (eredeti $\sqrt{\text{sar}}$); insulsus, salsus-ból.

Az *a* átmegey *i*-be a fog-, iny- és orrhangok előtt pl. profiteor (fateor); instituo (statuo); displiceo (placeo); reticeo (taceo), inimicus (amicus); cominus (cum manus) stb.

Az *a* zárt szótagban kettős mássalhangzó előtt, (kivéve ha az első *l* pl. insulto, vagy *n* következő némával, pl. contingere [tango]), *e*-be megyen át; pl. peregrinus (ager); nermis (arma); imberbis (barba); ineptus (aptus); anceps (caput); dispergo (spargo). Sajátságos és igen érdekes az átmenet *a*-ból *u*-ba és ebből *e*-be: condumno később condemno (damno).

Az *a* átmegey *e*-be *r* előtt a következőkben: vipera (vipara); iuniperus (iunices pariens).

A megelőző *r*-nek hatása kiterjed a következő *a*-ra progredi (gradior) igében.

Az *e* gyengül *i*-be a következőkben: assideo (sedeo), colligo (lego); redimo (emo); contineo (teneo); de visszatér, mihelyt zárt szótagba kerül; pl. redemptus, collectus, contentus.

Az *o* átmegey *i*-be cognitus (notus); ae *i*-be inquiro (quaero); concido (caedo); iniquus (aequus); existimo (aestimo); au, *u*-ba accūso (causa); inclūdo (claudio) szóokban.

A rövid *ö*, *í* és *ű* érintetlenül maradnak.

A kettőztetés némely igék múlt alakjaiban szinte maga után vonja az önhangzók gyengítését. A kettőztetett szótagban nagyobb részben *e* uralkodik, kivéve ott, hol a gyökszó *i*, *o*, *u*-t mutat fel, pl. didici (disco); momordi, sponondi, tottondi (mordeo, spondeo, tondeo);*) cucurri, tutudi (curro, tundo). A gyökbéli *e* érintetlen marad; pl. pepedi (pedo);

*) Kivételt képez tollo-ból az ősrégi: tetuli és pello-ból: pepuli.

pependi (pendo); tetendi (tendo). A tőnek *a*-ja azonban gyengül *i*-be; pl. cecīdi, (cādo) cecīdi (caedo); cecini (cano); pepigi (pango); tetīgi (tango); vagy *e*-be, hol azonban az *e* és *r*-nek befolyása erre szembetűnő; pl. fefelli (fallo); pepperci (parco); peperi (pario).

Az önhangzó közvetlen vagy közvetett közelségének is vagyon befolyása az önhangzó gyengítésére. Így pl. az *i* quire, ire, is-ben, mely a ragozásban előbb *ei*-, később *ē*-be fokozódott, megmaradt az utolsó alakban *a*, *o*, *u* hangzók előtt, de megrövidült alakban, míg különben *i*-be ment át; tehát *ēo*, *quēo*, *ea*, de **īrem*, *quībam*, *is*. Hasonlólag lett divusból a *v*-nek kiesése után *Deus*.*)

Az önhangzók gyengítésének helye vagyon két szomszéd szótág közt a hangazonosítás (assimilatio) következtében; így áll: *nehilum*, **mehi*, **tebi*, **sebi*, **suboles*, **secordia* **tegurium* helyett *nihilum*, *mihi*, *tibi*, *sibi*, *soboles*, *socordia*, *tugurium*.

A hangmásítás (dissimilatio) következtében áll az *í*-re végződő tőknél *-enus*, *-etas* rag *-inus*, *-itas* helyett, pl. *anxi-etas*, *soci-etas*, *ali-enus*. De ezen hangazonosítás és hangmásítás nem oly szabályszerű, hogy abból általános törvényt lezármaztatni lehetne.

A végönhangzók egy része, mely a classicus korszakban rövidnek vétetett, eredetileg hosszú vala a latinban. A rövidítési hajlam az ékezet hiányából magyarázható. Így bizonyítja Bücheler, hogy az *a* végzetű I. hajlítású szók nominativusa, mely a 6-ik századig hosszú volt, később megrövidült. Érdekesek a következő idézetek: a Scipiók sírboltján ez olvasható saturnusi versmértékben: *quorū vita defecit non honos* vagy: *quorū formā virtutei parisuma fuit* és Enniusnál: *et densis aquilā pinnis obnixa volabat*. Továbbá a szabadabb creticus és bacchiusokban: *dūcitur familiā tóta* (Trin. 251); *id fuit naēni ā ludo* (Pseud. 1277); *pol hōdie alterā iam bis detōnsa cērtost*

*) L. Kuhn. Zeits. f. vergl. Sprachf. XVIII, 287. l.

(Bacch. 1128) és többször Plautusnál. A semleges *o* tők többes *a* végzete szinte eredetileg hosszúnak veendő; mutatja ezt a következő jóslati hexameter: *de incerto certā ne fiant, si sapis, caveas* és *de vero falsā ne fiant iudice falso* (C. J. L. I. 1440 és 1441), mely helyeken a metszetnek is volt némi befolyása a végönhangzó megnyújtására. A Scipiók sírfeliratán 33 a mérés *mors pēfecit tua ut ēssent ōmnia brēvia* legelőször alkalmazkodik a saturnusi vers szabályaihoz. Plautus (Men. 975) áll *vérberā cōmpedes creticusi* verslábbban és Terentiusnál (Ad. 612) *membra metu débiliā sunt choriambusi* verslábbban; a septenárban (Stich. 378) nem *tōnsilia* hanem *tōnsiliā* tapétia volt előadható; és a szokatlan hangsúlyozások, minők: *nisicarnariā tria grāvida, fácinorā puerilia, omniā malefacta*, melyek Plautusnál találhatók, csak is abban lelik magyarázatokat, hogy akkori időben az *a*-nak a hosszú és rövid időtartam közti ingadozó mennyiségét érezték.

A mássalhangzós és legtöbb *i*-re végződő tők csak is a hatodik század óta végződnek rövid *e*-re, miután a következő hangsúlyozások: Scipio sírján: *Gnaiuód patrē prognatus*; Naeuiusnál: (b. Poen. 3) *órdinē ponuntur*; Plautusnál: (Glor. 707) *meā bona mea mortē cognatis dicam*; (Stich.) *grátiam a patrē si petimus*; (Bacch. 628) *mūta mala mi in pectorē nunc*; (Glor. 699) *mē uxorē prohibent mihi quae huius similes sermones serat*. Terentiusnál (Hec. 531) *tēporē suo*; (Ad. 346) *pro virginē dari*; (Heautont. 216) *ex suā lubidiné moderantur* nem lettek volna lehetségesek, ha ezen végönhangzóknak eredeti hosszúsága még némi nyomokat nem hagyott volna hátra.*)

Vizsgáljuk meg most az önhangzók kiesésének, mely is a gyengítés legvégső foka, okait. Egyik oka ennek először, hogy a kilökött önhangzó hangsúlytalan, a mennyiben az ezt megelőző önhangzón nyugszik az éles hangjel; másodszer, hogy az önhangzók kilökése egyenes vonatkozásban áll azoknak köny-

*) L. Bücheler. Grundriss der lat. Declination 9. 19. 50. lapokon.

nyűségével. Említettem, hogy *a* a legsúlyosabb önhangzó. Innen van, hogy ez a legnagyobb ellentállást tanusítja. Ez sohasem tűnik el a szók végén; pl. *us* **p u e r u s*-ból elenyézik *p u e r*-ben, de *a* megmarad *p u e r a*-ban.

Egyes esetekben, hol a szók belsejében levő *a* kiesik, kiesését már gyengítése előzte meg. Így *n o m e n c l a t o r n o m e n - c a l a r e*-ből eredeti *n o m e n - c a l a t o r t* tételez fel, előbb azonban, míg az *a* kiesett, *u*-ba gyengült, a mint ezt a létező *n o m e n - c u l a t o r* bizonyítja.*) Így *p r a e h a b e o* is, mielőtt *p r a e b e o*-ba összevonatott, *p r a e h i b e o*-ba gyengült, mely Plautusnál olvasható.

O kiesik a nőnemű *- t r i x* ragban *- t o r i x* helyett. *U* kiesik az első- vagy másodrendű kicsinyítő ragokban: pl. *b a c i l l u s* = **b a c u l u l u s*, *g e m e l l u s* = **g e m i n u l u s*; *p u e l l a* = **p u e r u l a*; *s t e l l a* = **s t e r u l a*; *c o r o l l a* = *c o r o n u l l a*; *a m p u l a* = **a m p h o r u l a* stb.

Az *- i u s* végzetű közép fok átmegy *is*-be a nem ragozható *m a g i s* = **m a g i u s*, *s a t i s* = **s a t i u s* szókban.

Az *e* kiesett *s u p r a*, *i n f r a*, *i n t r a* = *s u p e r a* alakokban. Az *e*-nek kiesése *r* előtt már említettett. *V e*, *vi* szótagokban gyakran nyomatik el az önhangzó; pl. *i u n i o r* = **i u v e n i o r* *a m a s t i* = *a m a v i s t i*; *o p t a r a m* = *o p t a v e r a m*.

A *i*-nek kiesése igen gyakori, pl. *q u a e s t o r*, = *q u a e s i t o r*; *v a l d e* = *v a l i d e*; *n a u t a* = *n a v i t a*; *c a u t u m* = **c a v i t u m*; *t e g m e n* = *t e g i m e n* szókban. A minus-féle ragok *a l u m n u s*, *V e r t u m n u s*-ban tartoznak a régi közép-alaku igenevekhez, melyeknek teljes alakja *- m i n u s* = *μειος*, és mely még a szenvedő alakokban: *a m a m i n i*, *l e g i m i n i* fennmaradt.

Az önhangzóknak ezen kiesése átmenetet képeze az újabbkori román nyelvekhez. Ilyenek az alakok: *c a l d a* = *c a l i d a* *m e r t o* (a feliratokon) = *m e r i t o*; *p o s t u s* és összetett alakjai: *d i s p o s t u s*, *c o m p o s t u s*, *r e p o s t u s*, Lucretius és Vergil által használva, melyek az olaszban elterjedettek.

*) Martial, Epigr. X, 30, 25.

Az *ǎ*-nak és az egyenértékű *ě*- és *ō*-nak megnyujtása *ā*, *ē*, *ō*-ba.

A hanggyarapítás. (Zulaut).

A hanggyarapítás, a mennyiben általa bizonyos célt, minő a különböző alakoknak képzése, érünk el, szerves hangmozdulatnak neveztetik és a rövid önhangzónak hosszúvagy ikerhangzóba való fokozásában áll, a miért hangfokozásnak is nevezhető. A hangfokozásnak e szerint csak a természetnél fogva rövid önhangzónál vagy on helye és csak a gyökszó tagok azok, melyek általa érintetnek; ő okozza, hogy a nyelv ennek következtében hangzatosabbá válik.

A szanszkritistáknál vita kérdését képezi, vajjon létezik — e a szanszkritban eredeti *ā*. A gyökökről való tárgyalásakor lesz alkalmam erről emlékezni. Jelenleg csak azon eseteket említem, melyekben az *ǎ* és ennek egyenértéke *ě* és *ō* megnyujtatik *ā* ba és az egyenértékű *ē*, *ū*-ba a görög, latin és a német nyelvekben.

A szanszkritban hiányozván az *ě* és *ō*, hiányzik egyszersmind a megfelelő *ē* és *ō*, mely utolsókkal nem zavarandó össze az ikerhangzó *ai*, *au*, melyet némely tudós *ē* és *ō*-ba átírva használ.

Az *ǎ*-nak megnyujtása *ā*-ba gyakori a szanszkritban; példák erre: *ba - bhār - a* (tulit) összh. *bhār - ā mi val* (féro); *u - vāk - a* (locutus est *Vvak*); *vās - as* (vestis) *vas tē*, mellett (se vestit) *Vvas*, vestire; *kār - á j a ti*, csináltat *Vkar*; *kšip - ā mi* (jacio) összeh. *kšip - ati - val* slav. *sipati*.

Fokozódott *ā* található az *a* végzetű nőneműek minden esetében; pl. *náv - ā*, *náv - ā m* (nova, *re F a*) *náv - a - s*, *náv - a m* mellett, mely himnemü; *áç - vā* (equa) *áç - vas* (equus) mellett; különösen pedig némely osctrag előtt; pl. *daiv á' - s* (dñi) régibb: *daiv á' - s a s*; összh. *daiv - a s - szal* (deus), továbbá a mássalhangzós tők kihangzó szótagjában, némely rag előtt, pl. *dā - tār - a m* (datorem); *dā - tar - a s* (datores), *dā - tár - (dator)* többől, mely rövidítve fordul elő *dā - tár - i* (loc. sing.) *dā - tr - bhja s*; *dā - tr - c'* (datori) alakokban.*)

*) Schleicher. Compendium 23. és 24. l.

A szanszkrit \bar{a} -t képviseli a görögben $\bar{\alpha}$, η , ω . A tájnyelvek változtatnak ezen tekintetben: az attikai különösen az ioni tájnyelv az \bar{a} -t nagyjából η -vá változtatja, míg az axol és különösen a dór az eredeti \bar{a} -t megtartja: Így lesz $\lambda\alpha\kappa$ $\sqrt{\bar{a}}$ -ből (jelen: $\lambda\acute{\alpha}\sigma\kappa-\omega$), mely a II. függetlenben megtartja a tiszta \bar{a} -t ε - $\lambda\alpha\kappa-\omega$ v, a múlt idő $\lambda\acute{\epsilon}-\lambda\eta\kappa-\alpha$, dórban: $\lambda\epsilon-\lambda\bar{\alpha}\kappa-\alpha$; $\lambda\alpha\nu\theta-\acute{\alpha}\nu-\omega$ -ból, melynek II. függetlenje: ε - $\lambda\alpha\theta-\omega$ v lesz a múlt $\lambda\acute{\epsilon}-\lambda\eta\theta-\alpha$, dór: $\lambda\epsilon-\lambda\bar{\alpha}\theta-\alpha$. A sskr. $d a - d \bar{a} - mi$ (dono) és $d a - d h \bar{a} - mi$ (pono) lesz: $\delta\acute{\iota}-\delta\omega-\mu\iota$ és $\tau\acute{\iota}-\theta\eta-\mu\iota$. A szanszkrit többes genitivusának ragja $\bar{a}m$ lesz a görögben $-\omega$ v; az igéknek sskr. kettős végzete $-ta m$ lesz a görögben: $\tau\eta\nu$, $\tau\omega\nu$.

A fokozódott sskr. \bar{a} fenumaradt a latinban $m\bar{a} - ter$, $frater$ sskr. $m\bar{a} - tar$, $bhr\bar{a} - tar$ alakokban; továbbá a nőnemek többes accusativusában; pl. $nov\bar{a} s$ sskr. $nav\bar{a} s$.

De többnyire fordul elő \bar{o} alakban vagy gyengítve \bar{a} -ba, pl. $d\bar{a}tor\bar{e}m$, sskr. $d\bar{a}t\bar{a}ram$; $n\bar{o}tum$ = sskr. $g'n\bar{a}tum$, $p\bar{o}tus$ \sqrt{pa} (poto); a $rag\bar{t}\bar{o}r$ = sskr. $t\bar{a}r$. \bar{A} és \bar{o} megfelelnek egymásnak $ign\bar{a}rus$ és $ign\bar{o}rare$ alakokban. A sskr. \bar{a} képviselve van a latinban \bar{e} által is; pl. $s\bar{e}men$ $\sqrt{s\bar{a}}$, sőt rövidített \bar{e} által is $g\bar{e}nu$ -ban = sskr. $g\bar{a}nu$.

A régi ófelnevet megtartá sok helyütt az eredeti \bar{a} -t, míg a gótban, r. elyben ezen önhangzó hiányzik, \bar{e} és \bar{o} által vagyon helyettesítve. Így megfelel a gót többesszámú rag $\bar{o}s$ $dag\bar{o}s$ -ban (Tage), a sskr. $-\bar{a}s$ többesszámú ragnak. A gót $r\bar{e}da$ megfelel az ófn. $r\bar{a}the$, gót: $j\bar{e}ra$ az ófn. $j\bar{a}r$ (Jahr); gót: $l\bar{e}ta$ = ófn.: $l\bar{a}zu$ (lassen); gót: $bl\bar{e}sa$ = ófn. $bl\bar{a}su$ (blase) alakoknak. A gót \bar{e} -nek megfelel az angol: $ea\bar{t}oread$ (rathe), $year$ (Jahr) alakokban.

A hangzófokozás ép oly gyakori a görög és latinban mint a szanszkritban. Ezen alkalommal átmennek:

1) a rövid, kemény önhangzók a megfelelő hosszú önhangzókba.

Ez az úgynevezett egyhangu (einlautige) fokozás. Így lesz $\acute{a}g$ \sqrt{b} ől $\bar{a}g$ $amb\bar{a}ges$ valamint a görög $\lambda\alpha\chi\bar{\alpha}γ\acute{o}s$ szóban. $P\acute{a}c$ \sqrt{c} fordul elő $p\acute{a}cisci$ igében, de már fokozva találjuk azt $p\bar{a}x$ $p\bar{a}cis$ alakban. $\Pi\eta\gamma$ $\pi\acute{\eta}\gamma\gamma\mu$ igében megfelel teljesen az \bar{a} -nak $p\bar{a}x$ -ban. $L\bar{a}bar\bar{e}$ -ből lesz $l\bar{a}bi$, $t\bar{e}g$ -ből (tęgo-ban)

gör. *στέγω*) tęgula. Sęd \sqrt sēdeo-ból már fokozva fordul elő sēdes-ben. Vőc \sqrt vőcar e-ban fokoztatik vōx, vōces-be, ugya mint sőpor-ból (\sqrt svap) lesz sōpire.

2. A rövid *ē* néha rövid *ö*-vá változik. Ezen hanggyarapodást (Zulaut) gyengének nevezhetni. Szerepel az alakok és szók képzésében. Ennek alapján lesz tęg o-ból tōga, fěro-ból fors; pendo-ból pondus; nēx-ből nōceo, mens-ből mōneo (\sqrt man). Mōdius mēd \sqrt re vezet vissza, melyet a görög *μέδιμνος* feltüntet. Ugyanezt találjuk a görögben is. Így magyarázandó a különbség *φóρος* ét *φέρω*; *γόρος*; (partus) és *γένος*; (genus) *τέτροφα* és *τρέφω*, *λέλοιπα* és *λείπω*, *λόγος* és *λέγω* közt. Ugyanezen oknál fogva fokozódik az η ω-ba *ἔρρωγα* igében *ῥήγνυμι*-ből.

Az *u* képviseli némelykor a latinban az *ō*-t és ennek következtében a régi *ā*-t. Ilyen természetű a *u* a többes genitívus -um és -rum ragjaiban összehasonlítva a görög -ων-nal és a sskr. *ām*-mal (mely az ősrégi latinságban rendszeren *-ōm*); továbbá a -turus végzetű igenevekben, melyek a cselekvő személyt kifejező nevek képzőinek, minők: -tōr, sskr. -tār kifejlődöttebb alakjai, tehát: datūrum = datōrem sskr. datāram.

Bartal A.

Homér a magyar irodalomban.

A ki nálunk a görög classicus hajdankor irodalmi termékeit eredetiben megismerni vágyta, a szükséges előismeretek megszerzésénél is a legujabb időkig külföldi művekre és magánszorgalmára volt utalva; a görög nyelvtan a forradalom előtti időben nem volt fölvéve a középtanodai lecktárgyak sorozatába, s midőn rendes és kötelező tantárggyá tétetett az ötvenes években, úgy látszék, mintha az új tanterv készítői és végrehajtói ellen érezett ellenszenv vagy gyűlöletnek ki kellene terjesztetnie az új tantárgyra is, mely meghonosodni iskoláinkban sehogysem tudott, s már a hatvanas évek elején oly csekély óraszámra szorítottatott, mely mellett még a leckerendkészítők sem remélhettek sikert, — míg végre a múlt évben a közoktatási ministerium, áthatva a görög nyelv és irodalom közművelődési fontosságától, e tárgy számára a középtanodai tanrendben az öt megillető helyet biztosította.

Pirulva szólhatunk csak e téreni irodalmunk szegénységéről s legfőlebb egy termékenyebb jövő reményével biztathatjuk magunkat; de oly mostoha körülmények között kettős elismeréssel tartozunk azon férfiaknak, kik e részben, ha csak kísérletekkel is, úttörők voltak.

Homérra vonatkozó összes irodalmunk csak néhány kötetre terjed ugyan s ezek is egy hosszú félszázad szüleményei s majdnem kizárólag fordítások, de nagyobbbrészt kétségkívül általános becsűek s egy jövő, szélesebbkörű munkásság alapjául szolgálhatnak.

Vályi Nagy Ferenc fordította e században első az Ilias 24 könyvét, s Kazinczy szavaival élve, ki előszót írt a műhöz, „magának és nemzetünknek just szerze azzal dicsekedetni,

hogy Homér nálunk több érdemmel jelene meg ezen legelső fordításában, mint az ilyenben bármely más nemzetnél: nem oly jól a hogy o hajt anunk illett, de jobban mint várhatánk“. Vályi Nagynak a mértékes fordításában a kezdet nehézségeivel kelle küzdenie, kora halála megakadályozá, „hogya mit dolgozott, megtisztongathassa“. — Műve: Homér Iliásza fordította Vályi Nagy Ferenc, 2 kötetben, 1821-kben Sárospatakon jelent meg.

Kölcsey Ferenc hozzákezdett az Ilias fordításához, de úgy látszik, belefáradt a munkába, mely megszakasztás nélkül csak a II. könyv hajórajstromáig van befejezve, azontúl s a III. könyvből csak töredékek készültek el. L. Kölcsey Ferenc minden munkái, II. bővített kiadás Toldy Ferenc által, 2-ik kötet 105 s k. 11.

Vályi Nagynak utóda, ki, Kazinczy szerint „az ő szellemében, de szerencsésebb csillagzatok alatt a nagy munkát megteheti“ s meg is tévé:

Szabó Istvánban támadt, kitől 1846-ban az Odyssea, 1853-ban az Ilias jelent meg. Szabó műve nem mértékes fordítás, hanem elejétől végig valódi költői munka, s ha általában megjegyzést teszünk e munkára, az épen ez utóbbi pontra vonatkozik, hogy t. i. a fordítás ittott nagyon is költői, vagy, ha úgy tetszik — nagyon szabad.

Ponori Twewrek Emil az Ilias VI. énekét sikerülten fordította, úgy látszik főként iskolai használatra. (Megj. Pest. 1865)

Nem szükség, e helyen fejtegetnem a hasznot, melyet költői művek prózában fordítása hajt, főleg ha a költő fogalom- és nyelvezetre nézve a szokottól anyira eltérő, mint Homér; a prózai fordító sem terjedelmileg sem alakilag nincs alávetve a törvényeknek, melyek a mértékes fordító gondolatát vagy kifejezéseit szabályozzák, nem ritkán korlátolják, úgy hogy gyakran csak a prózai fordítás képes visszaadni a költemény valódi értelmét, — szellemét. Homér ily prózai fordítását köszönjük:

Télfy Ivánnak, kitől 1866-ban 2-ik kiadásban megjelent Homér Iliásza fordítása, folyó beszédben, Homér életrajzát és a homéri kérdést tárgyaló bevezetéssel (melyre alább visszatérünk); továbbá Homér Odysseája I—III. könyv. Pest 1864.

Sem feladatunk, sem hivatásunk, bírálatot mondani a fordításokra, helyzetünkben örvidenünk kell minden törekvésnek, mely oda irányul, hogy az ókor remekművei átültetessenek irodalmunkba;*) de talán nem lesz érdektelen az olvasó előtt, ha ugyanazon részletet mind a négy fordításban egybevetetheti, melyből a modorra, mely ugyanaz szokott maradni az egész munkán keresztül, némiben fogalmat alkothat magának; e célból az ismeretes bucsujelenetből Hektor és Andromache közt Hektor beszédét választottuk ki, II. Z. 440—465 vv.

V á l y i N a g y fordítása szerint:

440. A lobogó sisaku Hektor neki mondja, felelvén :
Van nekem, óh kedves, nagy gondom ezekre, de Trója
Férjfiat féltém, s nyúlt-szoknyás asszonyi népét,
Hogy ha, miként egy rest, távolra kerülöm a harcot;
Szívem is int másként, mert lenni tanultam erőssé,
445. Hogy seregünknek elő-rendébe csatázzam örökké,
Védni dicsőségem vágytam s diadalmas atyámét.
Mert tudom, és szívem jól érzi titokba, hogy egy nap
Felvirad, a melyen majd e szent Ilion elvész,
S a láncsázni tudó Priam és Priamosz deli népe.
450. Trója jövő kínját az eszembe nem annyira tartom,
Sem Priamét avvagy Hekabé gyötrelmes anyámét
Sem testvéreimét, kik ugyan nagy számmal esének
Porba, vitézkdvén, idegen hadi férjfiak által :
Mint ügyed, a mikoron egy rézdolmányos Acháji
455. Elviszen, és könnyen szabados napod elveszi tőled ;
És leszel Argoszbán, szövén idegennek alatta,
Hol Hyperéia vizét s Messzéiszét neki hordod,
Kénytelenül hajtván szükségnek az ösztöne téged.
Majd mikor ott könnyezsz, így szólhat akárki felőled :

*) Mennyivel szerencsésebbek e tekintetben is a nyugati népek és főként a németek, hol a homéri fordításoknak már egész történetük van, s hol tudományos itészetet lehet és kell gyakorolni? V. ö. Eichhoff fölötté érdekes cikkét a Neue Jahrbücher f. Philologie u. Paedagogik 102 köt. s k. lapjain (a paedagogiai részben.)

460. Ez vala Hektornak felesége, ki Trója lovagló
Népe között, míg ott harcunk folya, viva leginkább.
Áh neked ezt mondják, s új kínok emészteni fognak
Férjed ohajtozván, rabságodat a ki elűzze.
Engem azért holtan föld hantja takarjon elébb el,
Mint jajodat halljam, s fogságba ragadjanak innen.

S z a b ó fordítása szerint:

- Z. 440. Szólt neki erre viszont sisakingós nagyszerű Hektor:
„Mind tudom ezt magam is, feleségem: előttem azonban
Trójai földieim s az uszályos trójai hölgyek,
Ha gyáván csak amúgy elbúnnék a viadaltól,
Sőt de szívem sem súg oda; mert én férfi tanultam
445. Lenni s az elsők közt verekedni csatárim élén,
Védve dicsőségét az atyámnak, védve magamnak:
Ámbár tudva tudom, s lelkemben előre is érzem,
Lészen idő, mikoron a szent s magas Ilion elvesz,
És Priamos maga és Priamosnak trójai népe!
450. De a trójaiak veszedelme nem annyira gondom.
Sem Priamos maga, sem Hekabé fejedelmi személye,
Sem deli vérrokonim, kiknek soka és java hulland
Porba tekintetes elleneink hadi fegyvere által,
Mint te! ha majd valamely diadalmas az argosi hadban
455. Elvezetend zokogót, megfosztva szabadságodtól
És ha görög földön más asszony kényire szólnél,
És ha vizet vinnél Messéis avagy Hypereia
Kutjáról, vonakodva, hanem rabi kényszerűséggel!
Látva siralmadat majd szólana némelyik akkor:
460. Nézzétek Hektor feleségét, a ki legelső
Hős vala Trójában, mikor Ilion ostroma dívott!
Így teszen egynémely, s neked, óh bűd újra virágozik,
Nélkülözönek urat, ki megörzene szolgál napodtól!
De hamarabb hányt föld omlásai fedjenek engem,
465. Mint jajodat halljam, mint elrabolásodat értsem!“

T h e w r e w k szerint:

- Z. 440. Így felel erre a nagy, lobogó-sisaküstökű Hektor:
Van nekem is gondom minderre, o nőm; de fölötte

- Tartok a Troszoktól s az uszályos trójai nőktől
Hogyha miként egy gyáva kerülgetem én el a harcot.
Szivem is ellene van; mivel én hősködni tanultam,
445. S mindig a trójai nép élén is szállani harcba,
Órizvén nemzöm nagy hírét s enmagamét is,
Jóllehet átlátom mind szívvel mind pedig észszel;
Jöni fog egykor a nap, melyen a szent Ilios elvész,
És Priamos meg népe a dárdavető Priamosnak.
450. Óh de nem úgy aggaszt a Trószok majdani sorsa,
Annyira sem Priamos fejedelmé, sem Hekabée,
Sem testvéreimé, a kik akkoron annyi vitézként
Ellenségektől gyilkoltan a porba kerülnek:
Mint a tied, ha úgy egyik a vértés Achajaiak közt,
455. Sirva magával visz s a szabad napot elveszi tőled;
És ha te vásznat szövés más nőnek az argosi földön,
S vizért mégy messeisi vagy hypereiai kútra,
Sokszori sóhaj közt; de nyomand a hatalmas erőszak!
Némelyik így szól majd téged könyvet ontani látván:
460. Hektornak felesége ez itt, ki a Trójaiak közt
Főhősként fénylett, mikor Ilios ostrom alatt volt.
Így szól majd némely, s újulni fog újra keserved,
Férfit nem lelvén a ki fölszabadítana téged.
Ámde előbb földjön mint holtat el engem sírhanat,
465. Mint én azt halljam, hogy nyögsz s rabságra jutottál.

Téléfy szerint:

440—465. Azt pedig viszont megszólítja a nagy, sisakrázó Hector: „Mindez engem is gyötör, feleségem! De nagyon tartok a Trojánoktól s az uszály ruhás trójai nőktől, ha mint gyáva, távol kerülném a háborút. Szivem is tiltja, mivel tanultam mindig vitéz lenni s a Trojánok előharczosaik élén *) csatázni, védve mind atyámnak nagy dicsőségét, mind enmagamét. Mert jól tudom azt elmémben és lelkemben: eljön ama nap, midőn egykor elveszve lesz a szent Ilium és Priam és a körösfá dárda-hoz értő Priam népe. De nem annyira törődöm a Trojánok-

*) Így! „ellen“ bizonyára csak nyomdahiba!

nak jövendő fájdalomával, sem a fivérokével, kik sokan és vitézül fognak a porba hullani ellenséges férfiak alatt, mint a tieddel; midőn majd valaki az ércpáncélos Achäok közül, elvezetend téged siránkozót, elrabolván a szabadság napját; és Argosban levén, más nő parancsára vásznat szőnél, s vizet hordanál Messeisből vagy Hypereából, nagyon kedvetlenül; de a durva szükség reád nehezülend. S egykor mondhatja valaki, látva, hogy könyeket hullatsz: Ez Hector felesége, a ki harcolva vitézkedett a lószelidítő Trojánok között, midőn Ilium körül csatáznak vala. Igy fog egykor valaki szólni. S neked uj fájdalomad lesz ilyen férj utáni vágyból, a ki elüzné a rabszolgaság napját. De takarjon be engem, a megholtat, a fölhányt föld, mielőtt kiáltásodat s elraboltatásodat hallanám.

Az említett fordításokon kívül csak igen kevés följegyezni való van:

Dálnoki János: A régi híres és neves Trója városának tiz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről. Kolosvár, 1651. *)

Ponori Thewrewk Emil adta ki Homér Iliása I. könyvét magyarázatokkal iskolák számára. Pest, 1863.

Igen tanulságos a bevezetés, melyet Hunfalvi Pál Szabó István kiadása elé irt (Pest, 1853.), a mennyiben Homér régi életrajzírónak adatait bőven közli, s a homéri költemények történetének vázolója után a homéri kérdés némely fontosabb mozzanatait is felemlíti; határozottan csak annyit mond ki, hogy az Ilias nem mű, hanem népköltemény. A homéri eposok szerzőjét vagy szerzőit illetőleg, úgy látszik, Grote általunk is bővebben ismertetett közvetítő nézetéhez jár legközelebb, bár e tekintetben indokolva nem kíván nyilatkozni; szavai pedig, melyekkel állását jelzi, kissé nagyon határozatlanok. A bevezetés LXI. oldalán ugyanis ezeket olvassuk: „A szerzőt illetőleg majd nem mindnyájan (Nitzschen kívül) hiszik, hogy az Odyssea nem származhatik attól, ki vagy kik az Iliast költötték. S arról az eredetinek csak némi figyel-

*) Tartalmáról nem szólhatok, mert a pesti könyvtárakban nem sikerült föllelnem a művet.

mes tanulmányozása is mindenkit meg fog győzni, ki nem áll mint harcos a felek sorában. Ujabb is lehetvén valamivel az Iliásnál, s így a mondai költészet legnagyobb virágzása felébeu támadván, gondolható, hogy tán egy szerzőtől származik. De az Iliásnak legalább két nagy része lévén, azt majdnem okvetlenül két külön szerzőnek kell tulajdonítani. E szerint tehát legalább három fő szerzőtől származnának a homéri költemények, — nem tekintve az Iliás egyes szakaszait, mint a hajók jegyzékét, a Doloniát, a fegyverkészítést stb., melyek még másoktól is, részint későbbiektől származhattak.“

Határozott állást tudósaink közül csak Télfy Iván foglalt s véleményét tudományos érvekkel támogatva adta elő az Iliás fordítása II. kiadásához (Pest, 1866.) írt bevezetésben: „Az Iliás szerzője“ címmel.

Télfy úr ez értekezésben a homéri költemények történeti és művészi egységének védelmét tűzte ki céljául, s munkája főleg az által nyer becsben és érdekbén még nézete ellenzöire nézve is, mert mindazon ellenvetések, melyek a közel száz éves tudományos viták folyamában az egység ellen fölhozottak, egybegyűjtve állíttatnak elének oly teljesen, mint eddigelé egy műben sem leljük. Az ellenvetések (szám szerint: harminc) általánosokra azaz olyanokra, melyek a homéri kor erkölcséből, intézményeiből, szokásaiból s egyéb körülményeiből merítvék (11 ellenv.), és különösekre vannak fölosztva vagyis azokra, melyek az Iliás (az értekezés csak erre terjeszkedik ki!) szervezetére, sajátságaira vonatkoznak. Az általános ellenvetések cáfolata az irás, a digamma, a rhapsódok és homeridák befolyása s egyéb kérdésekre terjed, a különöseké az Iliás egyes helyeire (A 430—487 vv. a 13-ik ellenv.; N 38 és 44 vv. 26-ik ellenv. stb.), szakaszaira (Γ 121—244 vv. a 17-ik ellenv.; A Machaon megsebeztetése: 25-dik ellenv.; Achiller pajzsának leírása Σ-ban l. 29-ik ellenv., s így t.), vagy egész könyvekre (p. E l. 19-ik ellenv.; B—Π 22-dik ellenv.; K 24-ik ellenv. s m.) vonatkozik. Télfy az ellenvetéseket részint a történeti hagyományból vagy magukból a homéri költeményekből merített bizonyítékokkal, részint a gyanúsított

helyekével analog esetek felhozásával igyekszik megcáfolni és elenyésztetni. Ezekből is kitűnik, hogy Télfy ur a leghatározottabb unitariusohoz tartozik, kiknek műveit szinte elé sorolja (l. LXXXIII. k. 11.), saját különleges álláspontját következőkép körvonalozván (Bev. LXXXI. k. 1.): „Mindezeknél fogva azt állítom, hogy az Iliának csak egy szerzője volt és pedig Homér, kit az egész classicus hajdankor történelmileg bebizonyított személynék és az Ilias költőjének tartott. Én Suidassal vagyok egy értelemben, a ki (*Ὅμηρος* és *ῥαψῳδοὶ* alatt) azt mondja, hogy Homér nem írta egyszerre az Iliast, hanem részenként, időnként; hogy vándorlása közben más-más részét hagyta különféle városokban: — s hogy az ott találkozott dalnokok, kik később rhapsodoknak nevezettek, megtanultak egy vagy több részt az Iliasból, s elszavalták a nép előtt.“ A változtatások, közbetoldások, variánsok, a rhapsodoktól származtak.

Ebben összefoglalóan Télfy ur nézete; az előadottakban pedig röviden ismertettük mindazt, mit a cl. philologia a homéri irodalom terén nálunk felmutathat; végezetül csak azon óhajunknak adunk kifejezést, vajha a görög nyelv és irodalmi tanulmányok hazánkban is mielőbb oly lendületet nyerjenek, hogy tudósaink hasonló részletes tudományos kérdések megvitatásánál vagy eldöntésénél is kellő szakavatottsággal mérlegbe vethessék szavukat.

H ó m a n O.

A római történetirók.

„Róma városának keletkeztét nem szabad olyannak képzelnünk, mint a napjainkban alakuló városokét, kivéve talán Krimeában, hol azon célból építtetnek, hogy a zsákmány és mezei termények tárául szolgáljanak. - Róma főhelyeinek elnevezései mind ezen eredeti rendeltetésre vonatkoznak. A városnak még utcái sem voltak, ha csak így nem nevezzük az ösvényeket, melyek azt végig keresztül szelék. A házak rend nélkül szétszórva, és igen kicsinyek voltak, mert az emberek mindig munkában vagy a nyilvános piacon levén, odahaza ritkán tartózkodtak“ így ír Montesquieu „A rómaiak nagyságáról“ című könyvében. Ime az egyszerű és szegény városnak képe; és mégis ezen városnak szegény lakói valának azok, kik kezdetben ugyan csak az őket környező vidéken uralgtak, utóbb azonban a szomszéd városokkal szövetségi viszonyba léptek, majd folytonos szerencsés háborúk következtében a szomszéd népek sőt egész Italia fölött felsőséget és uralmat vívtak ki magoknak, míg, nem tűrhetvén többé maguk mellett versenytársat, a carthogói birodalommal Siciliában hatalmas erővel összekoccnván, hosszú es véres háborúk után uralmukat a tengerre is kiterjeszték, és végül részint a fegyverek hatalma, részint szellemi fensőségük érvényesítése által majdnem az egész akkor ismert világ uraivá lettek.

A rómaiak származásukra nézve az itali törzshöz tartoznak. A mennyit az ó-itali nyelvek maradványaiból következtetni lehet, három főtörzs képezte Italia ős lakosságát, ugymint: a Japygok, Italok és az Etruszkok. A Japygok kevésbé szilárd jelleme nem kedvezett az önálló nemzetiségi kifejlődésnek. Ők nem valának képesek ellentállani az árnak, mely a körükbe bevándorló görögök műveltségéből eredvén, nemzetiségüket

fenyegette. Nyelvükkel együtt szokásaikat is elvesztették és görögökké lettek.

Az Italok több népségre oszoltak, minők: a Latinok, Umbrok, Marszok, Volszok és a Samniták.

Az etruszk és itali népségek történelmi fejlődése az egyes városközségek szervezetén alapult, melyek majd szövetkezve egymással, majd ismét háborúba keveredve, a felsőségre törekedtek. E viszonyok ugyanezen a földön a közép korban ismétlődtek. Latiumban, mely a sors által magasabb szellemi tökélyre látszék képesnek és kiszemeltnek, minthogy lakossága a mivelt görögökkel közelebbi rokonságban áll vala, — mely a folyvást oda tóduló idegen elem befolyása által fejlődésében elősagittetve képzettségének önálló fokát érte el, emelkedett Róma, ott, hol addig Alba longa a kisebb városi községek fölött némi felsőséget gyakorolt volt.

A mint Rómának első királya Romulus magát az albaniai királyházból származottnak állítá, úgy öröklé Róma a latin nép szellemi hagyatékát, mely az új állam szervezetének alapját képezé, kiváltképen miután Alba dicsőségének csillaga letűnt, és lakosai a római községgel egyesítettek, úgy hogy Róma egész Latiumnak fővárosává lett.

Róma királyai mind nagy emberek voltak, kik a századokon át tartandó jeles intézmények alapját ügyes tapintattal és nagy állambölcseséggel rakták le. És valóban Rómának alkotmánya mindazon kellékeket foglalá magában, melyek által a polgárok a városhoz szorososan csatoltattak, melyek lehetőségessé tették, hogy a római területnek óriási növekedése mellett a súlypont Rómából ki nem mozdított, és maga az alkotmány a megváltozott viszonyok által szükségessé vált időszerű átalakítások dacára lényegében változatlan maradt. A teljes jogegyenlőség, a törvény és a hatóság tisztelete képezték a római alkotmány alapvonalait. „A római község, így szól Mommsen. (R. G. I. S. 62.) a szabad nép maga magát kormányozta a törvény előtti és egymásközi föltétlen egyenlőségben, nemzetiségének éles kifejtésében, mi mellett egyuttal a külfölddel való közlekedésre kapuit nagylelkűen feltárta. Ezen alkotmány sem nem csinált, sem nem utánzott, hanem a népben és a néppel együtt

fejlődöt. Ezen alkotmány az, mely a római állam alap gondolatát mindenkorra ténylegesen megállapította, mert dacára a változó külső alakoknak (formáknak), bizonyos az, hogy a meddig csak egy római község létezik, az állam hivatalnokai feltétlenül parancsol, hogy a vének tanácsa, a legfőbb hatalom az államban és hogy minden kivételes határozat az uralkodónak, azaz a népközségnek szentesítését igényli.“

De a nép is, mely ezen alkotmány birtokába jutott, romlatlan, a harcban bátor, edzett és kitartó, a békében pedig munkás vala, a minő kell, hogy az egyszerű földmivelő legyen, ki távol a ferdeirányú finomságtól, csak a gyakorlati és anyagi érdekeket előmozdító eszméket követi, és maga is előmozdítja. Távol állott ő a görögök eszményi világától, melyet Horác (Epist. II. 3. 323) oly találóan ecsetel:

Graius ingenium, Graius dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avaris.

Ezen egyszerűség és romlatlanság azonban csak addig állott fen, míg az egyenlően felosztott földnek gyümölcse az életfentartásnak egyedüli kútforrása maradt, mert mihelyt a földnek aránytalansága és az ingó birtoknak egyenlőtlensége a birtoklás eddigi viszonyát megzavarta, az egyik rész meggazdagodásával és a másiknak elszegényedésével azon fekélyek i-beharapódtak az államba, melyek annak testét megmetyelezik: az iszonyú pazarlás, gőg, munkakerülés és elpuhultság egyik részről, hizelgés, aljasság, jellemtelenség a másik részről. Innen magyarázhatjuk meg magunknak Varro ezen szavait: „*Avi et atavi nostri cum allium ac cepe eorum verba olerent, tamen optime animati erant.*“ (Jóllehet nagyapáink és dédapáink szavai fog- és vöröshagyma-szagúak voltak, mégis a legderékabb érzelmű férfiak valának) nem különben Titus Liviusét is, ki (VII. k.) ezt mondja: „Róma, melylyel az egész világ föl nem ér, most,* ha valamely ellenség hirtelen megjelenék falai alatt, alig birna annyit kiállítani; bizonyos jele ez, hogy nem mi növekedtünk, hanem csak a fényűzést és kincseket növeltük, melyek benün-

*) t. i. L. Furius Camillus és Appius Claudius Crassus consulsága alatt.

ket izgatnak.“ Hogy a rómaiak nem valának mentek azon hibák-
tól, melyek a földmivelő osztályt jellemzik, minők : konok meg-
őrzése a régi szokásnak, idegenkedés minden újítástól, még ha
javára szolgálna is, büszkeség : alig szükség említeni.

A rómaid a nyersség és határozottság jellemezte. Mindenütt
méltóságának öntudatával lépett fel, és az adá neki ama gra-
vítást, ama férfias jellemet, mely a görögök simulékony ter-
mészetétől az úgynevezett levitástól egészen különbözött.
Beszédében rövid vala, épen ellentéte a Graeculus loquaxnak.
A közönséges római goromba volt, minő a földmivelő lenni szo-
kott; erről tanuskodik a csúfnevek bősége a római vigjátékok-
ban, valamint a fajtalan kifejezések sokasága, melyektől a pór-
nép beszédje hemzseg. A magasabb városi körökben finomulni
kezdett lassan e póriasi modor és a társalkodási csin mindinkább
lábra kapott, úgy hogy az urbanitás egész ellentétet képezi
a pórnép rusticitásával. A gúny és a nyers gyalázás a
jobb társaság társalgási nyelvében fiom gúnyorrá (cavillatio)
és találós elmés kedéssé (dicacitas) változott. Ezen ur-
banitas némi, de homályos meghatározását találjuk Ciceronál
(Brut. 46.) midőn mondja : „Az urbanitas ama sajtáságos máz,
melyet csak maga Roma adhat, és mely nemcsak a beszédben,
hanem minden egyébben is nyilvánul“ ; Az urbanitas ama hely-
lyes tapintat, mely minden ferdét, póriasi, durvát és idegent a
gondolatokban, szavakban, kifejezésben és taglejtésben kerül
(illa est urbanitas, in qua nihi absonum, nihil agreste, nihil incon-
ditum, nihil peregrinum neque sensu, neque verbis, neque ore
gestuve possit deprehendi.) Az urbanitas ama nagyvárosias jelleg,
melyet napjainkban minden nagyobb országnak fővárosa nyújt.
A nép sokaságnak összetódulása a fővárosba, a legkülönbözőbb
érdekek által vezéreltetve, előmozdítja az észnek fejlesztését,
élesíti a tekintetet mások hibáinak és tökéletlenségeinek felis-
merésére, eltünteti a szögletességet és egyenetlenséget modorban.
A nagy város az élének és az ildomnak iskolája és helyesen jel-
lemzi Plinius a fővárosbelit (Epist. IV, 25.) midőn róla azt mondja,
hogy az minden alkalommal élcesen és találóan tud nyilatkozni
(urbanus homo erit, qui — omni loco ridicule commodeque
dicat.)

A mily sajátságos a római életnek nyilvánulása a politika és társadalmi viszonyokban, ép oly sajátságos a római népnek vallása is, mely nem annyira a pép vallásos érzelmeinek és lelki élete szükségletének kifolyása, hanem az állam létezésének követelménye. Helyes e tekintetben Montesquien állítása (a római politikája a vallásban czimü értekezésében) midőn azt mondja: „Az nem volt sem félelem, sem kegyelet, mi a réligiót megállapítja a romaiknál hanem a szükség, melyben él minden társadalom, hogy valami vallása legyen. Az első királyok nem kevésbé ügyeltek az istentisztelet és a szertartások rendezésére, mint a törvényhozásra és falak építésére. Én azon különbséget találok, mondja M. folytatólag, a római törvényhozók és más népek törvényhozói közt, hogy az ellőbbiek a vallást alkoták az államért, és a többiek az államot a vallásért. Romulus, Tatius és Numa az ieteneket alájaveték a politikának: a tisztelet és a szertartások, melyeket rendelének, oly bölcsen valának kitalálva, hogy amidőn a királyok elűzettek, a vallás igája maradt egyedül, mely alól ezen nép, szabadsági dühében nem meré magát fölmenteni. Midőn a római törvényhozók a vallást megállapíták, nem gondoltak sem az erkölcsök javítására, sem erkölcsi elvek felállítására; ők nem akarák szorítani a népeket, kiket még nem ismerének. Nekik tehát eleinte csak általános céljok volt, hogy azon népbe, mely semmitől sem félt, beleleheljék az istenek félelmét, és ezen félelmet arra használják, miszerint őt kényők szerint vezessék“.

A rómaiak istenei nem személyes lények, mint a görögökéi, hanem csak a földi dolgoknak elvont fogalmai, és így látjuk, hogy az állam-, nemzetiség-, ház- és a mezőségnak istenei nem egyebek, mint a közügy-, nemzetségi egyesület és a családnak istenített fogalmai. Az olyan vallástan, melyben csak az ész uralgott, a kedély és a képzelet nyilvánulásainak nem vala helye. A római csak egyéni haszon miatt törekedett mindig isteneivel jó viszonyban állani, a miért is az előirt szertartásokat a legnagyobb lelkiismerettel és pontossággal végezte. Hogy a bensőség itt teljesen hiányzott és csak a kölsőség uralkodott, bizonyítja azon körülmény, hogy az isteni tisztelet szertartásai valamint az imádságok alakjai akkor is lelkiismeretes pontossággal tartat-

tak meg, midőn idők folytával az egyik mint a másik érthetlenné vált.

Oly vallásnak, melyben az istenek csupán csak elvont fogalmak, hiányozni kellett a hitregetannak, és onnan magyarázható azon jelenség, hogy a római költők kénytelenítettek a görög hitregetanhoz folyamodni és a rómaiak isteneit a görögökhöz alkalmazni. „A rómaiak, úgymond Montesquien, kiknek sajátkép nem volt más istenségek, hanem csak a köztársaság szelleme, nem sokat figyeltek azon rendetlenségre és zavarra, melyet a mythológiában támasztának: a népek hiszékenysége, mely mindig meghaladja a nevetségést és túlcsapongót, mindent helyreütött“.

Ezen vallás jellemzésére álljon még itt Augustinusnak (De Civitate Dei l. IV. c. XXXI.) egyik jegyzete, mely szerint Scaevola és Varro mondák, hogy szükséges, miszerint a nép sok igaz dolgot ne tudjon és sok hamisat higyen. Előlről kikezdve ismerjük e szerint a római vallás lényegét, de nem annak szerzőjét és a vallási intézmények hiv megőrzőit és magyarázóit. Pedig éppen ezeknek és működési körüknek megismerése fontos reánk nézve, hogy ama feladatól, melyet olénkbe tűztünk, helycsen megoldhassuk.

„Romulus auspiciis, így szól Cicero (N. D. III. 2. 5.) Numa sacris institutis fundamenta iecit nostrae civitatis“ (Romulus madárjósolataival, Numa behozott szent intézményeivel raká le államunk alapját.) E néhány szóban találjuk a római vallás megalapítóit dicsőítve és méltán, mert Romulus vala az, ki az uralom birtoklását az istenek beleegyezésétől tevő tügővé és az istenek akarátának kipuhatólására és teljesítésére három augurt (madárjóst) minden tribusból egyet rendelt.

A Romulus által megkezdett művet Numa Pompilius folytatá és öregbité, ki hogy az igazságot és méltányosságot fölvirágoztassa, a vallást megszilárdítsa, népének összes nyilvános és házi életét a papság felügyelete alá helyezé. A papság azonban nem képeze külön testületet, mely mintegy állam az államban létezet volna. Numa a papságból polgári hivatalt alkotott „a jó- és főpapi méltóságok, mint Montesquien mondja, tisztségek valának; azok, kik vele fölruháztattak, tagjai valának a senatus-

nak“. A papok érdeke azonos vala az állam érdekével. Figyelemreméltók e tekintetben Cicero következő szavai (De Divin. l. I. 89): „Apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant, in qua et reges, augures, et postea privati eodem sacerdotio praediti rem publicam religionum auctoritate rexerunt.“ (Városunkban a királyok és hatóságok, kik utánok következének, mindenkor kettős jellemmel bírtak, és az államot a vallás óltalma alatt kormányozták.)

Ezen elv szerint történt, hogy a curiák elnökei papi jelleggel bírtak; a decemvirek a szent dolgokat igazgatták stb. úgy hogy minden vallásos szertartás a tisztviselők kezein ment keresztül. Numa Róma városi védisteneinek, ugymint: Jupiter, Mars és Quirinusnak*) tiszteletére, három külön papot rendelt (Flamines).** A szent tűznek megőrzését tiszta és szeplőtlen nőkre az úgynevezett Vesta-szüzekre bízta. Ő hozta be a salí papokat Mars Gradivus tiszteletére***), hogy ezek, számra nézve tizenketten, minden évnek Martius elsején (Calendis Martiis) ünnepélyes menetben tánc és a szertartásos imádságoknak, melyek Axamentának (ab axibus i. e. tabulis) neveztettek, meghatározott dallam szerinti eléneklése mellett a szent pajzsokat (ancilia****) a városon keresztül hordozva, az istenek kegyét népüknek biztosítsák. Végre a szerződések és az állam által elvállalt kötelezettségek teljesítésére, valamint a nép- és hadijog fölötti felügyeletre Fetialeseket rendelt. Liviusnál (I. 24. 8.) olvasható az esküforma, melyet ezek elmondának, mielőtt valamely néppel békét kötének: „Jupiter audi, pater patrate populi alban, audi tu, populus albanus: ut illa palam prima postrema ex illis ta-

*) Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis. Flamen Dialis dictus quod filo assidue veletur, indeque appellatur flamen, quasi filamen. Festus p. 87.

***) (Numa) flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit ... huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. Liv. I, 20, 2.

****) Salii a saltu nomina ducunt, Ovid. Fast. III, 387.

*****) Ancile, ama pajzs, mely Numa idejében az égből hulott le, annak biztosítására, hogy Róma mindaddig fenáll, míg a pajzs Rómában megmarad. Numa, hogy eltűnését meggátolja, Mamurus Veturius művész által tizenegy hasonló pajzsot készíttetett, hogy esetleg senki se tudhassa, vajjon a valódi veszett-e el? Liv. I, 20.

recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecit publico consilio dolo malo, tum ille Diespiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque.“

Ezen mesterségszerű épületnek zárkövét képezé a főpapok (pontifices) testülete, melyre Numa az egész isteni tisztelet fölötti örökösödést bizta. Hogy ezeknek minden lehető zavar és következetlenség elkerülése végett bizonyos meghatározott szabályok szerint kellett eljárniok, melyek az isteni tisztelet módját és menetét meghatározták, nincs miért kételkedjünk, valamint arról sem, hogy ezen szabványok nem hagyomány útján, hanem írásban foglalt utasítások szerint hajtottak végre. Hogy Numa a régi törvényeket leírta, bizonyítják Cicero e szavai is (De Rep. V. 2): „Illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit, qui legum etiam scriptor fuisset, quas scitis exstare;“ ama tartós békéje Numának, ki azon törvényeknek, melyek most is, mint tudjátok, léteznek, megírója volt, e város jogának és vallásának szülőanyja vala. Numa tehát mint írástudó, törvényhozó és vallásalapító írásban adja át törvényeit, utasításait azon testületnek, mely hivatva vagyon vele együtt a rómaiak valláserkölcsei ügyeit vezetni. A főpapok testülete a szerint mint tudományosan képzett és írástudó tűnik fel. És itt ismétlődik azon jelenség, mely az ókor és középkor népeit jellemzi, hol a papok a tudományoknak mivelői, az írás ápolói és a szentírás és vallási szertartások magyarázóival valának. Ezen papok feladata volt a naptárt, melytől rendszeren az évben előforduló ünnepnapok és egyáltalában az egész egyházi évnek meghatározása függött, kezelni. Mi természetesebb tehát, mint azon föltevés, hogy alkalmuk és okuk volt az évben előforduló nevezetesebb eseményeket észlelni és azokat a naptártáblán foglalt napok alá röviden följegyezni. Így keletkeztek a gallok által támasztott tűz alkalmával ugyan elégett, de az utókor írói által említett legrégebb történeti iratok, melyek Fasti, Commentarii vagy Annales Pontificum vagy Annales Maximi vagy Publici név alatt fordulnak elő, és a római történetírás egyik kútfejét képezik.

Ezen könyvek száma 80-ra terjedt. Tanulmányosak Cicerónak szavai ezen könyvekre vonatkozólag, midőn mondja: (de orat. 12. §. 52.) „Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio: cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum (pontifex 624 év.), res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus, referebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii qui etiam nunc annales maximi nominantur“ és Diomedésnek szavai III. k.: „Annales inscribuntur, quod singulorum fere annorum actus contineant; sicut publici annales, quos pontifices scribaeque conficiunt de Romanis, quod Romanorum res declarant.“ Irályuk Cicero tanúsága szerint igen száraz vala (Cic. de legg. I. 2. de orat. II. 12. §. 53); ugyanezt állítja Cato Gelliusnál II. 28 fejt: „Non lubet scribere, quod in tabula pontificis maximi est, quotiens annona cara, quotiens lunae aut solis lumini caligo, aut quid obstiterit.“

Dacára ennek fontos okmányok valának a történelem írására, a mint is azokra több római író hivatkozik.

Ezen iratoktól különböznek az úgynevezett *Libri Pontificum* vagy *Pontificii*, melyek a papok (pontifices) állásáról, azoknak kötelezettségeiről, jogairól, az isteni tisztelet kezeléséről szabványokat tartalmaznak.

A régi jogélet felfogására fontosak a *Libri augurales*, melyekről csak annyit tudunk, hogy a nép felebbezési jogáról (provocatio) és a magister populi (dictator) hatásköréről határozatokat tartalmazának.*)

Ezekon kívül említettnek a *libri sacri*, *libri sacrorum*, *libri sacerdotum*, *libri caerimoniarum*, melyek noha csak az istentiszteletre vonatkozának, még is azon szempontból tekintve, mely szerint az államnak egész szerkezete

*) *Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales. Cic. de rep. II. 31. Praeterea notat eum, quem nos dicimus et in historicis ita nominari legimus, apud antiquos magistratum populi vocatum, hodieque id exstat in Auguralibus libris. Seneca Epp. 108. p. 62. ed. Bip. Vol. IV.*

a vallás alapján nyugodott, szükségképen az állam intézményeire is fényt derítettek.*)

Határozottan történetirási érzékről, mely minden fontosabb esemény feljegyzésében nyilvánult, tanuskodik a későbbben keletkezett történelmi emlékek nagy száma, minők: a *libri magistratum*, *annales magistratum*, *commentarii consulares*, *quaestorii*, *tabulae censorum*, *fasti*, *libri rituales*, *commentarii quindecim virum*, a vászonra irt és a Juno Moneta templomában őrzött *libri lintei*. Az úgynevezett *leges regiae*, melyek a királyoktól hozott törvényeket magukban foglalták, és melyeket a királyok kiüzetése után Caius Papirius Pontifex Maximus összeszedett. (*Jus civile Papirianum*.)**)

A történelmi kútforrások közé tartoznak még a családi krónikák és a halotti dicsbeszédok (*laudationes funebres*), melyek keletkezési idejét nem határozhatjuk meg ugyan, de igen is tudjuk, hogy azonnal a királyok kiüzetése után ilyen dicsbeszédet Valerius Publicola Marcus Brutusnak, a consulnak temetése alkalmával tartott, és hogy a gall háborúk után a római előkelő asszonyok ezen kitüntetésben részesültek.***) Hogy ily dicsbeszédok nem mindig híven tükrözték vissza a történelmi igazságot, arról már Cicero*) és Livius**) panaszkodnak és nem ok nélkül, miután maga Caesar atyja nővére fölötti dicsbe-

*) *Cautum in libris sacris est, feriis denicalibus aquam in pratum deducere nisi legitimam non licet, caeteris feriis omnes aquas licet deducere. Serv. ad Verg. Georg. I. 272. Tam via dena duci poterant, quam dii non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Serv. ad Aen. IX, 498.* Stephanus Denicales szónak eredetét úgy magyarázza: *Denicales forte nomen habent a Denis diebus: id quod suspicari lubet ex his Justiniani verbis in novella Constitutione 115 sub. fin. Sancimus, inquit, ut nemini prorsus defuncti, haeredes, vel parentes, vel liberos, vel uxorem, vel agnatos vel alios cognatos, vel aliqui affines ejus, vel fidejussores, ante novem dierum spatium, in quibus lugere videntur, actionem intentare liceat, aut quocunque modo negotium facessere, (Cicero Nex-ből származtatja de legg. II. 22. 55.)*

***) *Dion. III. 36. V. 1. Pomponius de orig. Jur. §. 2. 36.*

****) *Liv. V., 50.*

szédében, azt a római királyoktól sőt magától Venustól származtatta***), és sok család saját eredetét Aeneas társaira, sőt magára Faunusra, Herculesre, Telegonusra, Ulixesre vezette vissza.

Ha meggondoljuk, hogy ezen iratokon kívül az éretáblák és feliratok száma oly nagy vala, hogy Vespasian császár a tűzvész után, mely a Capitoliumban dühöngött a szétszórt másolatokból három szer éretáblából álló okmánytárt hozhatott össze, melyben a városnak építése óta kelt majdnem minden tanácshatározat, szerződés foglaltatott, be kell vallanunk, hogy az írók, kik Róma történetének megírásához fogtak, elég anyagot találtak, hogy feladatukat teljesíthessék.

Ne gondoljuk azonban, hogy ezen ugynevezett történelmi művek már a királyok vagy a köztársaság első századaiban azonnal latin nemzeti és irodalmi nyelven irattak.

A rómaiaknál épen azon sajátságos jelenségre akadunk, hogy jóllehet a római nép már jó korán és rövid idő alatt hatalmát Italia határain túl kiterjesztette, és jóllehet Rómának előkelő férfiai folytonos érintkezésben valának az irodalom terén oly dúsgazdag görögökkel, még is annak szükségét több századon át nem érezték, hogy hős tetteik és dicsőségük emléke irodalmi úton a jelen és a jövő kor tudomására jusson. Csak a 6-ik században, midőn a carthagoiakkal viselt háborúk következtében politikai fontosságuk már a félszigeten túl is mind tovább terjedt, kezdték érezni a történetírás szükségét és fontosságát, de egyszersmind hiányosságát nyelvöknök, melyet eddig művelni elhanyagoltak, és mely a történetírás által igényelt kellékekkel még egyáltalában sem birt. Így történt, hogy az első római történelmi művek anyanyelven ugyan, de versben, vagy pedig görög nyelven irattak. Hogy ez így volt és lehetett, bizonyítékul szolgál országunk is, mert a magyar szintugy mint a római meghonosulása korában oly népek közé lőn beékelve, melyek már a miveltség és polgárosodás útján messze előrehaladtak. És valamint a magyar az akkor uralkodó latin mivelt-

*) Cic. Brutus 16., §. 61. de legg. II., 25.

**) VIII. 40.

***) Sueton. Caes. 6.

ségnek szabad tért és befolyást engedett mind egyházi mind pedig politikai téren, úgy a római nép sem kerülheté el a görög miveltség befolyását, mely a mint egyrészt a polgárosodásra és szellemi kiképeztetésre nagy befolyást gyakorolt, úgy másrészt a nemzetinyelv kifejlesztésében ép úgy gátul szolgált; valamint nálunk a száraz történelmi feljegyzések több századokon át latin nyelven történtek vagy a historiák versekben irattak, míg végre Horváth és Szalay a magyar történetírást megalapíták, úgy nem fog bennünket meglepni, hogy a rómaiaknál is a történetírás zsengei latin versekben vagy görög nyelven szerkesztvék. Az utóbbi annál is inkább megmagyarázható, mert magában a görög népben támadtak férfiak, kiknek vizsgáló szeméit nem kerülte ki ezen tetre kész, harcban edzett, nemzetnek feltünése, hatalmának növekvése és terjedése, kik az események okait és lehető következményeit fürkészvén, kivált miután a rómaiak, mint a trójaiak utódjai, az epirusi Pyrrhussal Aeacus utódjaival fegyverük élet éreztették, honfiakat ezen reájok nézve vésteljes népnek történelmével megismertetni iparkodtak. Így olvassuk, hogy nem csak Timaeus, leirván a Pyrrhussali háborút, a rómaiakról és városuk keletkezéséről értekezett, hanem, hogy már két századdal azelőtt a syracusaei Antiochus Róma városának eredetéről nyomozásokat tett, mely tárgyról Lyncellus bizonyossága szerint még a gergithíi Cephalon, a sigei Damastes, Demagoras és Agathymus, Agathoclesnek történetírója, Callias, a chalcisi Xenagoras és mások is értekeztek. *) Sőt maga Aristoteles nemcsak a legrégebb gyarmatokról Latiumban, hanem Rómának alkotmányáról is irt. Ide tartozik még Clitarchus, ki azon küldöttségről értekezett, mely a római nép részéről macedon Nagy Sándornál időzött, míg másrészt a cardiai Hieronymus Dionysius bizonyossága szerint régebb időkről is emlékezik irataiban; továbbá a peparethusi Diocles, kiről azonban nem tudjuk, vajjon művében csak Róma városának alapításáról irt-e vagy tovább is füzte történeti előadásának fonalát?

Ilyen előzmények után végre megszólal a római történelem:

*) Georg. Syncell. Chronograph. p. 361. sq. T. I. Ed. Bonn.

Punico bello secundo Musa pinnato gradu
Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram

(Porcius Licinius Gelliusnál XVII, 21.) „A második pun háború alkalmával szárnyas léptekkel szállá meg a Muzsa Romulus vad és harcias népét.“ Tehát a pun háboruk végzeteljes idejében üté fel Clio, a történetírás muzsája székhelyét Rómában és papja: Naevius, költői ihlettségben metszé réz táblára, nemzeti nyelven, népének hős tetteit. Naevius, teljes nevével Cn. Naevius, született 480. R. é. u. (274 k. e.); újabb állítások szerint római polgár volt. Részt vett mint katona, miként maga beszéli, az első pun háborúban (Varro apud Gellium XVII. 21.) A háboru bevégeztével, ugy látszik, Rómában telepedett le, legalább Varro azt említi (Varro d. l. V, 34.), hogy a naeviusi kapu és a mellette fekvő ligetek, minthogy ezek kedvenc tartózkodási helyei valának, tőle nyerék neveiket. Irataiban ostromozta az előkelők gögjét és elpuhult életmódját, mi által azok gyüleletét és üldöztetését vonta magára, mert, a mint látszik, oly férfiú vala, ki a szabadságot mindenek felett szerette. Ide vonatkoznak következő szavai, melyeket „Agitatoria“ című vigjátékban mond: (Charis. II. p. 188.)

„Semper pluris feci potioremq̃ue ego
libertatem habui multo quam pecuniam.“

„Én a szabadszólást mindig többre becsülém mint az aranyat.“

Naevius a római eposnak, a történeti hőskölteménynek teremtője, saturnusi versmértékben írta meg az első pun háborúnak történetét. A görög népnél a vallás volt a hőskölteménynek kútforrása, mert az istenek és hősök tetteinek dicsőítése, a mint ezek monda alakjában, a nép emlékezetében éltek, képezé a hősköltemény tartalmát; a rómainál ellenben a hősköltemény nem vala egyéb mint a hazaszeretetnek kifejezése, népe történeti öntudatának, mely hivatva érzi magát arra, hogy az egész világ uralja, méltó ecsetelése. A monda csak díszítésül szolgált a történeti igazságnak, mely a hősköltemény főtartalmát képezé, a költői nyelv csak külső jelmeze vala az ugy is csak prózai anyagnak.

Jóllehet tehát a római hősköltemények távol állottak a

homeri hősköltevényektől, hiányozván bennök a művészi egység, és a közbeszótt mondák gyakran ellentétben levén a történelmi valósággal, mégis ép úgy hiven tükrözték vissza a római szellemet, mint Homérban a görög szellem nyilvánult.

Naevius hősköltevényének főanyagául választá az első pún háborút, melyben ő maga is, legalább a háboru utolsó éveiben tetteleg részt vett. Miután a viszonyt, mely Carthagónak és Rómának megalapítói Dido és Aeneas között létezett, a monda nyomain indulva, általánosságban ecsetelte, és a két állam hatalmának fejlődését rövid vonásokban leírta, azon viszály terjedelmes rajzát adja, mely e két állam között a felsőség és a föhatalom elnyerése miatt kitört.

Rómának őstörténete Naevius által nyéré lényegesen azon alakot, melyben az a későbbi költőknél és a történetíróknál előfordul és a nép sajátjává vált, mert Ennius sokat merít belőle mint kútforrásból,*) és Vergilius mind a kettőből, a mint ezt Macrobius (Sat. VI. 2.) bizonyítja; hogy pedig a későbbi annalisták és nevezetesen Livius a legrégebb római történet előadásánál, kiválóan Naevius és Ennius adatait használják, kételkedni nem lehet, annál kevésbbé, minthogy maga Livius előszavában azt mondja: hogy ő Rómának ős történelmét, minthogy ez inkább a költői mondák, mint hamisítatlan történelmi emlékek által szálolt az utókorra, sem be nem bizonyíthatja, sem meg nem cáfolhatja.

A mint a hősköltevénynek anyaga valódi római volt, úgy alakja is tökéletesen megfelelt ennek. A költemény saturnusi versekben, melyeknek az előtt ingadozó mértékét ő állapította meg, vala irva. Miért is Diomedestől a grammaticustól a saturnusi vers feltalálójának mondatik (Gramm. Lat. p. 512). Nyelvezete még durva, de erős és velős vala. Cicero nélkülözi ugyan benne a nyelv tisztaságát és pallérozottságát, de dicséri annak villágosságát. Naevius értelmes kifejezési módjáról és nyelvkezelési ügyességéről, melyet új szóknak képzése, összetételek által az alkotásban tanusított, Gellius tesz tanuságot (XIX. 7.), ki Alcestis nevű szindarabjából egynehány példát közöl.

*) Cic. Brut. 19.

A hős költemény, melyről még Horác azt mondá (Epist. II, I, 53.): *Naevius in manibus non est et mentibus haeret*

Paene recens? adeo sanctum est omne poëma;
nem volt könyvekre vagy szakaszokra osztva, csak C. Octavius Lampadio, a grammaticus osztá azt be 7 könyvre. (Suet. de illustr. gramm. 2.) Jelenleg csak némely töredéknek vagyunk birtokában. Ime néhány mutatvány.

A hős költemény tartalmát adja a költő bevezetésében e szavakkal:

qui terrai Latiae hemones tuserunt vires
frudesque Poeni, eas fabor

(Calpurn. apud Merul. ad Ennium p. 41.)

„El fogom mondani Latiumnak mily férfiai semmisíték meg a poenusok seregét és cselszövényét.“ Erre a költők szokása szerint segítségül hívja a múzsákat:

Novem Jovis concordae filiae sorores

(At. Fortun. p. 2680.)

„Jupiternek kilenc leánya, egyetértő testvérek.“ Mire az elbeszélés Anchisesnek és Aeneasnak futásáról a feldult Trójából veszi kezdetét e szavakkal:

Eorum sectam sequuntur multi mortales;

Multi alii e Troja strenui viri —

— — — Amborum uxores

Noctu Trojad exhibant capitibus opertis

Flentes ambae, abeuntes lacrumis cum multis.

Ubi foras cum auro illuc exhibant.

(Serv. ad Verg. Aen. II, 797.)

„Menetüket sok halandó követi

És több más hatalmas férfi Trojából.

Mind a kettőnek nejjei is távoznak

Éjjel, fedett fővel Trojából.

Mindkettő sirt és könnyek között veve búcsút.

A mint kincseikkel a városból oda menének.“

Hajóra szállnak, melyet számukra Mercurius épített.

(Serv. ad Verg. Aen. I, 170.) Ezen hajót ekképen írja le:

Inerant

U — U signa expressa, quomodo Titani

Bicorpores Gigantes, magni Atlantes, Runcus
Atque Purpureus, filii terras — —

(Prisc. VI. p. 679. et 680.)

„Rajta valának a földnek fiai a titanok, a kéttestü gigantok, Atlas szörnyü fiai Purpureus és Runcus lefestve.“

Tengeren vihar éri utól őket. Venus elpanaszolja Jupiter-nél övéinek bajait. Az megvigasztalja őt azon ígérettel, hogy Aeneas hatalmas országot fog alapítani (Macrob. Sat. VI, 2.). Aeneas ugyanazon szavakkal vigasztalja a hajótörést szenvedőket, melyeket Vergil hőskölteménye ide vágó részében utánzott (Serv. ad. Verg. Aen. I, 198.). Aeneas Carthago partjaira, hol akkor Dido uralkodott, vetődik.

„Blande et docte percontat Aeneas quo pacto
Trojam urbem liquerit.“

„Ő nyájasan és okosan kérdezi, mily módon hagyá el Aeneas Troja városát.“

Ezen alkalommal elmondja, miként alapították meg Dido és Anna Carthago városát (Serv. ad. Verg. Aen. IV, 9.)

„Onerariae onustae stabant in flustris —
Magnamque domum decoremque ditem
vexarant

(Prisc. VI, p. 699.)

„A kikötőben állának a megrakott hajók
Melyek a háznak nagy és gazdag ékszerét hozták.“

Erre Aeneas Latiumban letelepedik. Romulus Aeneasnak unokája Ilia leányától (Serv. ad Verg. Aen. I, 273.). Róma városának alapításának történetét hosszasabban, az utóbb történeteket pedig röviden érintve főfeladatához siet, t. i. a pún háború leírásához. A II. könyvben említi e háború okait. A rómaiak ősrégi szokás szerint hadat üzennek fetialisok által fűszárral és szentelt füvel.

„Jus sacratum
Jovis jurandum sagmina — —
scapos atque sagmina sumpserunt.

(Fest. sagm. Paul. ib.)

A harmadik könyv tartalmát képezé Duiliusnak a tengeren kivívott győzedelme a carthagoiak fölött. Hajók építtetnek. Erre Duilius :

Senex fretus pietate deūm, alloquutus summum
Deum regis fratrem Neptunum, regnatorem
Marum — — (P r i s c. VII. p. 770.)

„Az aggastyán bizván az istenek iránti kegyeletében
Neptunushoz, a legmagasabb istenkirály testvéréhez, a tenger
uralkodójához fordul“ ;

továbbá Jupiter Lucetiushoz :

Patrem suum supremum optimum appellat
— — summe deum regnator,
quianam genuisti :

(V a r r. VII. 51- F e s t. quianam.)

„A legjobb, legfőbb atyát megszólítja : Legnagyobb ura
az isteneknek

Minek nemzettél.“

A negyedik könyv tartalmát képezik a Regulus által vál-
tozó szerencsével viselt hadi dolgok. A consul elfoglalja Melita
szigetét :

Transit Melitam

Romanus exercitus [et] insulam integram
Urit, populatur, vastat, rem hostium concinnat

(N o n. concinnare.)

Melitába érkezik a rómaiak hadserege
Az egész szigetet tüzzel és vassal
pusztítja, az ellenség hatalmát tönkre teszi.“

Regulus Afrikában partra száll. A győzelmet követi a vereség :

Seseque ii perire mavolunt ibidem
quam cum stupro redire ad suos popularis (F e s t. stupr.)

„És inkább ott akarnak elveszni
Mintsem gyalázattal visszatérni övéikhez.“

A következő könyvekben a háborunak menetét írja le és
pedig a hatodik könyvben ezen háboru 7-ik évéig jut a költő

*) I. ezekről Eduard M u n k Geschichte d. röm. Lit. és Cn. Naevii Poe-
tae Romani vitam descripsit, carminum reliquias collegit, poesis rationem
exposuit Ernestius K l u s s m a n n, Jenae, 1843.

A saturniusok idézésében H ó m a n elméletét tartottuk szem előtt. L. A
saturnusi vers lényege és története a Rómaiaknál. Pest. 1871.

(507) 247 kr. e. A hetedik könyv a háboru végét és a bekövetkezett békekötést foglalja magában. *)

Gelliusnál (N. A. I, 24.) olvasható azon felirat, melyet sirjára felvésetni rendelt:

Mortalis immortalis flere si foret fas

Flerent divae Camoenae Naevium poetam

Itaque postquam est Orcino traditus thesauro

Obliti sunt Romae loquier latina lingua.

(Ha szabad volna a halhatatlanoknak siratni a halandót,

Az isteni Camoenák siratnák Ennius költőt.

Így, miután az Orcus kincséhez csatoltatott,

Elfeledék Rómában a latin nyelvet.) Ennyit Naeviusról.

Bartal A.

Magyarázó észrevételek

Horatiusnak Tibullushoz intézett leveléhez (Epist. I, 4.

CAMPE után.

Horác leveleinek értelmezése általában nagyobb nehézségekkel jár, mint a satiráké. Az utóbbiak lényeges tartalma néhány (p. az *I t e r B r u n d u s i n u m*) kivételével erkölcsi, s így mindenki által könnyebben megérthető, a nehézség csak az egyes célzások, alkalmi vágások megmagyarázásában fekszik, — míg a levelekben épen az általános rész, az egész levél célja, a személynek, kihez a levél intézve van, egyénisége, a helyzet, melyben e személyt gondolni kell, vannak homályba borítva. A teljes megértéshez egyéni és magánviszonyok biztos ismeretére volna szükség, melyeket már a régi commentatorok, sőt úgy látszik, azok sem ismertek, kiknek műveiből sovány megjegyzéseiket vonták. Horácot életében és halála után Vergilével ellenkező sors érte. Vergil életében Róma általánosan ismert, tisztelt, ünnepezt költője volt, míg Horác, hasonlóan barátja és pártfogójához Maecenashoz, csak kisszámu tisztelő körében — *pauorum hominum* — maradt. Vergil halála után a tudományos értelmezés központja, a grammaticusok főtekintélye lett; Horác eleinte ugyan utánoztatott, sőt annyira kizsákmányoltatott a költők által, hogy ezek művei gyakran nem tekintethetnek egyébnek, mint az ő költeményei változatainak; utóbb azonban csakhamar sok részlet, egyéni vonatkozás ismerete elenyészett, s a commentatorok hagyománya sokszor nem egyéb saját találmányuknál. Ily körülmények között az értelmezés gyakran fölötte bizonytalanná, minden esetre igen nehézvé válik; következtetésekből nagyobbára az előttünk fekvő műre magára vagyunk utalva.

A Tibullhoz intézett levél is egyéni viszonyok pontos ismeretét tételezi föl: ezt azonban elősegíti némileg az ugyanazon költőhöz írt óda (Od. I. 33.), és magának Tibullnak alagyái is szolgáltának némi ujmutatást.

Tibull, az ismert alagya-költő, Domitius Marsus egy epigrammja szerint kevéssel Vergil után, és pedig kora halállal mult ki:

te quoque Vergilio comitem non aequa, Tibulle,
mors juvenem campos misit ad Elysios.

Vergil 735-kben R. é. u. halt meg. Ha Tibull Vergil kisebbjéül küldetik az Elysium virányaira, csak vagy ugyan azon évbe, vagy legkésőbb a következőbe eshetik halála. Korán hunyt el, mint az „*a e q u a m o r s*“ kifejezés mondja, mint „*j u v e n i s*“ halt meg: de e szóból életkorára következtetést vonni nem lehet, a „juventus“ esetleg a negyvenedik életévig terjedhet. Azonban Od. I. 33. v.-ből megtudjuk, hogy Tibullnak akkor, midőn az óda költetett, már voltak ifjabb versenytársai, a kik miatt mellőztetett: „*cur tibi junior laesa praeniteat fide*“. Alig fogunk tévedni, ha Tibull születését a hetedik század kilencvenes éveinek közepébe, s halálát körülbelül negyven évvel utóbb helyezzük. Azt természetesen általánosan elismert dologkép fölteszszük, hogy az alagya harmadik könyvének, mely Tibull neve alatt maradt fön, nem ő, hanem a különben pseudonym Lygdamus szerzője. E szerint Tibullt a levél keltekor harmincasnak kell képzelnünk; célunkra ez tökéletesen elegendő. Horác ennél fogva valamivel idősebb Tibullnál, de csak néhány évvel, mely különbség oly korban, minőben a két férfi a levél keltekor állott, majdnem elenyészik.

Hogy Tibullt és Horácot szorosabb baráti viszony füzte e egymáshoz, azt Horác azon helyeiből, melyekben Tibull említetik, nem lehet meghatározni. Barátai közt, kiknek ítélete előtte nyomatékkal bir (Sat. I. 10. 89), nem sorolja föl Tibullt. Ezen körülményből különben nem lehet következtetést vonni, mert Tibull azon időben még nagyon fiatal volt, alig huszas, s bizonyára csak később lön neves költővé. Mindamellett is azonban nem valószínű, hogy Horác oly közel állott Tibullhoz, mint az említett helyen megnevezett barátaihoz. Rómában azon korban,

mint hasonló viszonyok közt mindenütt és mindenkor, bizonyos kizárólagos irodalmi és társas körök alakultak, melyek közt bizonyos versenyegés létezett. Tibull azon körhöz tartozott, mely Messala, egy köztársasági érzelmű férfi körül képződött. Maecenasnak saját köre volt, melynek Varius, Vergil, Horác és mások voltak tagjai. Tibull mellett Messala háza más költői tehetségek gyűlhelye is volt: a 711-ik évben született költője az alagyák harmadik könyvének e körhöz tartozott; ide bizonyára Sulpicia költésznő, Cornutus és mások. Ismerve a viszonyokat, bátran tehetünk egy lépést előre.

„Albi, nostrorum sermonum candide iudex“ ;
 e szókkal szólítja meg Horác Tibullt, melyek bizonyára nem jelentőségnélküliek. Különben mikép használhatna Horác ily megszólítást, mely a levél tartalmával és céljával semmi összefüggésben nincs? Nem kell messze keresnünk a magyarázatot: Messala házában nem talált Horác oly elismerésre, minőt érdemelt; fitymálólag beszéltek róla és dolgozatairól. Tibull minden tartózkodás nélkül pártjára kelt Horácnak, és kedvezően nyilatkozott felőle (iudex). Horác „candide iudex“ megszólítás által ér'ésül adja, hogy a szabadelmű nyilatkozat tudomására jött, és egyszersmind köszönetét fejezi ki érte. Igy értelmet nyernek a szók. A mi a „sermonum“ értelmét illeti, lehetetlen itt a satirákra gondolni. Ezek legalább hat évvel előbb, mint e levél iratott, ki voltak adva: mikép lehetett volna becsöket annyi idő mulva még kétségbe vonni? A „candide iudex“ kifejezésnek csak úgy van értelme, ha Tibull kevéssel előbb nyilatkozott elismerőleg Horác sermo-iról. Semmi érv sem szól az ellen, hogy e szó alatt epistolák a t értsünk, melyeket részben teljes joggal lehet sermones-nek nevezni, (mint p. o. a Maximus Lolliushoz írottat,) melyeknek tartalma ép oly didacticai, mint a satiráké. Ez epistolák jóval előbb mintsem gyűjteményben megjelentek, egyenkint elterjesztettek, mint magától értetődik, Messala körében is, s ott alkalmat szolgáltatottak helytelenítő vagy becsmérő nyilatkozatokra, melyeket Tibull visszautasított.

Tibull nincs Rómában, hanem egy jószágán Pedum mellett, tehát nem messze Tiburtól, hol Horác azon pillanatban,

midőn e sorokat írja: *Sabinum*-án tartózkodik. Ha Horác Rómában volna, a meghívás alig hangozhatnék így: „*me pinguem et nitidum bene curata cute vises*“, e meghívás azt fejezi ki, hogy Tibull ránduljon át hozzá és több ideig időzzön nála. Ily jelentésben: „hosszasabban tekinteni, egy tárgy szemléleténél időzni“ *visere* gyakran előfordul, p. Od. III. 3. 54; „*visere gestiens, qua parte debacchentur ignes, qua nebulae pluviique rores*“; Od. I. 37. 25: „*ausa et jacentem visere regiam*“ (Cleopatra bátran szemlélte); Od. IV. 13. 26 Lycének öregebb kor van szánva:

possent ut juvenes visere fervidi

dilapsam in cinerem facem; *Carmen Saec. 12*: „*possis nihil urbe Roma visere majus*“ — a nap ne szemlélhessen utjában nagyobbát Rómánál. Főszólításról nincs szó, értelme e szavaknak egyszerűen: „lelni fogaz“, azaz nem egyéb, mint gyengéd alakja a meghívásnak, melyben Horác azt mondja, hogy örvendeni fogna, ha házában üdvözölhetné Tibullt, ki nem régi-ben egy epistolája fölöt oly nemesen és igazságosan nyilatkozott: *Ancandide judex*“ szók tehát egyszersmind a meghívás külső indokát is feltárják. Tulajdonképi, közelebbi barátait Horác másképp szokta meghívni.

Hogy minő hangulatban volt ez időtájban Tibull, nem nehéz átlátni; Horác mondja:

„*inter spem curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremum:
grata superveniet, quae non sperabitur hora.*“

Horác életbölcseiségének régi themája, mely minden lehető változatban ismétlődik nála: felhasználni a jelen kedvező körülményeit, élvezni a pillanat örömeit, a jövő naptól nem várni semmit, el nem halasztani semmit; úgy élni, hogy az ember számadását a mai nappal zárhassa; a következő nap adományát számításán kívül fekvőnek, tiszta nyereségnek tekinteni. E biztatásra egyébként Horácnak bizonyos oka van: Tibullnál ép úgy, mint egyéb alkalommal, midőn ez elvét kifejti. Kisértsük meg a jelen esetben ez ok közelebbi vizsgálatát.

Tibull kétség kívül kedvező viszonyok közt élt. Horác mondja:

„di tibi formam
di tibi divitias dederunt artemque fruendi“,

és utóbb:

quid voveat dulci nutricula majus alumno,
qui sapere et fari possit, quae sentiat, et cui
gratia, fama, valetudo contingat abunde,
et mundus victus, non deficiente crumena.

Nehéz egy Bentley tekintélye ellen küzdeni, ki néhány kéziratra támaszkodva, melyekben mundus helyett mundus áll, az utolsó sor kezdetét így módosítja: „et domus et victus“. De az általa felhozott példák javaslata támogatására nem elegendők. Hogy „domus et fundus“, „domus et res“ kapcsolatban előfordulnak, természetes; de domus és victus egybeállítása mégis másnemű; itt „victus“ vagyont jelent, melyből élni lehessen, a Bentley által idézett példákban, az élet módját: Cic. Lael. 27. „una domus erat, unus victus, isque communis“; Gell. I. 14. „ad splendorem domus atque victus“. Victus önmagára oly értelemben, mint „res“ általában nem állhat, legkevesbé itt, hol ily jelentéssel kellene birni: „szükséges, kielégítő vagyoni állapot“. Mundus victus értelme: „tisztes, kielégítő életmód“, „egy tisztességes életmódhoz szükséges anyagi viszonyok“.

Tibull ismételve szegénységről panaszodik: El. 1. 19 k.
Vos quoque felicis quondam nunc pauperis agri
custodes, fertis munera, vestra, Lares.
ugyanott 33 k. v.:

at vos exiguo pecori, furesque lupique,
parcite: de magno est praeda petenda grege;

és 37 k. v.:

adsitis, divi, nec vos e paupere mensa
dona nec e puris spernite futilibus:

végre 41 k. v.:

non ego divitias patrum fructusque requiro,
quos tulit antiquo condita messis avo.

E hangulat jellemzi Tibull minden alagyáját: panaszolja szegénységét, — paupertas — mely kedvese elnyerésében gátolja; dúsgazdag kíván lenni, hogy kedvességét cosbeli aranysí-

volyos öltönyvel ékesíthetné stb. Ily óhajok és panaszokra azonban nem lehet súlyt fektetni, az alagyás költészet természetével nem fér össze dús birtok. A csorbitott vagyon fogalmát is ki lehetne olvasni a főntebbi versekből: miért nem vagyok gazdag? miért nem vagyok többé gazdag? annak előtte hiányát nem érzém — most érzem! Hanem az idéztünk hely Horácban arra mutat, hogy Tibull panaszolkodott, hogy nem oly gazdag, mint lenni kívánna. Összevetve e keserűségekkel nyernek értelmet Horác szavai:

et mundus victus, non deficiente crumena,

elég vagyonnal birsz, hogy tisztességesen megélhess, a pénzből nem fogysz ki — ha nemis vagy épen dúsgazdag. E mély értelem elenyészik, ha Bentley és Ribeckkel, „et domus et victus“-t irunk. Horác azt mondja, hogy Tibull a „mundus victus“-sal megelégedhetik; mundus különben is érteményre nézve középhelyet foglal el egyrészt a sordes, másrészt a fény között (v. ö. munda supellex Ep. I. 5. 7). A mivel az istenek ezen kívül megáldották: „sapere et fari posse, quae sentiat“, „gratia, fama, valc'udo“, mindhároma bő mértékben — alig szorul magyarázatra. Gratia az említett Messala-körre vonatkozik, melyben a költő honos volt, fama költői hírnevére; alagyáinak első könyvét ő maga adta ki 728 vagy 729-kben, a második könyv, valamint az alagyagyűjtemény többi költeményei kiadását valószínűleg Tibull halála után Messala eszközözteté.

E felfogással azonban világos ellentétben állanak e versek:

non tu corpus eras sine pectore: di tibi formam,
di tibi divitias dederunt artemque fruendi.

A „divitia e“ és „mundus victus“ közti különbséget kiegészíteni nem lehet: „divitiae“ Horácnál és mindenütt a szükségét jóval meghaladó birtokot jelent. De föltéve, hogy az elégséges birtokot jelenti, mikép képzelhető, hogy Horác ugyanazon fogalmat ily módon ismételte volna. A kit az istenek divitia e-vel áldottak meg, annak a „mundus victus“-nál többet adtak; viszont, kinek mundus victus-t adtak, attól megtagadták a „divitia e-t“. A kettő közül okvetlenül választani kell. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a „forma“ mint az istenek adománya alig ha nagyon illik Tibull mostani korához.

S mikép kívánhatja Horác Tibullt a „forma“-ra való emlékeztetés által vigasztalni, bátorítani, midőn épen arra inti, hogy más-nemű élvezetben iparkodják feledni szerelmét? Ez emlékeztetés a „forma“-ra a fenforgó viszonyok közt inkább sértő lett volna; hiszen kevéssel előbb intette volt a költő Tibullt, ne vegye nagyon szívére, hogy kedvese, Glycera, egy ifjabbért — junior — mellőzte. Ez okokból, melyekhez még a „corpus sine pectore“ kifejezés kétes volta járul, a 6 és 7-ik vers törlendőknek látszanak. Ez által elenyészik az ellenmondás „divitiae“ és „mundus victus“ közt, valamint az ellenmondás ezen Horác által Tibullnak tulajdonított „divitiae“ és az utóbbinak tényleges vagyoni állapota közt. Tibull nem gazdag, de helyzete biztosítva van; szegénynek csak akként nevezi magát, a mennyiben nélkülözi az eszközöket, melyek által kedvesét biztosíthatná vagy visszahódíthatná.

Horác intelme Tibullhoz így hangzik:

inter spem curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremum:
grata superveniet, quae non sperabitur hora.

Itt is mindenütt halk, de mégis megérthető célzás van. Tibull költeményeiben két kedvesével ismerkedünk meg; az egyik, a 728 v. 729-ik évben kiadott könyvben megénekelt: Delia, a másik N e m e s i s. Itt csak ez utóbbiról lehet szó; valószínű, hogy az Od. I, 33 v.-ben említett G l y c e r a és N e m e s i s ugyanazon személy; amaz valódi, ez költői neve. Képét az alagyák második könyvében elszorva található vonásokból bárki összeállíthatja magának. Hataera volt, minők a gazdagokat birtokaikra vagy villáikra követni szokták, de Tibull ily kívánságát elodázta a nélkül, hogy szakított volna vele: „jaceo, cum saucius annum et faveo morbo, cum juvat ipse dolor, usque cano Nemesim etc.“ mondja Tibull. Meddig tartott e viszony, azt nem határozhatjuk meg; létezett már, mielőtt Horác ódáit kiadta, és tartott még, midőn a jelen epistolát írta. E két költemény kelete közt ennél fogva nem lehetett nagy időköz. Az I k. 33 ódája az utolsó ódák egyike volt, a tárgyaltuk epistola pedig az elsőkhöz tartozott. Senkinek sem juthat eszébe, e szókat: „inter spem curamque, timores inter et iras“ másr,

mint e viszonyra vonatkoztatni. Tibull maga a második könyv utolsó alagyájában éneklí:

jam mala finissem leto, sed credula vitam
 spes fovet et fore cras semper ait melius.
 spes alit agricolas, spes sulcis credit aratis
 semina, quae magno fenore reddat ager:
 haec laqueo volucres, haec captat arundine pisces,
 cum tenues hamos abdidit ante cibus:
 spes etiam valida solatur compede vinctum
 (crura sonant ferro sed canit inter opus)
 spes facilem Nemesim spondet mihi —

„iras“ alatt itt aligha szerelmi ingerkedést szabad érteni, mint Terentiusnál olvassuk: „amantium irae amoris integratio est“, hanem Tibull haragos kitöréseit, melyek félelemmel — „timores“ — váltakoznak, hogy a kedves végleg elutasíthatná. Tibull kínos kételyét festi ama vers; Horác arra inti, hogy ennek kötelekeiből szakassza ki magát és pedig az által, hogy az életet s a jelent élvezi, mintha e nap az utolsó volna.

Tibull falusi birtokán van, s Horác kívánná tudni, hogy itt mivel foglalkozik:

scribere quod Cassi Parmensis opuscula vincat?

Cassius Parmensis különben teljesen ismeretlen előttünk ép úgy, mint opuscula-i; itt is azonban valószínűleg e'égiák értendők; an tacitum silvas inter reptare salubris:

e sor az évszakra emlékeztet, melyben az epistola iratott, az őszre, melyben, a ki csak tehette, az egészségtelen Rómát elhagyta, s falura vagy a hegyek közé rándult:

curantem quidquid dignum sapiente bonoque est?

a mi bölcshez méltó, azaz a szenvedélyek legyőzése és az uralom azok fölött, a mint Horác önmagáról is mondja Ep. I. 1, II:

quid verum atque decens, curo et rogo et omnis in hoc sum.

A foglalkozás a bölcsészettel gyakorlati irányzattal bír. Horác ilyképen szól: „Midőn az erdőben barangolsz, arról gondolkozol-e, mint mutathatnád magadat sapiens és bonusnak, azaz mint bátorodhatnál fel s lerázhatnád a bilincseket és gondokat, melyek alatt most sinlődöl?“ Ehhez csatlakozik azon gondolat: „te mindennel bírsz, mit a leggondosabb nutriticula

(dajka) kívánhat az ápoló gondjaira bizott gyermeknek. Ennyi előny birtokában valóban örvendhetsz az életnek: méltatlan ily férfihöz, egyhetaera szeszélyeinek hódolni. Én részemről élvezem az élet örömeit, a miről személyesen meggyőződhetel, ha alkal-
milag átrándulsz hozzám“.

Ez a szép és mélyen érzett epistola tartalma.

H ó m a n O.

Achilles pajzsának leírása az Iliásban

s abból némi következtetések a művészetek, ipar és mezőgazdaság akkori állapotára.

A költészetet beszélő festészetnek szokták mondani. Ha ezen kifejezés valahol alkalmazható, úgy különösen illik Homér költeményeire, melyekben a költői lángelme egyes képzeleti szüleményeinek mintegy műremekeknek összhangzó, összefüggő csoportozata vegyül az alapul szolgáló történeti vagy mondai események eposi leírása közé. Számtalan képekből állnak ezek, melyek úgyszólván egyedüli forrásaink, hogy a legrégebb görögök életéről, állapotuk s körülményeiről ismeretet szerezhessünk. Knight ¹⁾ mondja: „*Quis fuit antea rerum Graecarum status, quae regum ac civitatum iura, qui mores hominum, quibus porro artibus et quo cultu vitae, emolliiti quodammodo et expoliti essent, ex his carminibus cuivis scire licet: omnia enim facundia ea simplici et exquisita, lectorum animis ita obversantur, ut depicta potius quam enarrata videantur.*” S habár e képek a költő képzelete által némileg eszményítve is vannak, azoknak való alapjára mégis csak lehetséges következtetni, miután a történetileg előadott események bővítései, részletezései és episodjaiként tűnnek fel, melyeket a költőnek bizonyára valóban létező alapokra lehetett csak fektetnie; mert képzelni a nélkül, hogy a képzeletnek megfelelő alap valóságban léteznék, a lehetetlenségek közé tartozik. De nem akarjuk e szavainkat félreértetni azért ismételve hangsúlyozzuk, hogy azok költői leírások, melyeknek nem teljesen ily minőségben kellett létezniök a valóságban, hanem léteztek mint-

¹⁾ Rich. Payne Knight. *Ilias et Odyss. Notis ac prolegomenis* (1820. Proleg. p. 1.

egy egyes vonalok, melyekből a költő egész képeket szebben nagyobb szerűen alkotott, a valóságban csak mintogy a mag létezett, melyből a költő képzelme a pompás fát alkotá.

I.

Mi a nagy képcsarnokból egy kisebb csoportot választánk ki, mely az isteni művész keze által lőn egy lapra, az Achilles számára készített művészi pajzsra készítve, mint az Ilias XVIII. énekében a 478 v. — 608-ig van leírva. Ugyanis miután Patroclus elestével Achilles fegyverei Hector birtokába kerültek (XVI XVII én.), Achillest a fájdalom felhője borította el; hamut hintvén fejére, elrutitá kedves arcát, porba feküdvé kitépte háját s szörnyen jajveszékelt. Ezt hallván Thetis, felmerül a tengerből s vigasztalja őt igérvén, hogy reggelre új fegyvereket hoz neki, s elment Hephaestushoz (XVIII. 5—184 v.), kit a dologba elmerülve s izzadva talált. — Elmondá neki jövetele okát s ez megígérte, hogy bámulatra méltó fegyvereket fog készíteni (367—467*) miéért is azonnal ércet, ónt, aranyt és ezüstöt olvasztott s egyik kezébe fogván a nagy kalapácsot másikba a fogót, az üllőhöz lép (468—477). Legelőször készít egy nagy, erős pajzsot, hármas fénylő széllel, ötszörös réteggel s mindenféle művészi munkákat készite rajta találékony elmével: *ποιοι δαιδαλα πολλὰ ἰδύησι προπίδουσιν* (482.). — Következik most ezen művészi munkáknak, képeknek költői leírása. Költői leírása, mondom, mert úgy kell felfognunk a bőven részletezett és minden oldalról feltüntetett alakokat, cselekvényeket, mint az egyes képekben kifejezett eszmének olyatén értelmezését, hogy ott mind a megelőző dolgok, mind a belőlök következtethető események, állapotok le vannak írva; a jelen vagyis a festett helyzet pedig úgy van részletezve, mintha az alakok valóban mozognának, cselekednének stb. s innen történhetett, miszerint némely értelmezők azt vélték, mintha a pajzsos 24 kisebb kép volt volna, mint egy-egy eseménynek több oldalú előtűntetései. Azonban a legtöbb jeles értelmező megegyezik abban,

*) Hol a római számok vagyis az ének száma kitéve nincs, mindig a XVIII. ének értendő.

hogy a leirt eseményeknek csak központja, vagyis fő mozzanata volt valóban kép alakban előtüntetve s mint Lessing ¹⁾ igen helyesen megjegyzi, csak ott kell egy-egy külön képet képzelnünk, hol maga Homér azt külön megjegyzéi esetén nyílt szavakkal *ἐν μὲν ἔτευσξε*, — *ἐν δὲ ποίησε*, — *ἐν δ' ἐτίθει* — *ἐν δὲ ποίκιλλε* s így, megjegyezvén egyszersmind, mit a 490. versben nyomatékosan kifejez: *ἐν δὲ δῶο ποίησε πόλεις* — csak 10 képet készített Hephaestus s csak tíz képet ír le Homér bővebben részletezve, mint ezt Lessingen kívül mások is értelmezik, így Crusius ²⁾, La Roche ³⁾, Kiene ⁴⁾ és mások. — E képek következők:

1. A csillagos ég a nap- és a holddal; a föld és tenger (483—489 v.)

2. A békés város képe menegzővel és népgyűléssel. (400—509.) Megjegyzem itt, hogy a békés város képét a bő leírás folytán maga Kiene ⁵⁾ is két részre, két kisebb képre osztja u. m. a menegzőre (490—496) és a népgyűlésre, melyen jogi vita tárgyalatik (497—598). A következő képet pedig:

3. az ostromlott várost, Kiene ismét két részre osztja s így az egyik lenne a zárt város védve gyermekek és öregektől, melyet kétfelől az ellenség csapatai vesznek körül; a másik a városból az ellen által megrablott nyájak és csordák megvédésére kirohanók csatája. Sőt Faesi és Doederlein ⁶⁾ 3 kisebb képre osztják ezt fel, mint Doederlein mondja: „Triplex haec scena fuit; prima amborum (exercituum) colloquium, altera gregis trucidatio, tertia praelium exprimebatur.“

4. Kép: A szántók, kiknek, midőn a föld szélére érnek, bor nyujtatik.

¹⁾ Lessing Laokoon. XIX. §.

²⁾ Gottl. Christ. Crusius. Homeri Ilias. Excurs zu v. 475: Die zahlreichen Untersuchungen der Neuern beziehen sich mehr auf die Gestalt und Anordnung der Gemälde, von denen einige 24, andere am wahrscheinlichsten 10 annehmen.

³⁾ J. La Roche Homers Ilias, a XVIII. én. értelm.

⁴⁾ Ad. Kiene Das Schild d. Ach. beim Hom. etc. Philologus XXV. pag. 577.

⁵⁾ u. o.

⁶⁾ Kiene szerint (f. i. m.)

5. Az aratás, hol a háttérben a sütő-főzők is láthatók.
6. A szüret táncolókkal.
7. A marhacsordák pásztorokkal és ragadozó oroszlánokkal.
8. A juhnyáj az aklokkal.
9. A karok dédali táncai vigadó ifjakkal, leányokkal és bámuló nézőkkel. ⁷⁾ —

Végül 10. kép a pajzsot körülvevő oceán. Hogy miként voltak e képek a pajzson felosztva és elhelyezve, erről igen sokat vitatkoztak értelmezők és művészek; mi ezeket megelőzve, csak a képek leírásáról akarunk szólni. Mint már említettük, e képek csak középpontjai a Homér általleirt rajzoknak, vagyis más szóval Homér e képeket mintegy látott és halott eseményeket írja le előzményeik és következményeikkel: tehát Hom. a Hephaestus által készített képeknek költői értelmezője mint Heyne ⁸⁾ mondja: „descriptio etsi operis arte facta, tamen non ad ipsem artem est comparata, sed . . . poetica est, hoc est, quod res a poeta narrentur non sic, ut ab arte redditae sunt ac reddi possunt, sed quomodo eadem res in phantasma poeticum versae narrari possint ac debeant“. És Homér e képek leírásánál igen tisztában volt avval, mit és hogyan kelljen a költőnek leírni, mert ő csupa cselekvényeket ír le. Tudva levő dolog, hogy a testek külső tulajdonságaikkal tulajdonkép csak a festészetnek lehetnek tárgyai, a költészet tárgya a cselekvény, mert ez nem egymás mellé helyezett, hanem egymás után következő jelekkel, (szavakkal) él, ezekkel pedig csak egymás utáni mozzanatok jelölhetők, mi nem más mint cselekvény; s bár a festészet is jelölhet, utánozhat cselekvényt, de csak jelölve, mintegy jelenítve a testek által. Viszont pedig a költészet a testet cselekvény által tünteti fel, s Lessing helyesen jegyzi meg, hogy Homér csak haladó cselekvényeket fest, az egyes testeket, tárgyakat pedig csak az által festi — többnyire csak egyetlen vonással (jelzővel) — hogy részt vesznek a cselekvényben. ⁹⁾ Ő a szépséget is csak több-

⁷⁾ Itt és több helyen is használtam D. T é l f y Iv. Hom. Ilias ford. I. f. Ilias tartalma XXVII. l.

⁸⁾ Homeri Carm. Tom VII. vol. 2. pars 2. Exc. de clyp. Ach. p. 581.

⁹⁾ Lessing Laokoon XVI. §.

nyire hatásában szokta inkább festeni, mint pl. midőn Helena a trójai öregek közé lép, nem Helena szépségét írja le Homér, (II. III. 156—158), hanem a megjelenés hatását, midőn is az ott levők így szólunk:

*Ὀὐ νέμισις, Τρωῶας καὶ ἑκνήμιδας Ἀχαιοὺς
Τοιῆδ' ἀμφὶ πολὺν χρόνον ἄργεα πάσχειν.
Αἰνώς ἀθανάτησι θεῆς εἰς ὧπα ἔοικεν*

(Nem méltatlan, hogy a trójaiak és láb páncélos Achaeok ilyen nőért sok ideig fájdalmat szenvednek. Nagyon hasonlít arcában a halhatatlan istennőkhöz. *) Vagy legfeljebb egy vonással azt mondja: Nireus szép, Achilles még szebb, Helena isteni szépség¹⁾, de a részletezésbe nem bocsátkozik, úgy vélvén, hogy a költő ünnepeletheti a szépséget, de hű képét a nyelv eszközzel nem adhatja. Korántsem akarjuk ezt tiltó példaként felhozni, mintha a költő előtt a testi szépség nyelv általi festése elzárva volna, hanem csak intő példa ez az óvatosságra. — Különben ezen a festészet és költészet közti párhuzamban nem akarunk tovább menni, csak még megjegyezzük, hogy midőn Homér egyes testet ír le, s ennek vonásai oly gyorsan, tömört rövidségben haladnak egymás után, hogy egyszerre véljük halani: ebben a görög nyelv az érdem, mely nemcsak megengedi a jelzők összecsoportosítását, összekötését, hanem ezeket oly szerencsés rendben is helyezi el, hogy a szavak sora nem függeszti fel figyelmünket anélkül, hogy tudnók, miről leszen szó pl. 479. v. *περὶ δ' ἄντιγα βάλλε φωεινὴν, τρίπλακα μαρμαρέην* már az első szók: *περὶ δ' ἄντιγα βάλλε* — után tudjuk, miről leszen szó, s csak azután jő a jelzők közelebről meghatározó csoportja, míg a magyarban helyesen így kellene mondani: „s körül tett fényes, háromszoros, fehérű karimát“, tehát a jelzők felfüggesztik figyelmünket s még nem tudjuk mi lesz fényes, háromszoros stb. De másrészt Hom. általában a leírásnál sokkal helyesebben járt el mint pl. követője Vergil (Aeneis VIII. 625—728.). Homér ugyanis mint a költőnek kell, nem csak értetni akar, hanem akarja, hogy a képzelet, melyet fölkel, oly élénken legyen előttünk, hogy feledve a szó-

*) A fordítások mindig Dr. Télyf I. Ilias ford. nyomán közöltetnek.

¹⁾ Lessing Laokoon XX. és XXI.

kat, mintegy magát a tárgynak befolyását, hatását érezzük. Azért a pajzsot nem is mint készet vagy készülendőt írja le, hanem követi annak készülési folyamatát, s így a test, az egyes tárgyak hosszadalmas festése helyett, a cselekvés élénk rajzát adja, míg Vergil a kész pajzsról mintegy leolvassa a képeket. Sane interrest — mondja Servius ¹⁾ — inter hunc et Homeri clypeum: illic enim singula dum fiunt narrantur, hic vero perfecto opere noscuntur, nam et hic arma prius accepit Aeneas, quam spectaret, ibi postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem. — Ezen kívül a képeket is, melyek a pajzson feltüntetendők valának, sokkal tapintatosabban választá meg Homér, mintegy leereszkedve olvasóihoz, szép és magasztos, de igazság-hű jeleneteket fest, és rövidke 130 versben az ő s görög népnek, miveltségének, szokásai és törvénykezésének, foglalkozásai és életmódjának rajzát adja. Nem annyira a képeket tünteti ő fel nagyszerűeknek, nem azok eszméjét művészinak, hanem a kidolgozást állítja és mutatja az isteni művészhez méltónak. Hogy a pajzs céljának megfelelően, mindenesetre nagyszerűnek kelle lennie t. i. hogy az amugy is Briseis elvesztése miatt elkeseredett Achillest kiengesztelje. Azért is igéri az ezüstlábu Thetis vigasztalásul (136—137.)

*Ἡῶθεν . . . νεῦμαι . . . ,
Τεύχεα καλὰ φέρουσα παρ' Ἡφαίστοιο ἄνακτος*

(reggel eljövök s szép fegyvereket hozva Hephaestus királytól.)

Azért is készítetteti a költő a fegyvert isteni kezek által, hogy az kitűnő mesteri mű legyen, — s viszont, ha már isteni kezekből kerül ki a fegyver, úgy kell, hogy a mű mesteréhez méltó legyen mind elkészíttetésében, mind a rajta levő képekben; Hephaestus szavaiban éreztefi is ezt a költő, midőn Heph. így válaszol biztatva Thetist (466—467):

*. . . οἱ τεύχεα καλὰ παρέσσειται, οἷά τις αὐτῆ
Ἀνθρώπων θαυμάσσειται ὅς κεν ἴδῃται.*

(Szép fegyverei lesznek, minőket a számos emberek mindegyike csodálni fog, akárki látandja.)

¹⁾ Servius ad Aen. VIII. v. 625.

De meg különben is Homérnak kellett pajzsot csináltatnia, mint a fenebbiekből is láthatjuk, s hogy nagyszerű legyen azért készíti Hephaestus, ki diszítéseket, képeket készít rá a pajzs kedvéért, kiválókat: hogy hozzá méltó legyen; de Vergilnél egészen felesleges a pajzs, s úgy látszik Vergil a pajzsot csak azért készítetti, hogy elmondhassa azt, mit úgy ad elő, mintha a pajzsnak diszítése volna. A nagyszerűséget Vergil abban keresi, mintha a pajzson a rómaiak egész történeti jövője volt volna megjövendőlvé s ez által a rómaiak dicsőítését hangoztatá. Mig tehát Achilles pajzsa majdnem szükségképen kiegészítő rész az Ilias XVIII. énekében, addig „Aeneas pajzsa csak valóságos toldalék egyedül arra szánva, hogy a rómaiak nemzeti büszkeségének hizelegjen.“¹⁾ Azonkívül pedig maga Vergil is (625 o.) . . . clipei non enarrabile textum-nak mondja a diszítést s úgy véli, annál kevésbé mondhatja el, miként készíti azt Vulcán, hanem (a 444—453 v.-ig) röviden megemlítvén az előkészületeket, csak a már készen levő pajzsot írja le. E tekintetben Servius²⁾ úgy védi Vergilt, hogy a pajzson nem csak azon események voltak, melyeket ő leír, hanem

. . . . genus omne futurae

Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella (628 s.)

tehát a hosszú sort a költő az isteni gyors készítés után le nem írhatta. „Opportune ergo Virgilius — mondja Servius — quia non videtur simul et narrationis celeritas potuisse connecti, et opus tam velociter expediri, ut ad verbum posset decurrere.“ — Némileg igaza van Serviusnak; azonban épen ott van a hiba, miért vette fel Vergil az egész történet hosszú sorát! ime Hom. rövidke néhány képben mindent előad, mi a görög világ akkori állapotában előfordult. — Azonban Lessing szerint³⁾ inkább azért nem írja ő le a készülő pajzsot, mert vagy nem érzi itt mintaképének finomságát, vagy az utánzásban is eredetiséget akarván mutatni, más dolgokat akart a pajzson készíttetni; de ezek olyanoknak tündek fel előtte, hogy nem lehet helyesen

1) Lessing Laokoon XVIII.

2) I. m.

3) Lessing. Laokoon. XVIII. §. jegy.

szemeink előtt készülniök. Jövendelések voltak ezek s természetesen igen helytelen lett volna, ha azokat az isten jelenlétünkben oly világosan nyilvánítja, mint később a költő értelmezi, kifejtí. S ezen mentség dicséretesebb is Vergilre mint Serviusé. Mindamellett Vergil a leírásban sem érte el azon művészi fokot, élénkséget, melylyel Homér a képeket leírja s mintegy szemeink elé varázsolja. Vergil képeinek csak jelentését említi meg, s tárgyakat csak az észnek, értelemnek gondolkodási tárgyul adja, míg Homérnál az egész jeleneteket látni, hallani véljük, tehát érzéseinknek tárgyává teszi.

Méltán mondja tehát Heyne: ¹⁾ „*Homericus clypeus haud dubie plus habebat varietatis, maioremque faciebat operis tam affabre facti, ut dei manus habeantur, mirationem, — quod ad vitae priscae morem, sensum, opinionem, quam totum eius opus spirat, haec erant narrata Dum autem (Verg.) artis et ingenii expectionem his ipsis facit, excutit ille animis nostris antiquae heroum vitae, in qua versari debebat narratio, morem speciemque.*“

Ennyi az, mit a pajzs leírásáról aetheticai szempontból mondani kívántunk. Ezzel kapcsolatban tekintsük meg röviden az ellenvetéseket is, melyeket ezen pajzs leírásából merítettek, minthogy ez is a művészeti szemponttal van némi összefüggésben.

Azon ellenvetésekre, melyeket némelyek, így többek közt Heyne, ²⁾ Hermann — ebből az Ilias egysége ellen felhoznak: hogy Achilles pajzsának leírása nem függ össze a történettel; hogy a pajzs alkotása nem felel meg céljának; hogy lehetetlen miszerint Vulcán ily mesterművet oly rövid idő alatt készített legyen stb., ezekre, azon kívül, mit már itt ött elszórva mondtunk, legyen szabad röviden Dr. Télfy Iván úr szavaival válaszolnunk: „A pajzs leírása annyiban függ össze az általa félbeszakasztott történettel, a mennyiben Ach. elvesztvén saját fegyvereit és pajzsát Patroclus halála által, ujakra volt szüksége, melyek szintén, mint az előbbiek, isteni hatásuak legyenek; ez

¹⁾ Heyne. Virg. M. In Aeneid. l. VIII. Excurs. 4.

²⁾ Heyne. Carmina Homeri. A szövegmagy. és Exc. de clyp. Ach. VII. 2. 2.

által elegendőleg igazoltatik Thetisnek elmenetele Vulcánhoz új fegyverkészület kaphatásáért. Hogy a pajzs istenileg ki volt ékesítve, abból még nem következik annak céltalansága. Itt alkalmazhatni Horác mondatát: omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci. Az Ilias minden könyve elég borzasztó jeleneteket tartalmaz, úgy, hogy magának a szerzőnek is éreznie kellett, hogy azok közé némelykor a béke, családi élet s vigalmak jeleit is közbeszönie szükséges¹⁾

Épen a pajzsnak, illetőleg a pajzs ékességeinek változatos tartalmából sokat következtethetünk az akkori korra mivelődés-történeli szempontból is. Mi különösen a művészetek, ipar és mezőgazdaság állapotáról kívánunk szólni.

II.

Thucydides²⁾ úgy képzeli a Homér előtti, tulajdonképen a trójai háború előtti görögöket, mint kik erődítés nélküli falvakban szegénység, nyersség és gondtalanság állapotában laktanak; félvén attól, hogy egymástól elválasztatnak, nem építettek, még gyümölcsfákat sem akartak ültetni; gondolván: hát ha úgysem ehetnek termésaikből, miután mindig készek voltak lakukat elhagyni? bár mint Grote megjegyzi³⁾ mind ez csak vélekedés és nagyítás, mint a kezdetleges állapotoknak a barbakali összehasonlítása; miután bizonyos, hogy már akkor a többi törzsek sokkal miveltebbek voltak, mint a Thucydides által vázolt aetolok és locrisiak: mégis ha e jellemzést sokkal alább szállítjuk is, összehasonlítva a pajzson festett állapotokkal, azt találjuk, hogy a miveltség azon korban sokkal allantabb fokon állott, mint azt a homéri költeményekben találjuk, tehát Homér-

¹⁾ Dr. Télfy I. Hom. Iliasa. Ilias szerzője. 29-ellenvetés.

²⁾ I. 2. Φάινεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλάς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταναστάσεις τε οὔσαι τὰ πρότερα, καὶ βραδίως ἕκαστοι τὴν ἑαυτῶν ἀπολείποντες, βιαζόμενοι ὑπὸ τινῶν πλειόνων· τῆς γὰρ ἐμπορίας οὐκ οὔσης, οὐδ' ἐπιμυγνόντες ἀδεῶς ἀλλήλοις, οὔτε κατὰ γῆν οὔτε διὰ θαλάσσης, νεμόμενοι δὲ τὰ κείων ἕκαστοι ὄσον ἀποζῆν κτλ.

³⁾ Grote. „Griech. Geschichte I. 475, ford. Meissner N. N. W.

ig a mivelődés igen előre haladott s Hermann szerint¹⁾ épen a homéri kort kell az átalakulás idejének tartanunk, mely a kezdetleges eredeti állapotnak végét veté, consolidálódni kezdett, is lerakta alapját a hellen életnek. Sőt jobban mondva: azon állapotok és körülmények, melyeket a homéri költemények nyomán szükségképen, ha talán csak gyenge és vékony vonásaiban is, feltételeznünk kell, mutatják hogy az átalakulás már igen messze haladt. Csak sajnálnunk lehet, hogy körülményesebb adatokkal nem bírunk, melyekből azon korábbi állapotok biztos képét nyerhetnők; de annyi bizonyos, hogy bár a homéri eposban a görög világ legelőször lép elénk, már ez élet — mint Curtius²⁾ helyesen megjegyzi — nem a kezdetlegességékelete, nem a bizonytalan fejlődések közepette felfogott élet, hanem egy tökéletesen kész, érett, magában befejezett világ, meghatározott életrenddel. S valóban, ha csak az általunk alapul felvett pajzs képeit tekintjük is, itt egy egész életrend változatosságait, foglalkozásait láthatjuk, s biztos ténykép elfogadván, hogy e pajzs leírása nem későbbkori betoldás, hanem magától az Ilias szerzőjétől eredt, mint ezt több tudós eléggé bebizonyította, kétségtelenül felismerhetjük itt már a rendezett társas élet biztos jeleit, mint mely a görögök közt már Homér korában ingatlan lábakon állt. A társas élet pedig már magában foglalja a magvakat, melyekből a művészeteknek, ipar és mezőgazdaságnak mintegy szükségképen fejlődnie kell. De különben is e három mivelődési ágnak biztos kifejezéseit is találhatjuk Achilles pajzsán s most eseket akarjuk sorban szemlélet alá venni.

A mi a művészeteket (s némi részben az ipart is) illeti, némelyek az egész kutatásnak egyszerűen avval akarják utját állni, hogy tagadják, miszerint Homér írta volna Achilles pajzsának leírását, minthogy Homér korában még ily pompásan feldiszipített pajzsok nem léteztek, pedig e rész költséjének szükségképen kellett szeme előtt lenni egy ily pajzsának, vagy már előbb látnia kellett ilyet, vagy legalább hasonló diszipítésű más

1) K. F. Hermanns Kulturgeschich. der Griech. u. R. Dr. K. G Schmidt, pag. 31.

2) Curtius E. Griech. Gesch. I. 1. 116.

tárgyakat. Így mondja Heyne: . . . „clypeus Achillis a poeta fingi nequit, nisi iam tum similis artificii opera exstarent quae-cumque tandem illa essent“¹⁾ Másutt pedig: „Si vere notio artis et operis similis observata est poetae animo: nae vixit ille ea aetate, qua metallorum tractandorum ratio esse debuit admodum elaborata.“²⁾ De épen ezen ellenkezésekben bizonyítják e rész eredetiségének ellenei, mit mi bizonyítani akarunk; hogy akkor már a művészeteknek legalább alapja megvolt. Mert habár megengedjük is, hogy az ily nagyszerű műhöz megkívántató mester-ségek még Homér korában annyira kifejlődve nem voltak, — mert hisz az egész csak költői rajz s „épen abban áll a költő sza-badsága — (lángelméje) — hogy ő korának világánál nagysze-rőbb lényeket és tárgyakat teremt képzeletében“ mondja Dr. Tótfly I.³⁾; — de nem is kellett neki épen ily nagyszerű művet látnia. Látott egyszerű véséseket, fegyvereket, talán durva, mű-vészet nélkül készített alakokkal, s költői képzeletével e kezdet-leges készítmények alapján egy isteni művész kezeihez méltó díszítményeket alkotott: „et quum poeta — mondja Knight⁴⁾ — clypeos et thoraces, rudibus forte figuris, malleo extusis aut acu vel pigmento impressis, ornatos vidisset, perfacile erat vi-vido eius ingenio, maiorem in imitando solertiam ac peritiam deo tribuere; atque pleniora argumenta ex omni rerum natura collecta, ei subiicere.“ — És igen helyesen jegyzi meg valamivel előbb⁵⁾, Heyne azon ellenvetésére, mintha a mit leírunk, már érdekeinkkel fel kellett volna fogunk: „id verum esse de sim-plicibus tantummodo, et primariis animi notionibus et conceptis, a quibus composita pro libitu confingere unicuique liceat,“ — például hozván fel, hogy Jupiter azon magasztos képét, melyet a régi szobrokon még most is csodálunk, nem a költő merité valamely műről, hanem Phidias a költő verseiből merité, „atque ita necesse est omnia omnium artium inventa, mente prius concepta esse

¹⁾ Heyne Homeri Carm. VII. 2. 2. Excurs. De clyp. Ach. p. 582.

²⁾ Heyne, Hom. Carm. I. 2. Ad. H. XVIII. 561—572.

³⁾ Dr. Tótfly I. Hom. Iliasa. I. Az II. szerz. 29. ellenv.

⁴⁾ Rich. Payne Knight, Ilias et Od. Notis ac proleg. — Pro-leg. p. 10.

⁵⁾ u. o. p. 9.

quam manu perficerentur.“ E részben tehát állíthatjuk, hogy a vésés, faragás, ércöntés s más ilyen művészetnek akkor még virágoznia ugyan nem kellett, de kezdetleges állapotuk már Homér idejében megvolt; sőt a kultartományokban pl. Phoeniciában, Lydia, Kretában előrehaladottabb is lehetett; pedig nem épen figyelem nélkül hagyandó azon vélemény sem, melyet Cantu Caesar felhoz¹⁾, hogy Homér azért mondja az általa felhozott műveket Vulcán műveinek, mert talán azt akarja értetni, hogy azok kívülről jöttek Lydiából vagy Krétából.

Szól Homér másutt is szobrokról pl. Alcinous palotájának leírásánál az ifju alakokat előtűntető arany szobrokról, melyek fáklyákat tartottak (Od. VII. 100), ebeket ábrázoló ezüst szobrokról (Od. VII. 91.) s így ha bizonyosan állíthatjuk is, hogy festészet, szobrászat s más ilyen művészet, a szó igazi értelmében véve, a görögök közt akkor nem létezett: fell kell tennünk, hogy voltak tárgyak, melyek szemlélete szikraként hatott a költő lelkébe, hogy a képzelet erejével azt lánggá növeszsze. De magasabb ponton álltak bizonyára a művészetek a Homér által említett kultartományokban, Phoenicia, Lydia, Kretában, az ázsiai népeknél, kik érintkezvén a görögökkel, oda is átültették a művészetek magvait. Midőn tehát a Homér által leírt műveket tárgyaljuk, — melyek bizonyára nagy pompát tüntetnek elő, — a költői gondolatokat le kell szállítanunk való alapokra s így a művészeteket még kézművesi, csak díszítésre szorító munkáknak kell nyilatkoztatnunk, melyek úgy állnak a teremtő művészethez, mint az ösztön az eszméléshez²⁾. E korban még az istenek szobrai is inkább csak durva kődarabok, felicomázott fatuskók voltak, s e merev jellegüket még hihetőleg sokáig megtartották, s csak mintegy az 59. ol. k. nyertek művészi jelentőséget.

A valódi festészetéről az Iliasban ugyan semmit sem olvasunk, s bár az is bizonyos, hogy a festészet még a 600. év körül is csak az egyszerű árnyalásokig haladt; de az Achilles pajzsán előforduló szín-megnevezéseket különféle alakoknál külön-

¹⁾ Cantu C. ford. Sz. Ist. tan. II. 730.

²⁾ Hermanns Kulturgesch. d. Griech. u. R. Dr. K. G. Schmidt 120.

félékép alkalmazott érevegyüléseket, melyeknek tehát színök is más-más volt, könnyen tarthatjuk a festészet előhírnökének, vagy legalább e színjátékokat Homérban rejlő festészeti érzéknek kell tulajdonítanunk. Így pl. 522: *εὐλύμνοι αἴθοπι χαλκῷ* — 529: *Ἀργεννῶν οἴων* — 538: *Εἶμα . . . δαφουρέον αἵμαπι φωτῶν* — 577: *χρύσειοι νομήεις* — 548: *Ἥ δέ (t. i. νεῖδς) μέλαρινετ' ὀπισθεν ἀρηρομένη δὲ ἰώκει* — 561—565: *Ἐν δ' ἐτίθει σταφυλῆσι μέγα βρέθουσαν ἄλων, καλήν, χρυσειήν' μέλαρινε δ' ἀνὰ βότρυνε ἦσαν ἑσθήκει δὲ κάμαξι διαμπερεῖς ἀργυροῆσιν' ἀμφὶ δὲ, κυανέην κάπτου, περὶ δ' ἴρκος ἔλασσε κασαιτέρου.¹⁾* stb. Sőt Pope (Ilias Vol. V. Obs. p. 61.) azon körülményből, hogy Homér a testek egymás melletti vagy távolabbi állását megkülönbözteti, péld., hogy a tölgy, mely alatt az aratóknak főznek, félre áll (558); hogy három marokszedő a többi megett áll (554); vagy, hogy két kém a baromcsordákra leskelődve félreül (523.) stb. — azt következteti, hogy Homérnak már a perspektiváról is volt fogalma.

(Vége következik.)

¹⁾ 5:2: betakarva ragyogó ércel. — 529: fehér juhok (nyájai). — 538: ruhája vörös volt férfiak véréből. — 577: arany pásztorok (míg az ökrök ön és aranyból voltak); — 578: Ez (a szántóföld) hátul feketült és hasonlított a megszántotthoz. — 561—565: Reá tett azután szőlőkkel nagyon megterhelt szép arany szőlőföldet; s fekete fűrtök voltak rajta. Állt pedig sorba ezüst károkon, köröskörül huzott sötétszínű árkot és sövényt önből.

Malmosi K.

Közlemények a görög dalköltészet történetéből.

Terpander, Alcman, Stesichorus.

I. A lantos költészet korszaka.

A homéri eposok a görög irodalom legrégebbi maradványai. De e régi maradványok nyelvezete, művészi szerkezete, a tökély, melyet alak és tartalom tekintetében föltüntetnek, azon szükségképi föltevésre vezetnek, hogy e költeményeket az eposok hosszú láncolatának kellett megelőznie, melynek zárszemét amazok képezik ép úgy, mint tartalmuk azon kornak rajzát, mely a görög úgy nevezett történetelőtti korszakot megelőzte. Másrészt magának az eposnak lényege, mely a költőtől alanyi érzelmeinek megtagadását és a szellemi abstractio oly magas fokát igényli, hogy azt semmiféle bölcselmi okoskodás sem fogja valamely nép szellemi miveltésége első nyilvánulásainak föltüntethetni, — az eposét megelőző oly korszakra vezet vissza, melyben a költészet alanyi felfogáson alapult, tárgyát a természet, a külvilág benyomásai által előidézett kedélyhangulat nyilvánulásai képezték; e kedélyhangulatot vagy a természet okságilag meg nem fejthető, s ezért természetfölötti lények működésének tulajdonított tüneményei, vagy a külvilág, állami, családi, társas élet eseményei okozhaták. Bölcsészettelméleti úton tehát azon eredményhez jutunk, hogy az elvont eposköltészetet az alanyi fölfogáson alapuló vagyis a lyrai költészetnek kellett megelőznie.

Mindkét feltevés ama legrégebbi költői maradványok, az Ilias és Odyssea által igazoltatik. Mi e helyen csak az utóbbit tesszük rövid vizsgálat tárgyává, a mennyiben t. i. egy, az eposit megelőző lantos költészet nyomai észlelhetők Homér eposaiban.

Az Ilias első könyvében olvassuk, hogy az achivok visszaadván Chrysesnek, Apolló papjának leányát, az isten megengesztelésére szent hekatombát áldoztak, és lakoma után ifj a k serlegekben kioszták a bort, és (A. 472):

*οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεῶν ἰλάσκοντι,
καλὸν αἰδόντες παιεῖν α, κοῦροι Ἀχαιῶν
μέλποντες Ἐκάεργον. 1)*

Az achiv ifjak e szerint paeant énekeltek Apolló tiszteletére, illetőleg megengesztelésére, hogy megszüntesse a seregre bocsátott dögvést (azért *ἐκήβολος*). A paean karban énekeltetett, de hangszerkisérétről, táncról itt szó nincs; hogy azonban az Apolló kultusához tartozó paeannál e kísérő művészetek sem voltak kizárva, az a pythoi Apollóra irt u. n. homéri hymnusból tűnik ki, mely bár nem származik Homértól, mégis az éposi költészet virágzó korszakából való. A crétai hajósok, kiket papjaiul rendelt Apolló új szentélyéhez, a crisszai parton nyújtott áldozat és lakoma után vonulnak fel Pythoba (Hymn. in Apoll. 514):

*ἦρχε δ' ἄρα σφιν ἄναξ, Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων,
φόρμιγγ' ἐν χεῖρεσσιν ἔχων, ἀγατὸν καθαρίζων
καλὰ καὶ ὑψι βιβιάς: οἱ δὲ ῥήσσοιτες ἔποντο
Κρηῆτες πρὸς Πυθῶ, καὶ ἰηπαιεῖον ἄειδον
οἴοι τε Κρητῶν παιήονες, οἵσι τε Μοῦσα
ἐν στηθεσσιν ἔθηκε θεὰ μελίγηρην ἀοιδήν. 2)*

Míg amott a kar együttesen éneklé a paeant minden kíséret nélkül és helyben maradva, itt phorminx kíséretet és tánclepteket találunk, a kar pedig menetben van; *ἰη παιῶν* pedig az ismétlődő refrain, melyet a kar hangoztat. 3)

Mindkét hely azonban Apolló tiszteletére vonatkozik, itt az isten egyszerű magasztalását, ott megengesztelését tüntetve föl a paeanéneklés céljának; a paean eredetét tehát Apolló kultusánál kell keresnünk; ott is leljük fel és pedig először Pythoban,

1) „Ők pedig egész napon át dallal engesztelék az istent, szép paeant zengedezve, az achaeok ifjai, énekben magasztalák a messzelövőt.“

2) „Vezette őket az isten, Zeus fia, Apolló, kezében phorminx-szal elragadóan játszva, szép, magas lejtésű léptekkel; azok pedig dobantva követték Pytho felé, a Krétek, és J e P a e a n t hangoztatának, úgy amint szokásban vannak a paeanak a Kréteknél, kiknek a múzsa keblökbe ülteté a bájhangzatu dalt“.

3) V. ö. a római diadalmeneteknél szokásos fölkiáltásokat (Ovid. Met. XIV. 720): „Dicite Jō Paeān, et Jō bis dicite Paeān“.

hová vagy az Olympus alján elterülő Pieriából, honnan a rege szerint az isten maga jött, ⁴⁾ vagy Cretából, honnan első papjai vándoroltak be, származott át Görögországba.

Itt azonban nem maradt Apollo tiszteletére szorítva, hanem győzelmi dallá lett nemcsak a későbbi időkben, hanem már Homér korában.

Achilles Hector legyőzése után fölszóllítja az achivokat, hogy paeon hangoztatása mellett térjenek vissza vele a hajókhöz (H. X. 391.);

*νῦν δ' ἄγ', ἀείδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν,
νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῆσι νεώμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν. ⁵⁾*

S hogy mi lehetett tartalma e győzelmi éneknek, azt Achilles maga a következő versekben megjelöli:

*ἠράμεθα μέγα κῦδος' ἐπέφρομεν Ἐκτορα δῖον,
ᾧ Τρῶες κατὰ ἄστυ, θεῶ ὄς, εἰχστώμεντο. ⁶⁾*

A paeon e szerint ünnepélyes, vidám dal, mely vagy Apollo tiszteletére magasztaló vagy engesztelő énekkép hangozott, vagy győzelmi dalkép harsogott a diadalmasok ajkairól. Az utóbbi mindig karban adatott élő, zeneszer kísérete nélkül, az előbbinek előadatása az idézett hymnus nyomán oly módon is történhetett, hogy a dalt az előénekes (*ᾄσαρχος*)⁷⁾ zengte el, a phorminx hangjai mellett, a többiek vagy egy helyben, vagy helyet változtatva, a refraint *ὠπαιῶν* hangoztatták, s a dalt táncmozdulatokkal kísérték. Valószínű, hogy mindkét al-

⁴⁾ Innen van, hogy a rege magát Apollót tartja a paeon föltalálójának.

⁵⁾ „Most pedig, achiv ifjak, ám térjünk vissza a vajt hajókhöz, paeon t énekelve, és ezt (Hectort) is vigyük magunkkal“.

⁶⁾ „Nagy dicsőséget arattunk; megöltük az isteni Hectort, kit a trójaiak a városban istenkép tiszteltek“ — Hogy itt Apollót magasztaló énekről nem lehet szó, az már csak azon körülményből is kiviláglik, mért épen ez isten volt Hector védője, úgy hogy Achilles hálaéneke csak gúnykép hangozhatott volna. Eredeti rendeltetésétől tehát elvonatott a paeon már ekkor, mint később Plátó és Xenophon korában, kik asztal fölött, vagy Thucydidesben, ki támadás előtt és nyert csata után hangoztatja. V. ö. Plátó Sympos. 316 E; Xenophon, Sympos. 2. 1; Thucyd. I. 51; IV. 43 és II. 91.

⁷⁾ Aligha nem arra vonatkozik Hyman in Apoll. 514: „ἦρχε δ' ἄρα σφιν ἀναξ“ κτλ.

kalommal énekes, zenész és táncos bizonyos, meghatározott, és általánosan elfogadott dallamhoz tartották magukat.

Egy másik nyomát a legrégebbi lyrai költészetnek a Linos ének felemlítésében leljük. Homér Achilles pajzsának rajzai közt egy szüret képét festi, midőn szüzek és ifjak kosarakban hordják az édes fürtöket (Il. Σ 569):

τοῖσι δ' ἐν μέσσοισι πάϊς φόρμιγγι λιγείῃ
 ἰμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν αἰθεῖν
 λεπταλή φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἀμαρτῆ
 μολπῆ τ' ἰνυμῶ τε ποσὶ σκαίροντες ἔποντο. ⁸⁾

Homérból csak annyit tudunk meg, hogy az éneket egy ifju adta elő; körülé szüretelő ifjak és szüzek csoportja mint egy kar t képezett, énekét rivalgással, dobbantással és szökdőséssel kísérve. Az ének tárgya Linos volt, kit Homér καλός-nak nevez, s kit a későbbi rege többnemű változatokban bájos ifjunak fest, kit fiatal, virágzó korában ragadott el a halál; sirját a Helicon és Olympuson mutatták, s Göröghon különböző vidékein, Argos, Thebae, Chalcisban keseregték halálát.

Természetes, hogy ily éneknek alaphangulata bús, gyászos, és előadását panaszos hangok — Hom. ἰνυμός — felkiáltások kísérték; az utóbbiak „αι Αἴνε“ vagy οἶτο Αἴνος ⁹⁾ szókból álot-tak, mely a dalnak bizonyára a kar által ismételt refrainje volt. E szókból származott az αἴλιος v. οἰτόλιος kifejezés, mely bú-dalt jelentett általában, s mely a görög tragicusoknál gyakran szerepel. ¹⁰⁾ E búdalok λινοῦδαι v. λῖνοι-nek neveztetek, s mint már Homérnál látjuk, nők vagy gyermekek által énekeltetek — népénekek voltak.

Feltűnő, hogy ugyanezen, vagy ehhez hasonló dal létezett egyéb keleti népeknél, Phoeniciában, Cyprus szigetén és másutt

⁸⁾ „Közepettük pedig egy fü hangzó phorminxon édesdeden játszó; a szép Linos t éneklé zengő hangon; azok pedig együttesen dobbantva, dallal, rivalgással és lábaikkal szökdözve követék“.

⁹⁾ Még Sappho, ki az Oetolinus nevét Pamphos dalaiból ismerte, Adonissal egyetemben énekelte meg Linos halálát. Erről valamint az οἰτόλιος névről l. Pausan, IX. 29. 3.

¹⁰⁾ L. Aeschylus Agam. 120. 137. 154; Eurip. Or. 1293. Hel. 170.

is, sőt Aegyptusban is zengtek gyászdalt, melyről Herodot¹¹⁾ emlékezik: „*καὶ δὴ καὶ ἄεσμα ἔν ἐστι, Λίνος, ὅσπερ ἔν τε Φοινίκη ἀοιδιμός ἐστι καὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἄλλῃ*“, azon különbséggel, hogy ott *Μανέρως*-nak nevezik, s az ország első királya, Aegyptus egyetlen fiának tartják, kinek kora halálát gyászdallal ülik meg, „*καὶ ἀοιδὴν τε ταύτην πρώτην καὶ μόνην σφισι γενέσθαι.*“¹²⁾ Ez általános elterjedettsége a Linos-éneknek, főleg egyéb népeknél, bizonyosságául szolgál annak, hogy Linos nem a görög istenvilág tagja, nem a regevilág alakítása, hanem sokkal régib kornak képzeménye, melyben a természeti tünemények személyesítették, s így népének tárgyát képezték; Linos nem, mint Hesiodus előadja¹³⁾ a múzsa Urania fia, hanem a nyár heve által érlelt vagy előlt virágzó természet; azért ületett meg halála egyidőben a tenyészelet elhaltával, aratáskor, vagy Homér szerint szüretkor.¹⁴⁾

Még egy nemével a búdaloknak ismertet Homér: a kesergő dalokkal — *θρήνοι* — elhunytak fölött, és pedig már oly fejlődött alakban, hogy később alig változtak meg.

Midőn Hector holdtestét Priamus megváltván Achillestől visszahozza Trojába, a holtat kiterítik az ágyon és (Il. Ω 720):

*παρὰ δ' εἶσαν ἀοιδούς,
θρήνων ἐξάρχονς, οἷς στονόεσαν ἀοιδὴν
οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκας.*¹⁵⁾

A legrégibb időkben kétségkívül csak rokonok és ismerősök keseregtek az elhunyt fölött és énekeltek búdalt; itt e szokást már oly fejlődött fokon találjuk, hogy előénekesek, *μῆστρες* — *ἔξαρχοι* — hangoztatják a threnost, melyet a résztvevők hangos zokogással kísérek.¹⁶⁾ Sőt a következőkben

¹¹⁾ Herod. II. 79.

¹²⁾ „Ez volt első s maradt egyetlen daluk“.

¹³⁾ L. Hesiod. fragm. XCVII. Goettl. Schol. in Hom. II. II. p. 513. A. 28. ss. Bekk.

¹⁴⁾ V. ö. az egész tárgyról Brugsch: Die Adonisklage und das Linoslied. A búdalokról általában Müller O. Dorier I. 346, k. II.

¹⁵⁾ „És énekeseket tiltettek melléje, a kesergő dal (*θρήνος*) kezdőt, ezek pedig panaszos énekben kesergének, és nők is belejajdulának“.

¹⁶⁾ Egészen hasonló módon fejlődtek a rómaiaknál a *neniae*.

három kesergő dalt olvasunk Homérról, melyek kora szokása szerint és az akkor divók mintájára alkotvák, és pedig mint Leutsch igen elfogadhatólag kifejtette *szakaszokban* — *στροφή* — a kesergést, a mely *γόος*-nak neveztetik *Andromache*, *Hecuba* és *Helena* kezdik, ez esetben tehát ők az *ἐξαρχοί*; *Andromachéről* mondatik (Ω, 723): ¹⁷⁾

τῆσιν δ' Ἀνδρομάχη λευκώλενος ἤρχε γόοιο. ¹⁸⁾

Hekabéről (746.)

τῆσιν δ' αὐθ' Ἐκάβη ἀδινού ἐξῆρχε γόοιο. ¹⁹⁾

Helenáról (760):

τῆσι δ' ἔπειθ' Ἑλένη τριτάτη ἐξῆρχε γόοιο. ²⁰⁾

A kesergést a jelenlevő asszonyok (*ἐπι δὲ σιναίχοντο γυναῖκες* 746) és az egész nép visszhangozák (*γόον δ' ἀλλίστονον ὄρηνεν* 760 és *ἐπι δ' ἔστεινε δῆμος ἀπειρών* 776). Egy-egy threnos négy szakaszból áll, mindenike három soros; a tartalom mély megindulást, szenvedélyességet árul el, s lantos költészethez méltó emelkedettséget mutat. Álljon itt például *Hekabe* kesergése a strophás felosztás szerint (748—759 vv):

Ἔκτορ, ἐμᾶ θνυῶ πάντων πολὶ φίλτατε παίδων!

ἦ μὲν μοι ζωὸς περ ἐών, φίλος ἦσθα θεοῖσιν

οἱ δ' ἄρα σεῦ κήθοντο καὶ ἐν θανάτοιο περ αἰσθ.

ἄλλους μὲν γὰρ παῖδας ἐμοῦ πόδας ὠκῆς Ἀχιλλεῖς

πέφρασαχ', ὄντιν' ἔλυσκε, πέρην ἁλὸς ἀτρυγέτοιο

ἐς Σάμον, ἔς τ' Ἴμβρον καὶ Αἴμνον ἀμιχθαλόεσσα.

σεῦ δ' ἐπεὶ ἐξέλετο ψυχὴν ταυηῆκεῖ χαλκῶ

πολλὰ ἔυστάζεισκεν εὐὸν περὶ σῆμ' ἐτάροιο,

Πατρόκλου, τὸν ἔπεφνεσ' ἀνέστησεν δέ μιν οὐδ' ὄς.

νῦν δέ μοι ἐρσῆεις καὶ πρόσφατος ἐν μεγάροισιν

κεῖσαι, τῶ ἱκέλος, ὄντ' ἀργορότυξεν Ἀπόλλων

οἷς ἀγανοῖς βελέεσσιν ἐποιχόμενος κατέπεφνε. ²¹⁾

¹⁷⁾ L. Metrische Studien. Philologus XII. 34 s. k. II.

¹⁸⁾ „Közülök a fehérkaru *Ardromache* kezdé a kesergést.”

¹⁹⁾ „Közülök azután *Hekabe* kezdé a hangos kesergést.”

²⁰⁾ „Közülök aztán a harmadik, *Helena*, kezdé a kesergést.”

²¹⁾ „Hector, lelkem legkedvesebbike minden fiaim közt! Valóban, mikor még éltél, kedves voltál a istenek előtt, s ezek vőnek gondjuk alá a halál végzetében is.

Mert többi fiaimat a gyorslábu *Achilles* eladogatta, a kit csak elfo-

E kesergő dalok előadásánál tehát énekest s kart helyettesítő közönséget, alakilag pedig symmetricus szakaszokat találunk ; ²²⁾ mind meg annyi elem, csira, melyből fejlesztés, átdomítás által a későbbi melicai költészet változatos műfajai képződtek. ²³⁾

Még egy dalt kell említünk, melyről Homér népszokás rajza közben megemlékezik: a nász dalt — *ύμναϊος*. — Achilles pajzsának egyik mezején két várost tüntetett fel Vulcan (II. Σ 491):

*ἐν τῇ μὲν ἴα γάμοι τ' ἔσαν εἰλαπίται τε
 ρίμφας δ' ἐκ θαλάμων, δαδων ὑπὸ λαμπομενάων,
 ἠρίγρον ἀνὰ ἄστν' πολὺς δ' ὑμῆναιος ὄρωρει
 κοῖροι δ' ὄρχηστῆρες ἐδίνοον, ἐν δ' ἄρα τοῖσιν
 αὐλοὶ φόρμιγγες δὲ βοῶν ἔχον. ²⁴⁾*

Ha jól elemezzük e versek értelmét, ugyanazon mozzanatokot fogjuk itt szűkebb keretbe szorítva föllelhetni, melyeket Hesio-

gott, tul a terméketlen teugeren, Samosba, Imbrosba s a hozzáférhetetlen Lemnosba.

Neked pedig miután lelkedet kiragadta hegyeséllű jércsel, sokat meghurcolt bajtársá, Patroclus sírja körül, kit te megöltél; de föl nem támaszthatá így sem.

Most pedig itt fekszel harmatosan és üdén lakomban, hasonló ahhoz, kit az ezüstijas Apolló szelid nyilaival elérve ölt meg. ⁴⁾

Andromache threnusa az imént közölthöz hasonló terjedelmű és alakú, ha a középső rész (731—739 vv.) mint későbbi tolvadék kirekesztetik. Ugyanígy hagyandók ki Helena kesergéséből 765 és 766 vv. L. Leutsch Phill. XII. 35. l.

²²⁾ Három soros strophák a későbbi melicai költőknél is előfordulnak, így Alcaeusnál.

²³⁾ Csak melleleg említjük fel a kesergő dalt, mely Achilles holtteste fölött a kilenc muza által fölváltva énekeltetett, míg Thetis a Nereidák karával és az achiv sereg panaszos fölkiáltásokkal s jajveszékléssel kísérték (I. Odys., ω 58. kk), mert e hely eredetiségét már régi criticusok gyanuba vették, nem mintha a threnost vonták volna kétségbe, hanem mert a múzsák kilences számáról Homér egyéb helyeken mit sem tud, s u. o. alább általában is csak a múzsáról van szó.

Kisérő zenehangokról nem tétetik említés; a későbbi időkben fuvolahangok mellett énekeltetett a threnos. S. L u c i a n de luctu 29. §

²⁴⁾ „Az egyikben nász volt és lakoma; arákat vezettek a szobákból fáklyák fénye mellett a városon keresztül: és harsányan zendült meg a nász dalt; és ifjak táncban forogtak, s köztük fuvola és phorminx harsogva szólt.“

dus²⁵⁾ megkülönböztet és bővebben kifejt. Szerinte a menyasszony kocsin vitetik a férjhez, előtte viruló szüzek kara a phorminx hangjai mellett lejtve vonul, utána ifjak kara következik a pánsíphez — syrinx — zengedezve dalát; az egész menetet fáklyavivő szolgálk veszik körül. A nászmenettel szembe jő ifjak víg csoportja, kik fuvola zene mellett *κῶμος*-ban dallal, táncsal vagy víg nevetközéssel mulatnak.

Homérnál is feltaláljuk e részleteket: az ara fáklya világitása mellett vitetik a városon keresztül, karok (erre mutat: *πολὺς*) zengik a nászdalt — *ἑμναῖος* —; az ifjak, kik lakoma után — *εἰλαπίναι* — a phorminx és fuvola zenéje mellett táncolva vonulnak víg menetben, *κῶμος*-t képeznek, mit főleg a fuvola — *αὐλοὶ* — használata is bizonyít, melynek e régi időkben csak a *κῶμος*-nál volt helye. Homér tehát egy *κῶμος*-szal egybekötött nászmenetet ír le, hol zene, kar, tánc és ének szerepelnek; valószínű, hogy a Linoséneknél (*αἰ Αἰρε*), a paeannál (*τῆ Παιάν*) előforduló refrain, melyet az összes kar hangoztatott, itt sem hiányzott, s a később divó befejezés: „*Τμήν, ὦ Τμειναῖε*“ még ez időből származik.²⁶⁾

Összefoglalva az eddig mondottakat, felemlítve találjuk Homérnál a társas életből merített tárgyú, vagy annak egyes alkalmáival előadott termékeiképp a lyrai költészetnek a Linos-éneket s az evvel rokon threnost, és a hymnaeost; az istentisztelethez tartozott, legalább eredetileg: a paeon. A legrégebb zeneeszközök a Pán isten találékonyosságának tulajdonított pásztorsíp — *σύριγξ* — és a nemzeti zeneeszközzé lett apollói cithera *κίθαρῖς* vagy *φόρμιγξ*²⁷⁾ voltak, a phrygiai eredetű fuvola — *αὐλός* — csak a zajos *κῶμος* előadásánál szerepel.

²⁵⁾ Scutum Herc. 272—285 vv.

²⁶⁾ A görög regészetben Hymenaeus utóbb mint a nászjé istene fordul elő. — A régi korból csak egy nászadal maradt reánk teljesen Theocritnál, ki észrevehetőleg régebb mint a után költött. L. I d. XVIII.

²⁷⁾ E két szó azonos jelentését bizonyítják oly kifejezések, mint: a *φόρμιγξ*-on citharázni, p. Odyss. a. 153:

κῆρυξ δ' ἐν χερσὶν κίθαρην κερικαλλέα θῆκεν
Φημίφ.

ἦτοι ὁ φόρμιγξων ἀνεβάλλετο καλὸν ἀείδειν.

és viszont, II. Σ 569:

S voltak e már Homér kora előtt ismert nevű lyrai költők? Herodot, ki azt írja, hogy ő Homért és Hesiodot nem tartja négy száz évnél többel idősebbeknek önmagánál, így nyilatkozik: „a költők, kik régiebbeknek tartatnak, úgy hiszem, későbbben éltek.“²⁸⁾ A higgadt megfontolással író történész ez ítélete igen sokat nyom még Aristoteles nézete ellenében is, „hogy léteztek költők előtte (Homér előtt) és mellette“²⁹⁾, — annyiban mindenesetre igazolva van a tények által, hogy a görögök történelmének nálánál korábbi költőről nincs tudomása, mert a hagyományozott nevek többé-kevésbé a mythushomályában enyésznek el. A monda szerint többnyire idegenek voltak; hazájuk a mesés Hyperborea, vagy Caria, vagy Thracia, legvalószínűbben a muzsák legrégebbi székhelye Pieria, s vándorlásaik összeköttetésben állanak a régi népvándorlással, az u. n. Heraclidák visszatéréssel. A népekkel együtt terjedt az istenek s a muzsák tisztelete, s vele dal, zene összekapcsolva költészettel. Innen van, hogy azon személyek kik a legrégebbi költőkül emlittetnek, jósoknak, dalnokoknak, papoknak mondatnak.³⁰⁾ Láttuk, hogy a lantos költészet legrégebbi emlékei Apolló tiszteletére vezetnek; ezt bizonyítja a monda, mely szerint az ő szolgálatában állottak: Olenus, kitől sok régi himnust tudtak Delosban,³¹⁾ Pythoban³²⁾, ki első tanította énekben adni elő a hexametert³³⁾; Philammon, ki a delphii szűzkarokat alakította és Apollo és Artemis születését énekelte meg³⁴⁾;

τοῖσιν δ' ἐν μέσοισι πάντες φέρμα γγγελετή

ἡμερόεν κίθ' ἀρίζε.

A phorminx az isteni tiszteletnél hosszú ideig kizárólag, Apollo tiszteleténél épen nélkülözhetetlen kiegészítő részt képzett, annyira, hogy p. Hesiod azért nem bocsátatott a pythoi versenyhez, mert ő nem pengette költeményei szavallatánál a cithérát.

²⁸⁾ L. Herod. II, 53.

²⁹⁾ „γενονέναι τινάς πρὸ αὐτοῦ καὶ κατ' αὐτόν“ I. Aristoteles Poetica IV, 9.

³⁰⁾ L. ennek bővebb kifejtését Müller és Donaldson görög költészettörténetében ford. Récsy. 26. s. k. II.

³¹⁾ L. Herod. IV, 35.

³²⁾ Paus. X, 5, 4.

³³⁾ Paus. X, 5, 8.

³⁴⁾ Heraclid. Pontic. p. 37.

Chrysothemis, ki a monda szerint első magasztalta νόμοςban, azaz bizonyos, állandó dallamhoz kötött énekben Apollót³⁵⁾. Homér már dalversenyekre — ἀγῶνες μουσικοί-enged következtetnünk, midőn a thrak Thamyris sorsát beszéli el, ki Dorionban (Elisben) dicsekedve hirdette, hogy magukat a muzsákat meggyőzné, ha versenyre kelnének, miért azután látásától és citherajátékbeli művészetétől fosztatott meg.³⁶⁾ S a monda szerint Thamyris Philammonnal és Chrysothemissel egyetemben csakugyan győzött a pythoi dalversenyeken,³⁷⁾ sőt az utókor hymnusköltőnek is nevezi.³⁸⁾ A hieratikus költészet tehát már mutat fel művészeket, ha nem is lehet működésoket határozottan körvonalozni; — a népies költészet még nem.

S ha alakját kérdezzük e legrégibb költeményeknek? Az már Homér előtt bizonyára a hatméretű dactylusi vers volt. Minden költészet, így bizonyára a görög is, kezdetben hangsúlyos volt; de az első művészi (mértéken alapuló) versláb két-ségkívül dactylus volt, ennek rhythmusa egyez meg legjobban a régi nyelvalakkal,³⁹⁾ a nép jellegével; egyszerű alkata (— υυ), az arsis és thesis arányossága, időbeli egyenlősége ünnepeyes, egyszerűen komoly, megható előadásra fölötte alkalmassá tesz; s így lett a dactylus alapja az istentiszteleti költészetnek, oly régi, mint a költészet, mint az istentisztelet maga. Származására nézve két nézet uralkodik; az egyik, Thiersch-é szerint,⁴⁰⁾ két tripodía dactylíca catalecticából származott, s legrégibb alakja lett volna:

υ υ υ — υ υ — υ

υ υ υ — υ υ — υ

a másik⁴¹⁾, valószínűbb nézet alapul a négyméretű dactylust

³⁵⁾ Phot. Proclus p.320, B. 1.

³⁶⁾ L. Ilias. B. 594 k. vv.

³⁷⁾ Paus. X, 7, 2.

³⁸⁾ Plato de Leg. VIII, 829° D; de Rep X, 510° B.

³⁹⁾ Még Homérnál is számtalan, és pedig a régi istentiszteletbeli költészetre emlékeztető szóban és kifejezésekben esik össze a szó hangsúlya a versictussal; p. βωπις πότνια Ἥρη, ἔκλυε Φοῖβος Ἀπόλλων, γλαυκῶπις Ἀθήνη s m.

⁴⁰⁾ Denkschriften der Ak. der. Wiss. zu München 1813. p. 38.

⁴¹⁾ Leutsché, l. Phil. XII. Über die Erstehung des ep. Hexameters.

állítja föl, s eredeti alaknak, melylyel a thrák költészet képviselői Linos, Orpheus stb. éltek, ezt állapítja meg:

— 0 0 — 0 0 — 0 0 — 0 0
— 0 0 — 0

E schema alá lehet a legrégebb jóslatokat hozni. ⁴²⁾ A kifejtett művészi hexameter ⁴³⁾ dactylusok és nehéz spondeusok vegyületéből áll, melyek egyformán a *λόγος ἴσος* ⁴⁴⁾ szabályain alapulnak, s így egyenlő rhythmusuk, mely hat tagon — lábon — átvonul; a megkurtított utolsó tag által rövid, úgy szólva az egésznek csak külső előadását könnyítő szünet — *κατάληξις* — áll be. E nem szaggatott, szenvedélynélküli rhythmus egyenlőn illet az istenek ünnepélyes kijelentéseéhez, melyeket papjaik a jósdákban hirdettek, és a komoly áhitathoz, melylyel az istenfélő kedély isteneihez fohász vagy hálaadás végett fordult, valamint az istenek s hősök dicső tetteinek előadásához, mely az epos tárgyát képezte. A hexameter természetszerűleg a legrégebb lyrai és eposköltészet mértéke volt.

A kar már a legrégebb lantos költészet termékeinek előadásánál szerepet játszik, de ama szót nem szabad oly értelemben vennünk, mint később a kifejtett *μελος* korában; *χορός* eredetileg *tánchelyet* jelent, így használja még Homér, p. Od. *θ.* 256 k. vv. mielőtt a dalnok Demodocus kar közepén Ares és Aphrodite szerelmét zengené (260):

λείψαν δὲ χορόν, καλὸν δ' εὐρονον ἄωϊνα ⁴⁵⁾.

Kimutattuk, hogy a paeant Homérnál egy gyülekezet együttesen énekli; de a tánckar személyei — ezek is *χορός*-nak nevezetnek — nem énekelnek, hanem a dalnok énekét és játékát

⁴²⁾ Péld. Herod. I, 85; IV, 159; V, 59, s m.

⁴³⁾ Plin Hist. Nat. VII. 56, 205 szerint a delphii jósa találta föl: „Versum heroicum Pythio oraculo debemus. De poematum origine magna quaestio est: ante Trojanum bellum probantur fuisse.“ Mások szerint (Plutarch. de Pyth. orac. c. 17, Pausan. X, 5, 5; Atil. Fortun. II, 8, 4 p. 2691 P.) Apolló maga, vagy Olen (Paus. X, 5, 4) vagy Pythia (Strabo IX, 3, 5) voltak föltalálói.

⁴⁴⁾ Oly verslábak rhythmusa, melyekben az arsis annyi mora-ból az arsis időrészecskéből áll, mint a thesis; a hosszú szótag egyenértékűnek vétetvén két röviddel.

⁴⁵⁾ „Kisimiták a tánchelyet s a térséget szépen elegyengeték.“

táncsal kísérik. Egészen részletesen írja le egy ifjak és szüzekből álló krétai kar táncát Homér az Achilles pajzsán levő dom-borművek rajza közben II. Σ 580—606:

Ἐν δὲ χορὸν ποικίλλε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις, ⁴⁶⁾
 τῷ ἕκλον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
 Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδῃ.
 ἐνθά μὲν ἤτθεισι καὶ παρθένοι ἀλφεισίβοιοι
 ὠρχεῦντ', ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χείρας ἔχοντες.
 τῶν δ' αἱ μὲν λεπτὰς ὀθόνας ἔχον, οἱ δὲ χιτῶνας
 εἶατ' ἐννήτους, ἦκα στήλβοντας εἰλαίῳ.
 καὶ ῥ' αἱ μὲν καλὰς στεφάνας ἔχον, οἱ δὲ μαχαίρας
 εἶχον χρυσείας ἐξ ἀργυρέων τελαμώνων.
 οἱ δὲ ὅτε θρέξασκον ἐπισταμένοισι πόδεσσι
 ῥέια μάλ', ὡς ὅτε τις τροχὸν ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν
 ἐξόμενος κεραιμὸς πειρήσεται, αἶ κε θέησιν ⁴⁷⁾
 ἄλλοτε μὲν θρέξασκον ἐπὶ στήγας ἀλλήλοισιν. ⁴⁸⁾
 πολλὸς δ' ἱμερόεντα χορὸν περιύσταθ' ὄμιλος,
 τερπόμενοι μετὰ δέ σφιν ἐμίλειτο θεῖος ἀοιδός,
 φορμίζων δοιοῦ δὲ κυβιστητῆρε κατ' αὐτούς,
 μολπῆς ἐξάρχοντος, ἐδίνεον κατὰ μέσσους.

A kép oly teljes, hogy nem szórul semmi magyarázatra; az önmagától értetődik, hogy a tánc rhythmusai öszhangzásban voltak a zene és ének rhythmusával, mit a két külön táncosra nézve az idézet utolsó sora amúgyis kifejez.

A lantos költészet és az azt kísérő művészetek Homér korában tehát már tetemes fejlődést mutatnak, s a következő szá-

⁴⁶⁾ „Azután kart tüntete föl rajta a hirneves Vulkan, hasonlót ahhoz, minőt hajdan a tágas Cnosusban Daedalus készített a szépfürtű Ariadnének. Ott ifjak és bájos szüzek táncoltak, kéztövon tartva egymást. Ezek finom vásznat viseltek, azok jól szőtt öltönyt hordtak, olajtól csillámlót; és amazoknak szép koszorúik voltak, ezek arany kardokat viseltek ezüst szíjakon. És majd jártas lábbal futostak könnyedén, mint midőn kezeiben illesztgetve a fazekas ültében megpróbálja a tányért, valjon pereg-e; majd meg sorokban futostak szemben egymásnak. S a kedves kart nagy csoport állta körül, gyűyörködve; közöttük énekelt az isteni dalmok, citherázva; két táncos pedig, midőn az éneket kezdé, középen forgolódtott.“

⁴⁷⁾ Ebből származtatja legújabbán a trochaeus nevét K i r c h h o f f L. a tanulságos cikkekcskét a Philologusban 1870, 394 l.

⁴⁸⁾ Tehát körtánc felváltva sortáncsal rajzoltatik.

zadokban kétségkívül tökélyesedtek, bár a fejlődési fokokat kimutatni a történeti hagyományok hiányossága miatt nem lehet. E kor különben is az epos kora volt, mely a lantos költészet fejlődését háttérbe, az ion törzsnél majdnem teljesen kiszorította. Vallásos és nemzeti ünnepélyeknél, versenyeknél Homér költeményei hangzottak a rhapsodok ajkairól, ünnepélyes hangon szavallva, a phorminx pengetése előjátéku szolgált e szavalathoz, bevezetésül pedig segítségül hívása az istennek, kinek ünnepélyéhez az előadás csatlakozott ⁴⁹⁾ az u. n. *prooemia* — nyitányok — által, minőket Homér hymnusainak neve alatt ma is birunk. Ezek azonban néha oly terjedelműek és tartalmuak voltak, hogy nem egyes rhapsodiák, hanem egész rhapsodversenyek bevezetéseinak kell tartanunk. ⁵⁰⁾ A lantos költészet az epos mellett csak lassan fejlődhetett, s így is majdnem kizárólag az aeol és dór törzsnél; múalakját az epostól nyerte, a zeneszköz ugyanaz volt mint amannál, kivéve, hogy a fuvola általánosabb érvényre emelkedett. Kedvezett a lantos költészet fejlődésének ama törzseknél a hit- és államéleti ünnepélyek intézménye, úgy hogy, valamint az ion törzs költészeti termékeihez mintegy nemzeti sajátságaihoz tartozott az epos, ama törzseké vala a lantos költészet. Főleg a dór államok s azok törzs székhelye Lacedaemon, hol a dór törzs a legrégebb időkben s egyszersmind legkorábban jutott egyéni fejlődöttségre, képezte gyupontját az e téren kifejlett mozgalomnak. Itt az istenek, főleg Apollo tisztelete zene, tánc és dalban a legfőbb polgári kötelmekhez tartozott, a képesítés e kötelmek teljesítésére a nevelés egyik fontos feladatának tartatott.

E körülményben leli magyarázatát a dór költészet két jellemző sajátsága, az általánosság és nyilvánosság egyrészt, másrészt a karalak — χορός. — A zene terjedettségét, a *Μωσα λήγεια*-t Spartában kiemeli maga Terpander; a szüzek, ifjak, férfiak és aggok karainak intézménye, melyről dicsérőleg szól Pindar, s

⁴⁹⁾ Erre utal gyakran maga a hymnus, p. *H o m. H y m n. VI, 19; XXX. 18 stb.*

⁵⁰⁾ Ezekről bővebben Müller és Donaldson (Rácsy) görög irodalomtörténet 35 l.

melyet spartai minta szerint fest maga Pláto eszményi államában ⁵¹⁾, a dór városokban oly régi, mint maguknak a városoknak állami szervezete, illetőleg eredete.

A lantos költészet folytonos gyakorlása és művelése névleg Spartában szükségkép szült nagyszámu költöket, ⁵²⁾ — de ezeknek a szokás és hagyomány által szentesített alakok határára belül kelle mozogniok: mire nem csekély fontosságú bizonyíték az, hogy a legrégibb ujtók a lantos költészet terén, a μέλος teremtfői és tökeletesítfői, Terpander, Thaletas, Alcman-idegenek voltak.

Mielőtt ezekre áttérnénk, kísértsük meg a sovány hagyomány alapján röviden kimutatni a költészet állományát e korban.

A p a e a n éneklés régi szokása, melyet már Homér korában találtunk, föntartotta magát, s főleg Spartában eredeti rendeltetéséhez képest Apollo ünnepeinél: a carnea ⁵³⁾ és gymnopaediánál ⁵⁴⁾ dívott. Az előadás jellege komoly és szenvedély nélküli ⁵⁵⁾, a zene hangneme a dór volt. ⁵⁶⁾

⁵¹⁾ Plato de leg. 2 p. 664.

⁵²⁾ Csakugyan írja Athenaeus, hogy nagy számmal voltak náluk költők; F: XIV, 632': συχνοί παρ' αὐτοῖς ἐγένοντο μελῶν ποιηταί.'

⁵³⁾ Ezekkel a 26-dik Olympias óta zeneversenyek voltak egybekötve. Itt nyerte az első győzelmet Terpander, L. Plutarch de mus. 6 p. 1133.C.

⁵⁴⁾ Ez ünnep alkalmával Apolló tiszteletére paeanonok, és a thyræai győztesekre dicső dalok énekeltek ifju és férf kar által; Lex. Rhét. p. 234: „ἐν Σπάρτῃ παῖδες γυμνοὶ παιᾶνας ᾄδοντες ἐχόρευον Ἀπόλλωνι τῆρ Καρνεῖω κατὰ τὴν αὐτοῦ πανήγυριν“ és Athen XV. p. 678. : Θυραετικοί. οὕτω καλοῦνται στέφανοί τινες παρὰ Λακεδαιμονίοις, ὡς φησι Σωσίβιος. φέρειν δ' αὐτοὺς ὑπόμνημα τῆς ἐν Θυρέᾳ γενομένης νίκης τοὺς προστάτας τῶν ἀγομένων χορῶν ἐν τῇ ἐορτῇ ταύτῃ, ὅτε καὶ τὰς Γυμνοπαιδείας ἐπιτελοῦσι. χοροὶ δ' εἰσὶ τὸ μὲν πρόσω παιδων, τὸ δ' ἐξ ἀρίστου ἀνδρῶν, γυμνῶν ὄρχουμένων καὶ ᾄδόντων θαλάττου παλ' Ἀλκιμᾶνος ἄσματα παλ τοῦ Διονυσιοδίου τοῦ Λάκωνος παιᾶνας. A szavak részben utóbbi időre vonatkoznak, de a szokás régiebb, az ünnep legalább Ol. 28, 4 hozatott be. V. ὁ Phrynichus Bekk. p. 32. Bernhardy Grundriss I, 2. 604.

Az említett két ünnepélyhez járultak a Hyacinthia is.

⁵⁵⁾ L. Plut. Mor. p. 389 B.

⁵⁶⁾ L. Schol. in Pind. Olymp. I, 26.

Apollo mellett a többi istenek is tiszteltettek dalokban, melyek a későbbiek által a *hymnus* gyűnévvel neveztetnek. ⁵⁷⁾ A hymnus kiegészítő része volt az istentiszteletnek, alapíttatása történetét vagy az isten dicsőítését tartalmazván.

Igen régi keletiek a *νόμοι* ok, hagyomány szentesítette dallamok, melyek vagy pusztán a zeneeszközökön, citherán vagy fuvolán adattak elő — *νόμοι κιθαριστικοί, αὐλητικοί*, — vagy azok kísérete mellett énekeltek — *κ. κιθαρωδικοί, αὐλωδικοί*. — ⁵⁸⁾ Eredetileg Apollo cultusához csatlakoztak ⁵⁹⁾ s azért rokon tartalmuak a paeanokkal ⁶⁰⁾; e körülmény is bizonyítékául szolgálhat annak, hogy a „*νόμοι κιθαρωδικοί*“ a legrégebbiek; a legújabb kutatások pedig kétségtelenné tették, hogy „*νόμοι αὐλωδικοί*“ csak Terpander után keletkeztek, feltalálójuk tegea i Clonas; az e név alatt előfordulók pedig, melyek Olympus phrygiai zenésznek, az enharmoniai hanglejtő feltalálójának vagy meghonosítójának Görögthonban ⁶¹⁾ tulajdoníttatnak: „*αὐλητικοί*“ voltak. ⁶²⁾ Görögthon vidékein sok ily régi *νόμοι* énekeltek, melyek közül nyolcat Terpander gyűjtött és alakjukat

⁵⁷⁾ A régi költészeti hagyomány osztályozása az alexandriai tudósok műve; ők állapították meg a különbözle fajokat — *εἶδη* —, melyek alá sorozták a költők munkáit (p. 'Απολλώνιος ὁ εἰδόγραφος és mások: Schol. in Pind. Pyth. II), a melicusokra nézve nem ritkán eltérő véleménynyel. Didymus is írt a költeményfajok meghatározásáról: Περὶ λυρικῶν ποιητῶν. V. ὁ. Ulrichi Geschichte der gr. Litt. II, 121.

⁵⁸⁾ Azért ᾄσμεν α-*να*-nak (Paus. VIII, 50, 3) is, *μέλοσ*-nak is nevezetik a νόμος. (Plut. de Alex. virt. or. II, 2 p. 335. A.)

⁵⁹⁾ Procl. Chrest. c. 13: „ὁ μέντοι νόμος γράφεται μὲν εἰς Ἀπόλλωνα, ἔχει δὲ καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἀπ' αὐτοῦ, νόμος γὰρ ὁ Ἀπόλλων.“ Chrythothemisről, ki a monda szerint az első νόμος-t éneklé Apollo tisztelétére, már szólottunk.

⁶⁰⁾ Procl. Chrest. c. 14: „ὁ δὲ νόμος δοκεῖ ἀπὸ τοῦ παιᾶνος βῦθναί ὁ μὲν γὰρ ἔστι κοινότερος, εἰς κακῶν παρατήσιν γεγραμμένος, ὁ δὲ ἰδίως εἰς Ἀπόλλωνα.“ tehát fohászt vagy magasztalást tartalmazott, mely egyenesen az istenhez irányoztatott.

⁶¹⁾ Három hanglejtőt különböztettek meg a régiek, a diatont, mely szerint a *κίθαρις* volt hangolva, a *chromaticus* és az *enharmonia* it. L. a legszükségesebb cülismereteket a zenéről: Müller és Donaldson (Récsy) Irodalomt I, 171. k. II.

⁶²⁾ Töle származottaknak említetnek a νόμοι-*ok*: Πολυκεφαλὸς Apollóra (Plut. c. 7. és Pindar Pyth. XII, 15 és Schol. e helyhez), Ἀρμάτιος vagy Ὀρθιος Minervára v. Marsra (Plut. 7; 33; 29. Dio Chrys. I,

megállapította. Jellegük az egyszerűség és komoly méltóság, melyet a késő századokig megőriztek. ⁶³⁾

Ha Apollo cultusának komoly oldalát a paeanonok tüntették fel, ennek ellentétét, a vidám részt a hyporchema képezte. ⁶⁴⁾ Ez cretai eredetű, de korán meghonosodott Görögországban, s már Homér korában ⁶⁵⁾ a harci tánccal egybekötve találjuk az ünnepi éneket, sőt kezdetét a mimusnak, melyet egy kisebb csoport (Homérnál két személy) adott elő. Később kar által előadott dallá lett, melynek tartalmát mimesek illő taglejtésekkel, tánccal mintegy értelmeztek.

Az elsoroltak mellett a már Homér korában divó nászénekek és gyászdalok, s kétség kívül egyéb termékek is, melyeknek emléke sem maradt reánk, képezték az előzményeket, melyekből egy teremtő művész kiindulhatott, a költői beszéd, zene és tánc, mindenik már a fejlődöttség egy bizonyos, alacsonyabb vagy magasabb fokán, — az elemeket, ⁶⁶⁾ melyeknek bizonyos rendszer szerinti, összhangzatos egyesítése szülé a μέλος-t. Ennek teremtője: Terpander.

H ó m a n O.

1—3 Plato Cratyl, 417 E), Φρύγιος (Schol. in Aristoph. Acharn. 14 és Plut. 19), Μητρῶα (Plut. c. 19 és 29), Ἐπιπέδειος (Plut. 15.). — V. ö. az egész tárgyról Bergk Poetae lyr. Gr. pars III p. 809 s.

⁶³⁾ Phrynisig (az V. száz.) Megszabott alakjáról — νενομισμένον εἶδος τῆς τάσεως — l. Plut. de mus. 6, p. 1133 B.

⁶⁴⁾ L. II. Σ 590—606 főlebb idézve.

⁶⁵⁾ Apollot magát nevezi a tánc mesterének Pindar fragm. 115: „ὄρχησθ' ἀγλαίας ἀνάσσω, εὐρυφάρετ' Ἀπολλων.“

⁶⁶⁾ Plato Resp. III. p. 398 C: „τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστὶ συγκεῖμενον, λόγου τε καὶ ἁρμονίας καὶ ρυθμοῦ“; és még szabatosabban Aristoxenus Elem. rhyth. Morelli p. 279: „ἐστὶ δὲ τὰ ῥυθμιζόμενα τρία· λέξις, μέλος, κίνησις σωματικῆ“

Külföldi el. phil. folyóiratok kivonata.

Neue Jahrbücher für Philologie und Paedag.
1870. X. Heft.

Tillmanns L. *El* a főidők indicativusával és *éav* con iunctivussal (649—664 l.)— Könnyű ezen képzetek: *el* opt.-sal — utómondat opt. *ávr*-nal és *el* ind. pret.-mal — utómondat praet. *ávr*-nal, lényegét felismerni; de nehezebb ezeket: *el* ind.-sal — utómond ind. *ávr* nélkül, és *éav* coni.-sal, mert az újabb nyelvek, sőt a latin sem mutat analógiát. A grammaticusok igen eltérnek egymástól; így Bäumlein Gr. Schulgr. (3. kiad.) 603. §. nem tesz köztük lényeges megkülönböztetést s *éav*-t con.-sal akkor állítja használandónak, ha „a cselekvés mind bekövetkező föltételeztetik,“ de jelen esetekben is használja. Berger Gr. Gr. (2. kiad.) 377. §. az 1-sőre (*el* ind. — utóm. ind. *ávr* nélkül *) azt mondja „föltétel és következmény, mint valók állíttatnak. A főmondat bizonyosan bekövetkezik, ha a mellékm. teljesítve van“ s a 2-ikra: „az előm. lehetőséget jelel, melynek beteljesítését várjuk. An ind. az utóm.-ban a következményt szükségesnek, határozottnak jeleli, az opt. *ávr*-nal, mint valószínűt; az imp. mint mondotat“. — Buttman Gr. Gr. (17. kiad.) 139. §. A 1-sőre: „lehetőség a bizonytalanság kifejezése nélkül (1. jegyz.) A jövő mindig bizonytalan, azért = a görög. con. De *el* áll ind. fut.-val is, még az indirect beszédben is“. (Ezen megjegyzések a legjobb a gramm. közt.) Így eltérnek még egymástól Curtius Gr. Schulgr. 7. kiad. 536 §. 1. Fuisting Gr. Schulgr. 2. k. 140. §. Koch Gr. Schulgr. 114. §. Krüger Gr. Spr. 4. k. 154. §. 9. és 12. §. Kühner Gr. Schulgr. 3. k. 339. §. Matthiae Ausf. Gr. Gr. 3. k. 523—526. §. Schnorbusch és Scherer Gr. Spr. 493. §. Halm Elementarb. 4. k. 20. §. Bernhardy Wiss. Synt. Bäumlein. Über die Modi. Her-

*) Rövidség végett ezt 1-sőnek, *éav* con. 2-iknak nevezzük.

mann Viger. 3. k. -hez. Még leghelyesebbek Kühner, Buttmann és Bäumléin megjegyzései. Mind megegyeznek vagy nyíltan vagy hallgatagon ezekben: 1) A már megtörtétnél csak *ei* lehetséges, nem *éav* coni. 2) Jelennél *éav* akkor lehetséges, ha nem egyes, a beszéd pillanatában létező eset van szóban. 3) Jövönél *ei* fut. ritkább, mint *éav* coni., mely praes. (v. aor.)-sal áll, de fut. soha. Ezt értekező 1) theoreticus, 2) empiricus uton vizsgálja. Indic. = valóság, tehát szorosan véve csak mult és jelenben volna használható. De van ind. fut., ha bizonynyal bekövetkezőt értünk, máskor használtabb opt. *áv*-nal. Tehát *ποιήσῃν* *áv*, *ποιῶ* és *ποιήσω* közt áll. Conj. = kívánt való (Krüger), vagy föltétes lehető (Bernh.) v. törekvés a valóra (Bäuml.) azért mult-ról nem használható. A kívánt tehát mindig indic., de a mely már, közönségesen *εν* v. *áv*-nal, a jövőt oly határozottan magában rejti, hogy elég a praes. vagy aor. idő. Tehát a föltétes előmondat a mult és jelenhez *ei* ind., a jövőhöz *éav* conj. — A látszólagos jelent, mely talán szorosan jövőt jelent, szorgosan meg kell különböztetni, mert így látszólagos kivételt vélhetnénk, a szabály alól. Valóságos kivétel, hogy a jövőhöz *ei* ind. fut. is használtatik. Ind. fut. határozottabb, mint conj. praes. De Herod. Thuc. Xenoph. Demosth. Isocr. Plato mind többször használnak *éav* praes. és aor. mint *ei* fut. Tehát: Jövő eseményt, mely föltétes mellékmondat alakjában fejeztetik ki, *éav* conj. praes. (v. aor) jelöl; de ha bizonyosnak vesszük: *ei* ind. fut. Az említett írókból példák idéztetnek.

Hübler. Sallust Catilinájához (664 l.) 31. 3. talán publicae törülendő rei mellett s akkor rei magnitudine mint abl. causae az állitmányra vonatkozik.

Plew E. Az Joról szóló mythushoz (665—672). Engelmann R. kutatásának (de Jone commentatio archaeol. Berlin 1868) eredménye: „Jo, quae primis temporibus semper vaccae sub specie picta est, paullatim sub virginis specie repraesentabatur, cui tamen cornua adderentur etc.“ Mythologiai és hittörténeti kutatást tett Wignard: „Étude sur le mythe d'Jo“ de sem alapos, sem kimerítő. Az Aeschyl Hiketidáiban talált alak (291 kk. s.) nem lehet eredeti (K. O. Müller proleg. 192 k. l.); hogy Jo Egyiptomból eredt mert ioh = hold, elutasítandó. — A források hiányosak. Az első bizonyos adat Aegimius költőjénél (Apoll. od. II. 1. 3.) Ugyanazon költő (Hesiod. fr. 4. Göttling) Jot Euböába hozza, melynek neve előbb Abantis, s most Euboea

lett (fr. 3.). Hes. talán Epaphost is Jo fiának mondá. Jo hazija Argos, atyja Peiren (Preller), ez talán Argos valamely helyének neve. — Az Jo mythus legeredetibb alakját s jelentését nem ismerjük, — a természetre nem viheto át. Miért iparkodik Hermes a hold-tehenet ellopni, ha később mégis feljö? stb. Herodot Apist Epaphosszal, Jot Isisszel azonosítja (II. 41. s másutt) tehát Egyptusból eredt. De Herodot Isist Demeterben is felismeri: A görögök Egyptusban látták Isis képét s azt Jonak vélték, ki tán oda is eljutott, de megismervén azon istennő lényegét, Demetert ismerték fel benne. A classicus korban azt, hogy Jo Egyptusban tiszteltetik, nem tudták, (Aesch. Prom; Hiketidak 565 k. v., Eurip. Phoen. 676) hanem az alexandrini korban kezdődött. (Kallim. epigr. 60.) — Apollod. II. 1. 3: Ἰὼ εἰς Αἴγυπτον ἐλθοῖσα . . . ἰδρῦσατο ἄγαλμα Δήμητρος ἣν ἐκάλεσαν Ἴσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἴσιν ὁμοίως προσηγόρευσαν. Nonno Dion. III. 275 kk. Jo Αἰγυπτίς Δημήτηρ-nek mondatik (n. o. XXXI. 37.) — Herod. II. 38. II. 153. III. 27; ὁ Ἄπις τὸν Ἕλληνας Ἐπαφον καλέουσι. III. 28. Nehéz feltenni, hogy már akkor vettek volna föl a görögök a hőskörbe idegen nevet; hanem Apist azonosíták Epaphosszal. Apist egy anthropomorphicus isteni lény symbolumának vélték. Uj mythusok, Apollod. II. 1. 37: Apis Osiris élő képe, Epaphos és Osiris összevegyülésének kapcsa.

K. H. F. L y s i a s XII. 77-hez (672) — Helyes Frohberger szerint: ὀνειδίζων δὲ τοῖς τῆς πολιτείας μετίχουσι, ὅτι πάντων τῶν πεπραγμένων τοῖς εἰρημίοις τρόποις ὑπ' ἐμοῦ αὐτὸς αἴτιος γεγενημένος τοιούτων τυγχάνοι πολλὰς πιστεῖς αἰτῶ τῷ ἔργῳ δεδωκὼς καὶ παρ' ἐκείνων ὄρκους εἰληφώς. Riese A. Theopompohistoricus. (Ltanulm. 673—684.) Már régen vagy igazságszeretőnek és hitelt érdemlőnek vagy ócsárlónak és vádlónak mondák; ujabban: hogy mint aristocrata és Sparta hive részrehajló. (C. Müller fr. hist. gr. bd. I. p. LXVII. W. Fricke: Untersuch. über d. Quell. d. Plut. im Nik. u. Alkib. Leip. 1869.) Első dicséret Böck Staatsh. d. Ath. I' 404 után. E. Curtius Gr. Gesch. III. 518. 773. — Suidas Ἐφορος b alatt φιλαλήθης ἐν οἷς ἔγραψεν-*nak* nevezi; v. ö. Athenäus III. 85'. Kutatás végetti utazásai (Dion. ad. Cn. Pomp. p. 782. ss.) jó véleményt keltenek. Bár néha πικρός, βιάσκαρος, κακοήθης-*nek* mondatik, de szorosban becsmérlései igaztalanoknak nem mondatnak. (Dion. m. fenébb, Suidas, Ἐφορος b^c, Plut. Lys. 30 Θ. A vélemény arról, hogy ócsárló, így nőtt, míg Corn.

Nep. Alc. 11. öt és Timäust duo maledicentissimi névvel jelleli; de igazságtalannak csak egyedül Proclus (Plato Timäusához fr. 172) mondja, mivel Atheut Saisból alapítottnak állítja. — Photius bibl. cod. 176. csak atyja lakonismusát bizonyítja, míg ő épen az ellenkező párton demokrata volt; de részrehajlásra egy helye sem mutat, sőt Athenről, Spartáról, maced. királyokról más államokról töredékei épen ellenkezőt bizonyítanak. Igaz, hogy ócsárlásai gyakoribbak mint dicséretei, de igazoltak (kivéve a Demosthenest illetőket.) Abból, miként itéli meg Philippus erkölcsi rozszaságát és politikai nagyságát, legjobban látható hogy sem ócsárolni vágyó, sem lakon érzelmü nem volt. Alapelve: Nagyságot és genialitást nyiltan itél, de a moralis hibát nem hagyja észrevétlenül. Hogy a magán tulajdonságokra nagyobb súlyt fektetett, ebben ellentéte Thuc.-nek és ez teszi némileg memoir íróvá. Részrehajlatlanságát bizonyítja Paus. VI. 18. (v. ö. Josephus G. Apion I. 24). Thuc. = Phidias = isteni magasság; Theopomp = Lysippus erőteljes, hatásos rhetorikát is felhasználó energia. — Ephoros rövidebb mint Theop.

Koch H. A. *Vox or = uxor* (lásd 283—286) (685—7) — Brambach is Lat. orthogr. 90. kk. elismeri, hogy *vo*-ból *u* lesz pl. (93 l.) *Ulsiniensibus = Volsiniensibus* (Fasti Capitol. 474. u. c.) Schuchardt *Vocalism. d. vulgär. lat. II. 162.* *Pavolina = Paulina.* Plautusnál *si voltis — sultis*, eredetileg *si ultis*; Tehát Poen. III. 6. 19. D. és Rud. 820. B. és C. szerint *stultis*, azaz *si ultis* e hely: *sultis*. De másutt is, pl. *Asin. 152. ulam*; *Bach. 83. ules, Ritschl. voles*; *Stich. 686 uo*, *Rud. 1045 ultis*. Sőt *ulim* az eredeti *volim* helyett (= *velim*) *Curc. 268. ulint stb. Voluntas = uluntas* *Glor. 1124. Stich. 59. Haut. 1025. stb. Uco = voco* v. ö. szanszkr. uktá ebből *vak 'mi* (Bopp. vergl. Gram. II² 206. *Most. 1005. Stich. 182. me ueat*; *Capt. 70 eo quia inueatus stb. voltumus = ultumus* *Glor. 608. Ea usque ad . . ltu . . , uoltumam* vagy *uultumam* *Most. 995. CDA uultūas. Capt. II. helyes voltumus. Corssen Krit. Beitr. 301. még e tekintetben nem elég biztos.*

Fuhrmann K. valami a hasonlító mondatokról Plautusnál [v. ö. 1868. év 841—854] (687—8). — Schol sines a partikulák és coniunctiók használata oly határozott körben, mint Plautusnál pl. *velut. Aul. III. 4. 3. véluti Megadorus me templat omnibus miserum modis* *Curc. 682. Most. 159. Merc. 227. Pseud. 771 stb.* Csak valamely általános mondatnak egy specialis példa általi fel-

világosításánál használja. Így már több helyről ítélhetünk pl. Bacch. 1068. jól Hermann szerint: *pulcre elhagy. és felveendő veluti* utána pedig *nunc*. — Epid. III. 3. k. lesz: *velut égomet dudum filii causa coeperam*. Poen. IV. 1. 2. *velut, s utána qui*. Most. 862. Lorenz szerint: *velut ubi advorsum ut eant etc.* — Glor. 551. k. értelme: *Philocomasium s a hospita* oly hasonló, mint egy kutból meritett víz; tehát A. szerint *aeque irandó*. (l. Fleckeisen kiadása elején I. XXVI. Bergk. z. f. d. an. 1850. 331. — Jahrbüch. 1868. 844.)

Prien Kár. Tibullus kritikájához és értelmezéséhez. I. cikk. (689 — 709.) — Főleg az I. k. 1-ső és 10-ik elegiáját illetőleg. — Az 1-sőről újabban el van ismerve, hogy nem jól függ össze s a gondolatmenet nem szabályos. Scaliger szerint 19—24 helyesebb a 37. felkiáltása előtt, mely a Lareseket illeti: *de ha a 35. 36. hic ego pastorem que etc.* a kézirati helyen 19 előtt hagyjuk, jobb az összefüggés. A 4. dist. *ipse seram teneras etc.* helyesen nem áll 3. és 5. közt, hanem *focus* után vesszö teendő s értelme: „Halmozzon össze gazdagságot stb. . . ki a harci bajokat nem féli — nekem legyen kényelmes élet részem, csak bőséges tűz legyen tűzhelyemen s bő aratásom, szüretem.“ Tehát a kivánság *dum* által mérsékelve, föltételezve. Kivánsága, hogy *otium*-ot élvezhessen; *dum luceat assiduo igne focus — acervos praebeat frucum et musta* (5 k., 9 k.) és *iam mihi possim vivere*. Ez az egésznek alapgondolata. Tehát *paupertas* nem szorult, nyomasztó helyzet. — Így összehangzat van a kezdet s vég közt; mint Tibull költeményeiben mindig, az elül kimondott alapgondolat zárja is a költeményt „*nec spes gestitum*“ kifejezést illetőleg l. Liv. I. 41. 1. Scaliger többi változtatásai hibásak. — Haase (Index. lect. Breslau 1855) szerinti változtatások nem találtak tetszésre. Sokkal helyesebb Ribbeckéi (Index Scholarum Kiel 1867), hol helyesen a 3. és 4. distichon egyesítve van és 18—24 o. 37 elé helyezve. De nem helyeselhető, hogy 7. k. 28. és 29. v. előtt álljon, mert így „*nec tamen*“ ellentétes hatálya elvész, és a 25—32 közti összefüggést megzavarja. Továbbá ha 35. 36. *hic ego lustrare soleo* *Palem etc.* a 12. után tétetik, az istenek helytelen rendben következnek. Ebből következik, hogy 25—28 (a *modo nunc possim v. Schneidevin* szerint „*iam mihi, iam possim*“) helyesen választja el a kéziratok szerint az istenek két csoportját; tehát 25—28 helytelen tétetik a 10. v. elé és 29—34 a 11. elé. — Csak annyit kell változtatni, hogy 19—24 v. 37. v. elé jöjjön és két

distichon, melyek a gondolatmenetet zavarják s az elegia alapgondolatával elenkeznek, kihagyandó s ezek 1.) a 7 és 8 v.

ipse seram teneras maturo tempore vites
rusticus et facili grandia poma manu

Mert a költő így nem gondolkodhatott: „nekem maradjon otium, csak kellemes legyen — én magam a k a r o k mint rusticus szőlőt mivelni — és legyen nekem bő aratásom és szüretem.“ — És 2) a 33. 34. v.

at vos exiguo pecori, furesque lupique,
parcite: de magno est praeda petenda grege.

zavaró a kivánat: possim vivere nec deditus viae sub umbra arboris és motiválása közt: his lustrare et spargere soleo Palem. Helyes gondolatmenet lesz tehát így: A 8 dist. α 4 (2+2) + β 4 (2+2) = 1—18 v. Más legyen gazdag, ki a harcot nem utálja; nekem legyen nyugalom korlátolt helyzettel, csak kellemes legyen és bővelkedjem gabonában, borban (α) (s ezt remélhetem) mert tisztelem Terminust és Silvianust mint szintén Cerest és Priapust (β). — A' 8 dist. α' 4 (2+2) + β' 4 (2+2) = 19—36. v. Elégedetten, távol a harci fáradsalmaktól akarok a hőségben a fák árnyában élni s néha az eke szarvát is megfogom (α') (s ezt remélhetem is) mert tisztelem Palest és Lareseket áldozatokkal stb. (β') s i. t. — B 8 dist. γ 4 (2+2) + δ 4 (3+1) = 37—52. v. — B' 8 dist. γ' 4 (2+2) + δ' 4 (3+1) = 53—68. C 5 dist. ϵ 5 = 69—78 v. A vers így volna összealkotandó:

α	Divitias alius fulvo sibi congerat auro et teneat culti iugera multa soli, quem labor adsiduus vicino terreat hoste, Marta cui somnos classica pulsa fugent: me mea paupertas vita traducat inerti, dum meus adsiduo luceat igne focus nec spes destituit, sed frugum semper acervos praebeat et pleno pinguis musta lacu.	A
β	nam veneror, seu stipes habet desertus in agris seu vetus in trivio florea sarta lapis; et quodcumque mihi pomum novus educat annus, libatum agricolam ponitur ante deum, flava Ceres, tibi sit nostro de rure corona spicea, quae templi pendeat ante fores;	

- pomosisque ruber custos ponatur in hortis,
terreat ut saeva falce Priapus aves.
- α Iam mihi, iam possim contentus vivere parvo A'
nec semper longae deditus esse viae,
sed Canis aestivos ortus vitare sub umbra
arboris ad rivos praetereuntis aquae.
nec tamen interdum pudeat tenuisse bidentes
ant stimulo tardos increpuisse boves,
non aquamve sinu pigeat fetumve capellae
desertum oblita matre referre domum.
- β hic ego pastoremque meum lustrare quotannis
et placidam soleo spargere lacte Palem ;
vos quoque, felicis quondam nunc pauperis agri
custodes, fertis munera vestra, Lares.
tum vitula innumeros lustrabat caera invencos :
nunc agna exigui est hostia parva soli ;
agna cadet vobis, quam circum rustica pubes
clamet „io messes et bona vina date“ !
- γ Adsitis, divi, nec vos e paupere mensa B.
dona nec e puris spernite fictilibus ;
fictilia antiquus primum sibi fecit agratis
pocula, de facili composuitque luto.
non ego divitias patrum fructusque requiro
quos tulit antiquo condita messis avo :
parva seges satis est, satis est, requiescere lecto
si licet et solito membra levare toro.
- δ quam iuvat immites ventos audire cubantem
et dominam tenero detenuisse sinu,
aut gelidas hibernus aquas cum fuderit auster,
securum somnos imbre iuvante sequi !
hoc mihi contingat : sit dives iure, furorem
qui maris et tristes ferre potest pluvias.
o quantum est auri potius pereatque smaragdi,
quam fleat ob nostras ulla puella vias.
- γ Te bellare decet terra, Messala, marique B'
ut domus hostiles praeferat exuvias.
me retinent vinctum formosae vincla puellae,

et sedeo duras ianitor ante fores :
 non ego laudari curo, mea Delia : tecum
 dum modo sim, quaeso segnis inersque vocer ;
 te spectem, suprema mihi cum venerit hora,
 te teneam moriens deficiente manu.

δ' flebis et arsuro positum me, Delia, lecto,
 tristibus et lacrimis oscula mixta dabis ;
 flebis : non tua sunt duro praecordia ferro
 vineta, neque in tenero stat tibi corde silex :
 illo non iuvenis poterit de funere quisquam
 lumina, non virgo, sicca referre domum.
 tum manes ne laede meos, sed parce solutis
 crinibus et teneris, Delia, parce genis.

ε Interea, dum fata sinunt, iungamus amores ;
 iam veniet tenebris Mors adoperta caput,
 iam subrepet iners aetas, neque amare decebit
 dicere nec cano blanditias capiti :
 nunc levis est tractanda Venus, dum frangere postes
 non pudet et rixas inseruisse iuvat.
 hic ego dux milesque bonus : vos, signa tubaeque,
 ite procul, cupidis vulnera ferte viris ;
 ferte et opes : ego composito securus acervo
 despiciam dites despiciamque famem.

Már az olvasásnál feltűnnek a főrészek $A A' 1-18 = 19-36$, $BB' 37-52 = 53-68$, $c 69-78$, ezek osztályai $\alpha + \beta = \alpha' + \beta'$, $\gamma + \delta = \gamma' + \delta'$ s a kisebb distichonkolák $\alpha (2+2)$ $\beta (2+2)$ $\gamma (2+2)$ $\delta (3+1)$ $\varepsilon (3+2)$. Tibull költeményeinek idylli vonása itt még Delia szerelmével bővül. Bevezetés nincs. A befejezés interea-val élesen elkülönítettik. A thema : „Ellenszenv új háboruban résztvenni (miután az aquitaniban részt vett) bár Messalájának oldalán : őt nem vonzza gazdagság, harcihir, csak kellemes életet akar élni és Delia szerelmét élvezni“, két strophapárban van kidolgozva $A = A'$ és $B = B'$. A A' -ban a motiválás hátul áll és pozitív, BB' -ben elül áll és negatív.

Az I. 10. elegiája 25 v. után két v. hiányzik ; 10 s k. v. kihiányandók. — 45—68 v. nem más költeményből vannak átvéve ; 51—68 a bella Vencris-t festik a békében, tehát a 45—50 v.-ben festett

békére vonatkoznak; de miután 50 v. az 51. v.-sel grammaticailag que-vel nem jól függ össze, (bár nyelviileg jó), 51 v. előtt hézag (Haupt.). A tagolás lesz: A 6 dist. $\alpha 3 + \beta 3 = 1-14$ v.

Ki találta fel az iszonyu kardot? Evvel kezdődött a gyilkosság, harc, az iszonyu halál rövid utja. Vagy az nem oka, csak mi használjuk sértésre, mit ő vadak ellen szerzett? (α) Oka az arany. Nem volt háboru, midőn bükkserleg állt az egyszerű lakománál stb. Most háboruba kell mennem β) — B 5 dist. $\gamma 5 (3+2) = 15-24$ v. De, Laresek, óvjatok! Ne szégyeljétek, hogy fából vagytok, így voltatok az ösöknél is. Akkor még érvényben volt a hűség és adott szó, midőn a kis templomban fából vala az isten, ki könnyen engesztelhető vala, ha szőlőt, kalászt stb. áldoztak neki (γ) — B' 5 dist. $\gamma' 5 (3+2) = 25-32$ v. Mégis, Laresek, tartsátok tőlem távol a nyilakat, ([két hiányzó sor:] melyeket az ellen lő. Fogok áldozni földi termékeket) s egy sértést; stb. Így akarok én nektek tetszeni, más legyen vitéz, hős stb. (γ') — A' 6 dist. $\alpha' 3 + \beta' 3 = 33-44$ v. Mily iszonyu a halált önkényt keresni háboru által! Úgyis megjő lopózva. Ott alatt nincs vetés, szőlő; ott Cerberus van és Styx utálatos révése, ott tévelyg az árnyak sápadt serge (α'). Mennyivel szerencsés, ki gyermekei, unokái körében kis kunyhóban él! Őrzi a juhot, fia a bárányokat; neje gondoskodik fürdőről. Ezt kívánom magamnak, hogy mint ősz szóljak a multról. (β') — C 7 dist. $\delta 3 + s 4 = 45-52$ v. Addig béke áldja a mezőket. A béke vezeté először szántásra az ökröt, ápolta a szőlőt stb. míg a fegyvereket rozsdá marta (δ) ([6 hiányzó sor:] és ünnepen a mezőgazda az istenség szentélyéhez járul, s áldozik övéivel s lakomáz), azután székéren haza indul (s) — C' 7 dist. $\delta' 3 + e' 4 = 53-66$ v. Ekkor Venus harcai égnek s panaszkodik a lányka kuszált haja, feltört ajtó miatt; sir, hogy arca megüttetett, de sir a harcoló is, hogy kezei ezt tevék; míg Amor civakodást okoz és békében ül a haragvó pár közt (δ'). Kőből van, ki a lánykát üti, az sérti az isteneket. Elég a ruhát letépni, a hajékét feloldani, könyeket kicsalni; négyszeresen boldog, kiért, ha haragszik, a leány könyet ejt. De ki kezével dühöng, hordjon pajzsot s legyen elhagyatva Venustól (e') — D 1 dist. $\zeta 1 = 67. 68$. De, te béke, közeledjél hozzánk kalászszal, gyümölcsessel (ζ). — Így ezen elegia is megfelel a tibulli compositio elvének. Interea (45 v.) által a két főrész élesen el van különítve: Az 1-ben (1—44) a háboru, 2-ikban (45—68) a béke szolgál alapul. Az 1-sőben sed Lares — at Lares az ótalmérti könyörgéssel két megfelelő

tag ($\gamma = \gamma'$), s a másik két tag quis fuit — quis furor által megfelelőknek jelöltetnek ($\alpha + \beta = \alpha' + \beta'$). Tehát a strophák responsioi és következtetése A B B' A' az értemény által és külsőleg is jelöltetnek. Épígy a 2. részben Pax colat — Pax veni. — 53—66 ($\delta' + s'$) Venussal kezdődik és végződik s ennek megfelel 45—52 ($\delta + s$). Itt is mint az előbbi elegiában parallelismus van stropha és antistropha közt A = A', B = B', C = C'. Változatosság szép symmetriával: α itt a földön és 3pf. fuit, nata est, meruit; α' az Orcusban és 3 praes. β régen (és most) β' most (és jövőben), γ mult, γ' jövő; $\delta + s$ künn a mezőn, ligetben, nappal, $\delta' + s'$ benn a házban — este és éjjel. —

A. F. — Plautus Truculentus ához. (709—712). — I. 2. 30. az A és B C D codd. ellenében a vulgata szerint irando így: manifestam mendaci, mala, te téneo. || quid iam, amábo? v. ö. Baech. 696 (quem mendaci prendit manifestum modo — Ritschl, Gulielm) — I. 1, 65 jelentékeny javitással: quem in p é n s e odiosum tibi esse memorabát mala. (qui manifesta ac odiosum hely.) — II. 4, 29 k. lesz A és B C D-ből egyet csinálva: verúm tempestas mémini quom dudúm fuit, quom intér nos sordebámus alter álteri, mit Diniarchius önmagában vagy csak a közönséghez mond. — I. 2, 21. lesz: vóbis multa qui bóna esse volt. || dato (két cat. troch. tripodía.).

A responsio Aristophanesnél. Oeri I.-tól (Neue Jahrb. 1870, 353 k. II.) Hermann G. Elementa doctrinae metricae művében, felsorolván a parabasis szerkezetére vonatkozó régi bizonyítékokat, így ír (723. l.) „non autem in sola barabasi hae repetitiones (t. i. az epirrema és antepirrema versszáma) usurpatae fuerunt, sed multae etiam aliae partes comoediarum, eaeque interdum longissimae aequali metrorum comparatione sibi respondent; ut in avibus, ubi a v. 551 primo stropha, deinde tres et sexaginta tetrametri anapaestici sunt, quorum in fine systema positum est ex trimetris anapaesticis: eaque metra deinde omnia eadem lege repetuntur a v. 626“. Oeri e jelenség nyomait kutatja Aristophanesnél.

A responsio szabályszerű ismétlődése egy vagy több meghatározott versszámnak, mely vagy egy beszédben annak különböző részei közt, vagy egy párbeszédhalmazban az egyes párbeszéddek közt mutatkozik; célja tehát egyes beszéddek, párbeszéddek vagy nagyobb részletek arányos tagolása. Mi lehetett célja, főleg az utolsó nemű tagolásnak, azt nem értjük; költészeti ok nem foroghatott fenn, néző és olvasó nem

vehette észre ez arányosságot, mely a költőt korlátolja, valószínűleg a kísérő művészetek egyike tétélezte fel.

I. A mi elsőben egész párbeszédhalmazok responsióját illeti, azok, melyek négyméretű anapaest, jamb vagy trochaeusokban vannak szerkesztve és kétméretű systemákban végződnek, külön ἡθοῦς-szal bírnak, élénk párhuzamos tartalma jelenetek, leginkább feltüntetik a responsiot, s ez már korán észrevétetett. Ilyenek (részben már Hermann G., Reisig, Erger és Helbig által feltüntetve) a következők:

- a Lovagokban 303—456 : 1 stropha (303—311)
- 10 troch. tetram. (312—321)
- 2 stropha (322—332)
- { 34 jamb. tetram. (333—366)
- { 16 jamb. syst. (367—381)
- 1 antistropha (382—388)
- 10 troch. tetram. (389—396)
- 2 antistropha (397—406)
- { 34 jamb. tetram. (406—441)
- { 16 jamb. syst. (442—456)
- 4 jamb. tetram. (457—460)
- a Felbőkben 949—1104 : stropha (949—958)
- 51 anap. tetram. (959—1008)
- 14 anap. syst. (1009—1023)
- antistropha (1024—1033)
- 51 jamb. tetram. (1034—1084)
- 4 jamb. trim. (1085—1088)
- 19 jamb. syst. (1089—1104);
- a Darazsakban 333—394 : kommos (333—345)
- 10 anap. tetram. (346—355)
- Philocleon beszéde, 2 anap. tetr. 7 dim.
(356—364)
- kommos (365—378)
- 10 anap. tetram. (379—388)
- Philocleon beszéde, 6 anap. tetr. (389-394)
- a Madarakban 451—626 : stropha (451—459)
- 63 anap tetram. (460—522)
- 16 anap. syst. (523—438)

- antistropa (539—547)
63 anap. tetram. (548—610)
16 anap. syst. (611—626)
- Lysistratében 467—607 : 8 jamb. tetram. (467—475)
stropa (476—483)
49 anap. tetram. (484—531)
9 anap. syst. (532—538)
2 jamb. tetram. (539—540)
antistropa (541—548)
49 jamb. tetram. (549—598)
9 anap. syst. (599—607)

E schemákból is látszik, hogy teljes arányosság és szabályosság után nem törekedett a költő mindig, sem a mértéket, sem a versek számát illetőleg. Különbösen sok helyütt a szöveg van megrontva, s nem lehetetlen, hogy a felállított schema nyomán javítások eszközöndők.

II. Az oly párbeszédrészletek responsiói által, melyek háromnéretű jambusokban szerkesztvék, vagy két jelenet, vagy egy jelenet két része állítatik szembe egymással; jelenet alatt egy önmagában befejezett párbeszédet értvén, melyben ugyanazon főszemélyek ugyanegy helyen vesznek részt, s mely ugyanegy főtárgy körül forog.

A két jelenet közti responsio vagy oly párbeszédekben lelhető fel, melyek a darab cselekvényéhez nem tartoznak szükségkép, hanem csak epizódyszerűleg vannak beszöve; ezek rendszerint párosan vannak összeállítva, s ezáltal már külsőleg is az alak és tartalom párhuzamoságát kitüntetik, mint :

az **Acharnaiakban** : kommosra (1008—1017) következik a jelenet (1018—1036),

az **antistrophicus kommosra** (1037—1046) következik a jelenet (1047—1066);

a **Darazsak** elején 4 jelenet páronként felel meg egymásnak : 136—151 és 152—167; 168—198 és 199—220; ugyanazon darabban 1341—1363 vv. és 1364—1386, továbbá 1387—1414 és 1415—1441, végre 1442—1449 és 1474—1481 páronként egyenlő versszámmal megfelelnek egymásnak;

a **Békákban** a megfelelő jelenetek ezek : 464—478 és 479—493, 494—533 és 549—589;

hasonlókép a Madarakban, hol a háromméretű jambusok közé próza és más méretű versek vannak keverve: 903—957, mely 27 jamb. trimetert és 7 lyrai helyet (904. 5. 907—10, 913.14, 924—30, 936—39, 441—45, 950—53), tehát a responsiora 34 verset számlál, — és 958—991, mely 20 trimeter és 14 hexameter, tehát összesen 34 versből áll; 992—1020 (29 trim.) 1021—1057 (28 trimeter és 4 prózai hely, melyek nem számíttatnak, úgy hogy az első jelenet egy verssel nagyobb, vagy a másodikü egygyel kisebb) megfelelnek egymásnak;

vagy föllelhető a responsio oly párbeszédekben, melyek a darab cselekvényének szükségkép kiegészítő részei, így:

a Lovagokban 997—1110 és 1151—1262 (hol 1203 után egy vers kiesett);

a Madarakban 1196—261 és 1269—1336. (amaz 66 trimeter, ez 44 trim. és két systemából áll);

a Darazsakban 760—862 és 891—994;

a Thesmophoriazusákban 1—38 és 63—100, mindenik jelenet 38 verssel, megfelelnek egymásnak; épígy

a Lysistratében 980—1013 és 1074—1107 34—34 verssel;

a Felhőkben a versszámkülönbség 1215—1258 és 1260—1302, továbbbbá 1476—1492 és 1494—1510 közt későbbi átdolgozásból származik.

A responsio egy jelenet két része közt is gyakori; így:

a Békákban a 38 versből (539—589) álló jelenet két egyenlő részre oszlik;

a Madarakban 903—930 és 931—957 egy jelenetet képeznek; hasonlókép 1021—1034 és 1035—1057, 1196—1218 és 1229—1261;

a Lovagokban a fönemlített 2 jelenet szinte mutat ily belső tagolást: 1151—1206, 997—1010, 1011—1095 és 1097—1110.

Oly jelenet azonban, melynek nem felel meg egy más jelenet, nem igen mutat responsiot saját részei közt sem.

Egy nagyobb verőszeg egymásnak megfelelő részei gyakran nagyobb közbeeső epizódok által lehetnek elválasztva egymástól

mire csak egy példát hozunk föl az Acharnai nőkből 719—1142):

- 114 vers (719—835) megarai jelenet
 - 4 megfelelő stropha (836—859)
- 114 vers (860—970) bocotokkali jelenet
 - stropha (971—987)
 - antistropha (988—999)
 - 8 vers (1000—1007) hirnök és Dicaeopolis kommos (1008—1017)
- 114 }
 - 19 vers (1018—36) jelenet a földésszel
 - komos antistrophája (1037—46)
- 114 }
 - 19 vers (1047—1066) a paranyphossal stb.
 - 76 vers (1067—1142) jelenet Lamachussal.

A prologok közt a Loagoké (1—35 és 36—70), Béke és Darazsaké mutatnak symmetriát.

(Folytatjuk.)